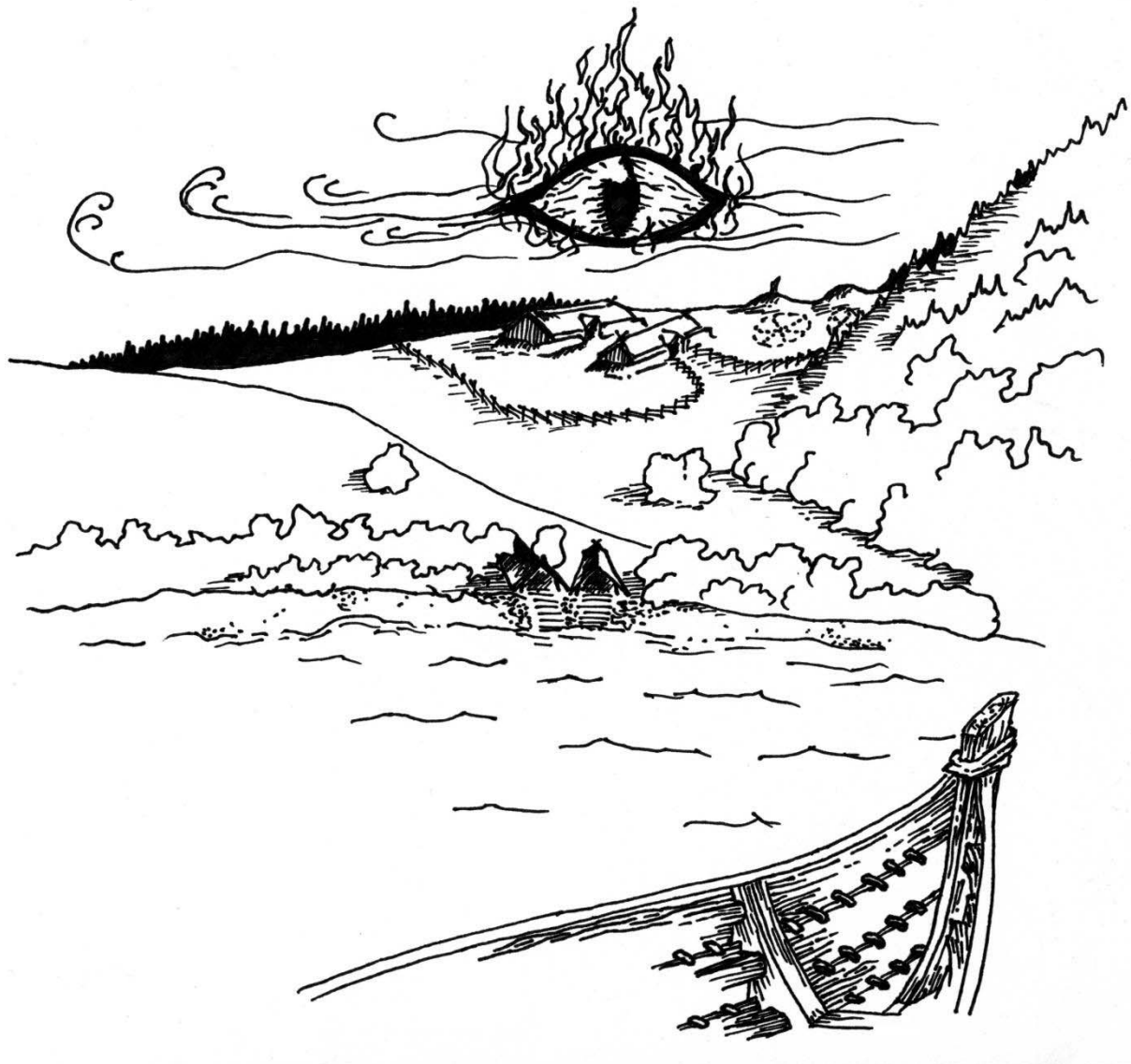

Harald Bugge Midthjell

For Syns Skyld

- Visuelle aspekters betydning ved etableringen av gårder i eldre jernalder i Verdal.

Mastergradsoppgave i Arkeologi
Institutt for arkeologi og religionsvitenskap
NTNU
Veileder: Lise Bender Jørgensen

Trondheim, Mai 2009

Forsideillustrasjonen er basert på gården Vist, slik den kan ha sett ut for mennesker som oppholdt seg på Leksdalsvatnet i eldre jernalder. Det er ikke påvist bosetningsspor på lokaliteten. Både hus, gårdselementer og graver er rent hypotetiske.

Tegnet av forfatteren.

”Jeg kjenner ikke noen dal i Skottland som er så vakker som Verdal. Kornåkrene er rike og gule. Husene er solide og ligger tett, den ene gård etter den andre uten avbrudd, fullstendig inngjerdede og oppdelte med tregjerder. Engene er så friske og grønne, frie for ugress og skrot, og like ordentlig barberte som en plen foran en godseiers vinduer. Hver eneste knaus og det omkringliggende området er skogkledd, og en edel og klar elv renner gjennom dalen.”

- Samuel Laing, 1834 (i: Jones 2006:62).

”Det er so rik og fager ein Dal, at det vel hadde vorit værdt at farit lenger dit. (...) Det var hugsamt at sitja og sjaa ned pa dei væne Gardarne og paa Lauvlundarne ikring seg.”

- Aasmund Olavsson Vinje, 1860 (1969: 137)

”Sikkertlig en af de smukkeste Bygder i Norge har man her for sine Øine, da den af Naturen er prydet næsten med Alt det Skjønne man kan ønske sig for sine Øine. I Midten Værdalselven, der igjennem Løvskove og dyrkede Marker slynger sig i mange Krumninger og endelig falder i Fjorden, som er Dalens Grændse paa denne Side. Paa begge de andre Sider Dalen med sine to Kirker og mange bebyggede Gaarde har man Fjelde der ere begroede vexelvis med Naale og Birketræer og grønne vel dyrkede Marker. – Her ligger ogsaa den i Historien bekjendte Stiklestad Slette hvor Oluf den Hellige Aar 1030 faldt i Slaget mod de misfornøiede Norske.”

- Peder C. Egeberg (1923:53-54)

Forord

Da var omsider tiden kommet til å sette punktum for 17 års skolegang. Tilværelsen så langt har vært preget av å arbeide framover mot akkurat dette tidspunktet. Når jeg nå befinner meg her, er det med både glede, vedmod, forventning og skrekk at jeg leverer fra meg oppgaven og begir meg ut i arbeidslivet for fullt. Min familie og mine venner har alltid vært til stede for både støtte og hyggelig samvær, og deres indirekte bidrag til masterprosjektet kan neppe overvurderes.

Alle studiekolleger på ”det ensomme fengsel” fortjener en stor takk for både vennskap, moro, ivrige diskusjoner, psykisk og faglig støtte, ”kaffekoking”, tull og fjas, grilling og alle øvrige aspekter ved tilværelsen på lesesalen. Til tross for fortvilelse, nysgjerrige mus og spøkelser har jeg mange gode minner herfra. Arkeologisk museum i Stavanger fortjener også en takk ettersom de var så hyggelige å løse alle mine økonomiske bekymringer det siste året.

I forbindelse med selve masterprosjektet vil jeg først og fremst takke min veileder Lise Bender Jørgensen for at hun har orket å lese utallige sider med tekst og kommet med mange gode kommentarer og vettuge råd.

Jeg har også satt stor pris på alle de tålmodige og hyggelige bøndene i Verdal som har undret seg over en mystisk person, luskende omkring med kamera rundt ”husnova”. Gjennom mange besøk og samtaler har jeg fått verdifulle opplysninger, samt blitt inspirert av deres interesse for prosjektet. Takk til Geir Egil Larsen som med stor entusiasme har hjulpet meg i forsøkene med lurblåsing. I denne forbindelse må jeg også takke Hanne Haugen, Kari Bugge, Arnhild Hoelsether, Sverre B. Midthjell og Kristian Midthjell for lån av ører av varierende kvalitet. Sistnevnte, samt Arne A. Stamnes, fortjener også takk for gjennomlesing og gode innspill.

Til slutt vil jeg gjerne få rette en ekstra takk til min samboer Hanne, som har hjulpet meg mer enn hun aner.

Harald Bugge Midthjell

Trondheim, 14. mai 2009.

Innholdsfortegnelse

Forord	iii
Innholdsfortegnelse	iv
Figurliste	v
Liste over tabeller og diagrammer	vii
1. Innledning	1
1.1. Bakgrunn	2
1.2. Problemstilling	3
1.3. Begreper	4
1.3.1. Kulturlandskapet	4
1.3.2. Gården	5
1.4. Empirien	7
1.4.1. Navn som kilde	10
1.5. Kronologi	12
2. Teori og metode	13
2.1. Fenomenologi i landskapet	13
2.2. Fra land til landskap	18
2.3. Det kognitive landskapet	22
2.4. Maslows behovspyramide	26
3. Forskningshistorie	29
3.1. Bosetningsforskning	29
3.1.1. Bosetning i Norge	29
3.1.2. Bosetning i Trøndelag	32
3.2. Gårdsnavnsproblematikken	33
3.3. Landskapsarkeologi	37
4. Gårdsnavnsdatering og eldre tiders bebyggelse	38
4.1. Enstavede, usammensatte naturnavn	42
4.2. Vin-navn	45
4.3. Heim-navn	46
4.4. Stad-navn	49
4.5. Andre navn	51
5. Verdal i Eldre Jernalder	53
5.1. Topografi og geografi	54
5.2. Verdølafylki	57
5.3. Arkeologiske funn	58
5.4. Graver	59
5.5. Bygdeborger	60
5.6. Strandlinjen og elvemelen	62
6. Analysen	65
6.1. Gårdens plassering i landskapet	65
6.2. Varslingssystem	77
6.2.1. Varslingsmedium	79
6.2.2. Vardene	83
6.2.3. Førromersk jernalder - Romertid	85
6.2.4. Romertid – Folkevandringstid	89
6.3. Utøvende Kontroll	90
6.4. Nærhet/Tilhørighet	96
6.4.1. Avstander i tid og rom	96
6.4.2. Urgårder og satellitter	97
6.4.3. Avstand mellom naturgårder	100
6.5. Orientering i landskapet	101
7. Anvendelse av resultatene	107
7.1. Minsås, gnr. 40.	107
7.2. Stav	108
7.3. Lo-navnene	109
8. Sammenfatning	111
9. Litteratur	113
10. Appendiks	124

Figurliste

Figur 1: Undersøkelsen er foretatt i vestre del av Verdal kommune i Nord-Trøndelag. Verdal er en del av regionen Innherred, sammen med Inderøy, Levanger, Steinkjer og Verran. Kommunen ligger også i det området som i landskapslovene omtales som Inn-Trøndelag. Kartgrunnlag: Gule Sider 2009?b.	2
Figur 2: Undersøkelsesområdet i Nedre Verdal (rød linje). Gårder omtalt i teksten er avmerket på kartet. Enkelte av gårdene (Follo, Kråg og Trøgstad) er avmerket med sin tidligere lokalisering. I vest følger området kommunegrensen (blå linje). Kartgrunnlag: Gule Sider 2009?a.	9
Figur 3: Kronologisk inndeling for romertid og folkevandringstid. Etter Johansen 2003:48. Førromersk jernalder er av Johansen utelatt i inndelingen av EJA pga. en begrenset funnmengde fra denne perioden.	12
Figur 4: Forsøk på å illustrere tingstedets metafysiske sfære og dens sammenhenger på tvers av tid og rom. Etter Brink 2004:313.	16
Figur 5: Illustrasjon som viser hvordan et område kan deles inn i landskapsrom. Høydeforskjeller utgjør rommets vegger. Landskapsrommet er fullstendig avhengig av observatørens utgangspunkt. Etter Gansum et.al. 1997:14.	18
Figur 6: Figuren viser hvordan transformasjonen av landskapet foregår. Det finnes en rekke ubevisste mellomledd mellom det faktiske landskapet og menneskets oppfatning og framstilling av stedet. Først foretar sansene en utvelgelse av de faktorer som sendes videre til hjernen for å bearbeides og fortolkes til bilder. Når så disse bildene skal formidles, avhenger dette av formidlerens egenskaper (teknikk, språk o.l.). Til sist blir det formidlede resultatet framstilt på ulike måter ut fra de ønsker og tanker som finnes hos budbringer og mottaker.	21
Figur 7: Maslows behovspyramide. Pyramiden er resultatet av Maslows tanker omkring menneskets behov. Etter Wikipedia 2009b.	26
Figur 8: Skjematisering av prinsippet bak urgårdsmodellen og tradering av gårdsnavn. Til å begynne med (a) har vi den første urgården med sine engstykker. Senere blir nye gårder og gårdselementer etablert på denne gårdens grunn. Merk hvordan gårdsgrensene endrer seg, og hvordan lokalitetenes navn og betydning kan endre seg over tid. Etter Brink 1989:27.	34
Figur 9: Sammenstilling av ulike dateringer av navneklasser i de skandinaviske landene. Etter Brink 1989:22.	40
Figur 10: Fotografi fra 1893 som viser ødeleggelsene etter Verdalsraset. Gården ute på raskanten til høyre i bildet er Gjermstad Øvre, som siden ble flyttet. Senere på året raste også den framskutte sletten midt i bildet ut. På den andre siden av rasgrova, midt i bildet, ligger Mo. Den oversvømte dalbunnen vises bakerst i bildet. Bildet er tatt mot SV. Etter Walberg 1993b:182.	55
Figur 11: Følgene av fossgjennombruddene ved Grunnhola og Hærfossen i Helgådalen. Dette kan ha ført til ødeleggelse av en mengde bosetningsspor fra eldre jernalder, og understreker viktigheten av gårdsnavn som kilde til forhistorisk bosetning. Etter Dahl et.al. 1997:62.	56
Figur 12: Oversikt over havnivået ved midten av eldre jernalder i Verdal. Utløpet av Verdalselva har trolig ligget like nedenfor Vold (det sørgående neset øst for elvemunningen), og figuren representerer dermed ikke det faktiske landskapet i dalbunnen. Jeg har lagt inn alle dateringer til eldre jernalder. Merk hvordan ingen av dateringene ligger under det avmerkede havnivået. Kartet er laget av Arne Anderson Stamnes, 2009.	64
Figur 13: Utsyn mot sør fra stedet hvor Gjermstad Nordre lå i 1893. Røde piler viser grensen for nærområdet, mens blå piler viser fjernområdet. Nærområdets grenser tydeliggjøres i dag av rasgrova, men før raset fungerte terrassekantene bortenfor Mo (til høyre) og Eklo (ved den midterste røde pila) som grense for nærområdet. Foto: HBM 5/2-09.	67
Figur 14: Tokstad henvender seg i hovedsak til sitt nærområde. Pilene markerer grensene for dette. Terrassekanten ved Råen sperrer for videre utsyn, og høydedragene på hver side snevrer synsfeltet ytterligere. Merk hvordan henvendelse til nærområde ikke trenger å utelukke god utsikt. Tokstads landskapsrom blir identisk med bildet øverst i figur 5. Foto: HBM 3/2-09.	67
Figur 15: Oversikt over alle natur-, heim-, vin- og stad-gårder som er synlige fra Oppem. Kartgrunnlag: Gule Sider 2009?a.	71
Figur 16: Utsikt mot sør fra Reppe. Merk hvordan kanten på plataet gir minimal oversikt over nærområdet, men noe oversikt over fjernområdet. Utsikten mot vest har trolig vært noe lignende, men har blitt forandret pga. leirras. Foto: HBM 4/2-09.	72
Figur 17: Geir Egil Larsen blåser i neverlur fra toppen av en gravhaug ved Flåtten. Foto: HBM 13/4-09.	81
Figur 18: Oversikt over alle siktelinjer mellom naturnavnene. Linjene er resultat av observasjoner fra lokalitetene. Kartgrunnlag: Gule Sider 2009?a.	85
Figur 19: Siktelinjer fra By. Gårdens lokalitet kan fungere som formidler for visuelle signaler på tvers av store avstander. Samtidig ligger gården hevet opp fra dalbunnen og har god oversikt over hele Nedre Verdal. Kartgrunnlag: Gule Sider 2009?a.	87

Figur 20: Det fargede området viser de områder av Trondheimsfjorden man kan se fra Trones gård. Det er klart at gården har stort potensiale i et varslingssystem. Kartet er kun utformet ved å trekke linjer på kart, og ikke på grunnlag av observasjoner i landskapet. Det tar derfor ikke hensyn til mulig sikt over landområder. Kartgrunnlag: Gule Sider 2008?.	87
Figur 21: Oversikt over alle siktelinjer mellom naturnavn, heim- og vin-navn. Linjene er resultat av observasjoner fra lokalitetene. Kartgrunnlag: Gule Sider 2009?a.	88
Figur 22: Oversikt over alle siktelinjer mellom naturnavn, heim- og vin-navn. Linjene er resultat av observasjoner fra lokalitetene. Kartgrunnlag: Gule Sider 2009?a.	90
Figur 23: Fragment av hulvegen som går langs Blommen-høydedraget øst for Hallem. Foto: HBM 9/2-07.	92
Figur 24: Sikt nordover mot Lein. Det øverste bildet er tatt fra Haug, ca. 1700m sør for Lein. Det nederste bildet er tatt på Leinsmyra, ca. 300m sør for Lein. Bildene viser hvordan Lein har fullstendig oversikt over hele strekningen mot Haug, og følgelig all ferdsel langs den registrerte kavlvegen. I bakgrunnen ser vi også at Oklans posisjon gir svært god utsikt. Foto: HBM 4/2-09 & Kristian Midthjell 8/5-09.	93
Figur 25: Utsikt nordover fra området mellom Hallem og Stiklestad. Pila markerer gårdstunet på Hallem Nordre. Alle deler av bildet er fullt synlige derfra, med unntak av skråningen markert med rød sirkel. Denne lia har trolig vært slakere før en rekke ras i middelalderen endret deler av profilen, og har dermed trolig også vært synlig fra Hallem Nordre. Merk også at gården ligger svært høyt i terrenget og markerer seg på horisontlinjen. Foto: HBM 4/2-09.	94
Figur 26: Utsikt mot sør fra Leksdalsvatnet (ca. 200m fra land). Vi ser hvordan gravhaugene ved Hallem er anlagt akkurat på horisontlinjen og utnytter denne effekten maksimalt. Kun én av gravhaugene på bildet er synlig fra motsatt side av åsen. Gravfeltet har tidligere strukket seg gjennom hele bildet og videre. Foto: HBM 4/2-09.	94
Figur 27: Oversikt over ras som har gått i Leirådalen. Etter Walberg 1990:121.	108

Liste over tabeller og diagrammer

Tabell 1: Figuren viser prosentvis fordeling av navnetyper blant gårdsnumrene i Verdal. I alt 277 ulike gårdsnumre er omtalt av K. Rygh (1903). Vi ser at EJA-navnene (inkl. stad-navn) utgjør ca. 1/3 av matrikkelgårdene.	58
Tabell 2: Figuren viser hvordan EJA-funn i Verdal fordeles blant navneklassene. I alt 33 ulike gårdsnumre har funn som kan dateres til denne perioden. Oppstillingen viser at det er stort sammenfall mellom navneklasser og funn som kan dateres til EJA.	58
Tabell 3: Tabellen viser dataene fra landskapsanalysen for alle de undersøkte gårdene. Gårdene er oppstilt etter navnetype.	70
Tabell 4: Oversikt over resultatene fra blåsing med lur. Utgangspunktet var på flaten mellom Flåtten og Baglan. Avstandene er målt i luftlinje.	80
Tabell 5: Oversikt over resultatene fra løping i terrenget.	82
Tabell 6: På figuren har jeg forsøkt å skjematISere resultatene fra forsøk med ulike varslingsmedier. Y-aksen viser nivåer etter hvor kompliserte meldinger det er mulig å formidle, og hvor godt en kan høre signalet. Kurvene for verbal kommunikasjon og plystring er basert på data fra Hamilton & Whitehouse (2006:47). Lyssignalet er basert på observasjon av normale kjørelYS fra personbil. Lyset, inkludert variasjoner, kunne uten problemer observeres over en avstand på 11000m.	83
Tabell 7: De undersøkte gårdenes henvendelsesområde. Gårder med henvendelse til både nær- og fjernområde er også inkludert i søylene for enkeltvis henvendelse.	95
Tabell 8: Ulike arkitektoniske virkemidler som kan ha vært brukt i forbindelse med etableringen av gårdsbosetning. Oppstilt etter Thiis-Evensen 1998.	96
Tabell 9: Forholdet mellom stad-gårder og potensielle modergårder (naturnavn-, heim- og vin-gårder).	98
Tabell 10: Forholdet mellom vin- og heim-gårder og potensielle modergårder (naturnavngårder).	99
Tabell 11: Avstandsforhold mellom naturnavngårder og deres tre nærmeste naboer i samme navneklasse.	100
Tabell 12: Undersøkelse av samsvar mellom naturnavngårders topografi og gårdsnavn.	105
Tabell 13: Avstand fra mulig lokalisering av Stav til de nærmeste nabogårder med natur-, heim- eller vin-navn.	108
Tabell 14: Det visuelle forholdet mellom lo-gårder og det øvrige gårdslandskapet i Verdal.	109

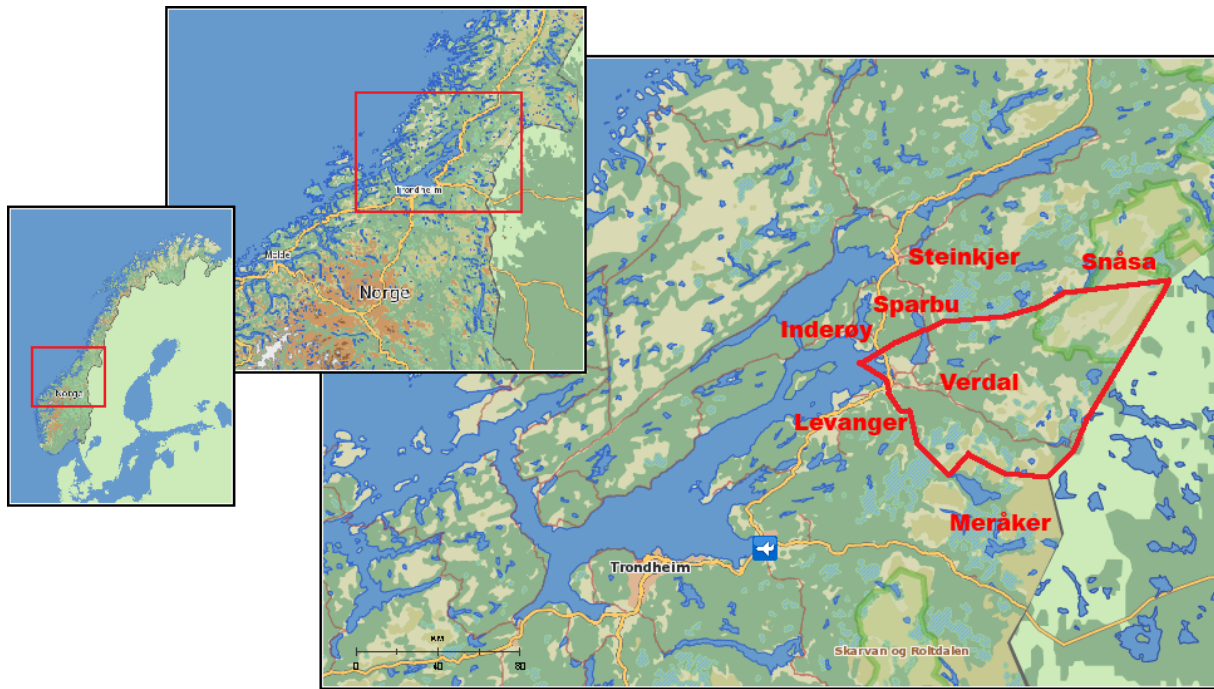
1. Innledning

Verdalsøra i Nord-Trøndelag er en av de to østligste strendene i Trondheimsfjorden, og en naturlig inngangsport til fjellovergangene til Sverige. Her befinner en seg omtrent halvveis mellom Norskehavet og Jämtland. Det finnes mange spor etter at flere av fjellovergangene har blitt hyppig brukt i fortiden når man raskt skulle bevege seg mellom Trøndelag og Nord-Sverige (Smedstad 1995, Sturluson 2003). Det mest kjente eksempelet er i 1030 e.Kr. da Olav Haraldsson kom fra Storsjöbygden og ned langs Inndalen til Stiklestad der han mistet livet i kamp mot trøndere og helgelendinger.

Da Olav den Hellige kom dit, var Verdalen allerede et sterkt bebyggt dalføre med store gårder og mektige menn. Dette kan vi se ut fra mange kilder, som f.eks. sagatekster, arkeologiske funn, utallige gravminner etc. Vikingtiden var den siste perioden i jernalderen, og resultatet av en lang periode med gradvis utvikling fra små jordbruksenheter i bronsealderen til store maktsentra i årene opp mot det andre årtusen e.Kr. (jfr. Stene 1994, Stenvik 1994c, Røskoft 2003, Bull 2005). Det tidligste jordbruket har etterlatt mange spor i form av redskaper, men få direkte spor etter åkre eller beiteland¹. Først da bondebefolkningen ble permanent bofast, begynte de gårdsenhetene vi kan spore i dag å utkrystallisere seg (Stenvik 1980, Hedeager 1990: kap. VI.2.3, VI.5.1, Myhre 2004), og la grunnlaget for det sterke gårdssamfunnet som siden har preget Verdalen opp gjennom århundrene.

Det er denne første gårdsbosetningen som er grunnlaget for den masteroppgaven du nå holder i hånden. Jeg vil ta tak i den aller tidligste, faste bosetningen i Verdalen, og undersøke noen faktorer som kan ha spilt en rolle når det gjelder bureising og organisering av gårdslandskapet. Nettopp gårdsenheten har vært et styrende element i historien, og dens betydning for samfunnet kan vanskelig overvurderes.

¹ Enkelte arkeologiske funn, som en kvernstein (T 12601), viser likevel at man har dyrket korn i dalen siden steinalderen.

Figur 1: Undersøkelsen er foretatt i vestre del av Verdal kommune i Nord-Trøndelag. Verdal er en del av regionen Innherred, sammen med Inderøy, Levanger, Steinkjer og Verran. Kommunen ligger også i det området som i landskapslovene omtales som Inn-Trøndelag. Kartgrunnlag: Gule Sider 2009?b.

1.1. Bakgrunn

Bakgrunnen for mitt valg av tema er det sterke, historiske fokuset som har blitt formidlet gjennom Olavsarven og beretninger omkring slaget på Stiklestad i 1030 e.Kr. Det finnes svært mange levninger fra denne tiden, og bildet av vikingtid i Verdal er godt beskrevet og til dels legemliggjort². Jeg har imidlertid alltid savnet et fokus på den tidligere perioden. Svært lite arbeid er gjort m.h.t. eldre jernalder og oppveksten av det gårdssamfunnet som Stiklastaðir og Olavsarven bygger på. Dette kan nok i stor grad forklares ut fra mangelen på arkeologisk materiale. I det siste har det imidlertid dukket opp mange spor etter også denne perioden. Vi har i dag et rikholdig materiale når det gjelder gårdsenheter, først og fremst gjennom gårdsnavn og gravminner, men ikke minst gjennom selve lokaliseringen av de enkelte gårdene. Gårdenes plassering kan i seg selv sies å utgjøre en mye oversett kildekategori i arkeologisk forskning. Denne oppgaven er et forsøk på å redegjøre for det tidligste gårdssamfunnet i Verdal, og en undersøkelse av de aspekter som har å gjøre med etablering og organisering av gårdene i eldre jernalder, en periode som blir preget av et bofast jordbruk.

² I skrivende stund er rekonstruksjonen av vikingtidsgården Stiklastaðir under oppføring, og planer for omfattende formidling om vikingtidens samfunn er underveis (Følstad 2007). Av øvrig litteratur ang. vikingtid i Verdal kan nevnes Berggrav 1930, Müller 1930, Stenvik 1989, Røthe 1999, Røskaft 2003, Jones 2006.

Når det gjelder valg av område, er det naturlig nok mye på grunn av at jeg er født og oppvokst i Verdal. Dette ser jeg på som en stor fordel når en skal undersøke et landskap. I tillegg til de åpenbare praktiske sider som f.eks. reise og opphold, er Verdal et område jeg kjenner godt. Jeg har ferdes i mitt undersøkelsesområde gjennom hele livet, og har stor lokal kjennskap til både gårder, mennesker, topografi og historie, og ikke minst stedsnavn³. Jeg har sett landskapet fra utallige vinkler og utkikkspunkter, og vet hvordan visibiliteten i ulik grad preger lokalitetene. Denne oppgaven kunne aldri vært gjennomført uten en inngående og direkte kjennskap til landskapet. Kart og bilder kan aldri rettferdiggjøre det personlige inntrykket en får ved å oppholde seg midt inne i empirien og oppleve, framfor å studere.

1.2. Problemstilling

Den overordnede problemstillingen for oppgaven er å undersøke hvordan visuelle aspekter kan ha vært av betydning ved etableringen av gårder i Verdal i eldre jernalder. Dette innebærer ikke å finne ut av hvordan dette har foregått, men heller å legge fram noen teorier til hvordan visibiliteten *kan* ha blitt brukt for å strukturere landskapet både kulturelt og funksjonelt. Mennesket blir drevet av enkelte, universelle behov som er skjematiskert av psykologen Abraham Maslow (se kap. 2.4). Jeg vil bruke de behovsnivåene han har satt opp som bakgrunn til å tolke hvordan gårdslandskapet kan ha blitt organisert. Mitt mål er å se på hvordan mennesket aktivt har strukturert seg selv og sine omgivelser innenfor landskapet for å kunne fylle de ulike behovene.

Dette fører til følgende underproblemstillinger (se også kap. 6):

- *Hvordan henvender gårdene seg til landskapet, og hvordan kan dette spores i det innbyrdes forholdet mellom gårder?*
- *Finnes det muligheter for et internt varslingsystem basert på enkeltgårdenes plassering i landskapet?*
- *Kan gårdenes plassering aktivt være brukt for å påvirke mennesker som ferdes og oppholder seg i nærområdet?*
- *Er gårdenes plassering i landskapet styrt av kulturelle relasjoner mellom mennesker?*
- *Kan de tidligste gårdene være lokalisert i forhold til en effektiv orientering i landskapet?*

³ Min kjennskap til gårdsnavnene i Verdal er først og fremst gjennom dialekt, og denne skiller seg noe fra stavemåten i de kilder jeg har brukt. For å være konsekvent har jeg i oppgaven omtalt gårdsnavnene slik de blir brukt i kildene (fortrinnsvis K. Rygh 1903). Dermed blir Råa skrevet som Råen, Fåra som Fåren osv.

Alle disse spørsmålene er forsøk på å vise hvordan menneskene styres av en rekke ulike behov, ikke bare økonomi, men også kultur, følelser, trygghet etc. Jeg tar utgangspunkt i visuell analyse av landskapet, en tilnærming jeg mener har store muligheter til å besvare disse spørsmålene. Det er langt fra mulig å undersøke alle alternative aspekter ved bosetning. Som Gansum, Jerpåsen og Keller (1997:20) forklarer, kan andre tilnæringsmåter belyse flere slike spørsmål på helt andre måter, alt avhengig av hvilke spørsmål man ønsker å besvare.

Jeg har valgt å se bort fra individuelle aspekter ved enkeltgården, men heller forsøke å se sammenhenger, og om mulig likheter, mellom flere gårder i samme område. Dette har jeg gjort fordi jeg ønsker å skape et helhetlig bilde av et kulturlandskap i utvikling framfor å foreta ”kikkehullsundersøkelser”. I tråd med den kontekstuelle arkeologien mener jeg det er viktig å være klar over det overordnede landskapets innvirkning på gården. Det er nettopp landskapets forutsetninger som i det hele tatt gjør bosetningen mulig, og det ville være meningsløst å studere bosetning uten dens geografiske kontekst.

1.3. Begreper

1.3.1. Kulturlandskapet

Det finnes like mange ulike forklaringer på innholdet i begrepet kulturlandskap som det finnes kulturlandskapsstudier. Alle vet hva ordet betyr og innebærer, men om man skal forsøke å beskrive ordets betydning blir det vanskelig. Det er et nokså flytende begrep som har ulikt innhold alt etter hvilken kontekst det opptrer i.

Jeg vil begynne med å forklare mitt eget syn på begrepet. Kulturlandskapet inneholder i prinsippet alle spor etter menneskelig aktivitet som har blitt nedfelt i menneskenes omverden. Et kulturlandskap kan brukes som et generelt begrep, men jeg mener at det i all hovedsak innebærer et avgrenset område. Grensene for kulturlandskapet utgjøres imidlertid av konteksten. En kan snakke om et kulturlandskap bestående av en gårdsenhets nærmeste omgivelser, et helt dalføre, en landsdel, en nasjon eller hele Verden. For i det hele tatt å kunne snakke om et kulturlandskap er det nødvendig at det finnes noe som skiller det fra en annen type landskap, og dermed må det ha noen faste rammer. Motsetningen natur:kultur er sentral i dette henseende, og kan på enkelte områder sammenlignes med de ulike oppfatningene av landskapet som beskrives i kap. 2.2. Naturen er landskapet som er upåvirket og uopplevd av mennesket, men samtidig er idéen om naturen uløselig sammenknyttet med mennesket. I det øyeblikket et menneske tillegger naturen assosiasjoner av noe slag, projiserer det menneskelige tanker og følelser på naturen, og den får et kulturelt innhold. Naturen har blitt et

kulturlandskap. Det er viktig å huske at et kulturlandskap ikke trenger å inneholde fysiske spor etter mennesker.

Stig Welinder (1992:108) beskriver kulturlandskapsbegrepets potensiale slik:

”Ett kulturlandskap byggs och upprätthålls inom ramarna för tradisjonsbundna kulturella mönster, och detta gäller såväl kulturlandskapet som dess potentiella arkeologiska lämningar, såväl kulturhistoriska som paleoekologiska data.”

Kulturlandskapet kan deles inn i ulike kategorier, og noen av de ord jeg har valgt å bruke er gårdslandskap og jordbrukslandskap. Disse begrepene inneholder mye av det samme, men er brukt for å framheve betydningen av enkeltaspekter innenfor kulturlandskapet. Med gårdslandskap mener jeg det landskapet som har utgangspunkt i gårdene. Gårdene er det sentrale i den pågående argumentasjonen. Dette skilles fra jordbrukslandskapet, som fokuserer på de jordbruksmessige sidene ved kulturlandskapet.

1.3.2. Gården

Gårder er en tydelig del av det norske landskapet, og har vært et bærende element i det norske samfunnet opp mot moderne tid. Men selv om de fleste vet hva en gård er, er det, i likhet med kulturlandskapet, vanskelig å definere hva begrepet innebærer. Hva skiller en gård fra øvrig bosetning? Wikipedia (2009a) opplyser at en gård *”(...) er en eiendom det drives landbruk på.”* Store Norske Leksikon (2009) har følgende definisjon: *”gård, inngjerdet område, gårds plass; landeiendom, jfr. bondegård; større bygning i by, bygård, hus. (...) av norrønt, grunnbetydning ’gjerde’*”. Her ser vi to nokså sprikende forklaringer, der den førstnevnte gården defineres av sin funksjon, mens den andre definisjonen fokuserer på bosetning, og utelater helt landbruket. Den nevner begrepet bondegård, som kanskje bedre beskriver min bruk av ordet. Forklaringene viser hvordan begrepet er kontekstbasert og må avklares og problematiseres for å få en klar mening.

I denne oppgaven vil jeg helle mer mot en synkretisering av begge definisjoner. En gård må utskilles ut fra sin funksjon som sentrum for landbruksaktiviteter, samtidig som den er permanent bolig for mennesker. Verken boligen eller hagen kalles gård, uansett hvor store de er⁴. De er heller bestanddeler i gården. Hagen/innmarka er aktivitetsrommet for menneskene og dyra som bor i bygningene. En seter har både innmark og hus, men er ikke et

⁴ I Verdal har vi imidlertid ett eksempel på det motsatte. Gården Haga (gnr. 108, 109) kommer av det norrøne *Hagi*, som betyr ’hage’.

permanent bosted for mennesker. En mobil landbruksenhet kan flytte mellom flere oppbygde boenheter, men har ikke noe permanent tilhold, og kan derfor ikke defineres som en gård. Det er nettopp dette forholdet O. H. Andersen (1944a:kap II) bruker for å skille bu-navn fra de øvrige gårdsnavnene. Navn med suffikset -bu, av 'å bo', var ifølge ham betegnelse på et bosted, men ikke en gård. Da man reiste en *bú* på stedet fikk navnet også en sekundær betydning. Senere, da fehold og åkerbruk ble tatt opp, fikk man behov for å etablere gårder, og mange av "buene" ble forlatt til fordel for mer dyrkbare områder. Ifølge hans forklaringer blir dermed de primære "buene" ikke gårder, men enkelte av dem gikk over til å bli det da landbruket fikk innpass.

Gårdsenheten består av en rekke elementer som er mer eller mindre ulike for hver enkeltgård. Innmarka er en forutsetning for gården, men en del aktiviteter krever andre handlingsrom. Disse kan være gravfelt, enkeltgraver, skog, seter, slåttemyrer, jernvinningsplasser, fiskevald osv. Både Jan Petersen (1933) og Bjørn Myhre (1972) har identifisert mange slike gårdselementer hos eldre jernalders ødegårder i Rogaland.

Vi ser at en definisjon på gården kan være så mangt, men jeg vil forholde meg til at en gård (bondegård) er et permanent tilholdssted for mennesker, med tilhørende innmark hvorfra landbruksaktiviteter foregår. Gården kan også være utgangspunkt for aktiviteter i andre, underliggende ressursområder. Dette svarer til Piløs (2005:6) gårdsdefinisjon, som han skiller fra agrare boplasser (lokaliteter med landbruksøkonomi).

I gårdsnavnmaterialet har vi to navnegrupper som ser ut til å etableres på to ulike tidspunkt i historien; gårder med suffiksene -heim og -stad. For oss kan disse ordene se ut som synonyme i forbindelse med gårdsbegrepet, men hva betydde de for fortidens mennesker?

En diskusjon om heim-navnet finner vi hos O. H. Andersen (1946:74-75). Han forteller at i ordbøkene står ordet oppgitt under forklaringen "hjem, bosted og/eller fødested". Magnus Olsen mener imidlertid at ordet tidligere hadde en annen betydning, som svarer til stedet der heimen er plassert. "(...) grunnen hvorpå huset står, bostedet med dets jordeiendom, gård." (Olsen 1926:147). Andersen forklarer at selve kjernen i ordet heims betydning ligger i at det beskriver et menneskes permanente tilhold. Et sted som mennesket har spesiell tilhørighet til. En boplass kan være et midlertidig tilholdssted, men det finnes ikke noe midlertidig hjem. Da blir det også unaturlig å omtale nomadisk bosetning med heim-begrepet. Om gården benevnes med -heim er det fordi den nettopp var menneskets faste tilholdssted. Han siterer Håvamål, strofe 36, der vi ser et tydelig eksempel på hvordan heimen var å skille

fra andre steder. Selv om den var aldri så liten og skral, ”(...) var det bedre å være «herre» i en slik heim enn å gå omkring å tigge.” (Andersen 1946:76).

Heimen var altså i slutten av jernalderen et spesielt sted der mennesket hørte til, og som sto i motsetningsforhold til alle andre steder. Borte bra men hjemme best.

Begrepet *staðr/staðir* har sin hovedtyngde i den norrøne språkperioden. I *Norrøn Ordbok* (Heggstad, Hødnebo & Simonsen 2004:406) forklares ordet *staðr* med hele 16 ulike betydninger⁵. Det viser oss at begrepet kunne være flyktig og vise til flere ulike situasjoner. For eksempel nevnes ”(...) 10. stad der ein kan gjere si naudturft (...) 11. bustad, tilhaldsstad. 12. stad, by. 13. heilag stad, kyrkjeleg stiftelse (...)” (ibid.). Her har vi en rekke ulike betydninger som alle har å gjøre med stedfaste, menneskelige aktiviteter. De aller fleste navneforskere har antatt at gårdsnavnene gjenspeiler den 11. forklaringen. Oluf Rygh (1898:77) mener ordet må bety bosted. Han nevner også at det ser ut til å konkurrere mot navneformer på –land, og det kan derfor tenkes at disse to ordene kunne ha hatt samme betydning. Heggstad, Hødnebo og Simonsen (2004:258) forklarer *land* som bl.a. ”*landeigedom, jord*”. Det gir en noe ulik forklaring enn *staðr/staðir*, og det kan tenkes at forskjellen mellom stad- og land-navn kan skyldes sosiale eller økonomiske forskjeller på regionalt plan. Kanskje var områder med mange land-navn preget av en føydal struktur der de nye gårdene var større gårders landeiendommer, mens stad-gårdene var selveiende bønders bosteder.

Vi ser at betydningen av både heim- og stad-navnene er noenlunde de samme. De unnlater imidlertid å inkludere det jordbruksmessige aspektet, men ut fra det vi vet om datidens erverv, var trolig gård og (permanent) bosted generelt sett samme begrep. Først da spesialister fikk muligheten til å slå seg permanent ned i byer, fikk vi en helt annen type bosetning basert på andre erverv enn landbruk.

1.4. Empirien

Jordbrukslandskapet i Verdalen dekker et svært stort område. I år 2000 var totalt ca. 86300 dekar av kommunen dyrket mark (Verdal kommune 2000), fordelt på 284 gårdsnummer. Dette blir et alt for omfattende område å ta for seg i en masteroppgave, og jeg har derfor begrenset materialet til kun å omfatte den nedre delen av Verdalen. Dette byr ikke på noen større empiriske problemer ettersom det aller meste av de gårdsnavn jeg har ønsket å

⁵ Språket som gjengis i ordboken er basert på middelalderskrifter i tiden fram til 1350 (Heggstad, Hødnebo & Simonsen 2004:5). Også poetiske tekster er tatt med, og det kan hende at overførte betydninger skaper problemer med tanke på ulike ordforklaringer.

undersøke befinner seg i dette området. I tillegg følger avgrensingen et klart, topografisk skille. Dette skillet går langs fjellryggen ved Kvinnfjellet, helt øst til Kvelstadbekken. Denne bekken danner den østre grensen for området ned til Verdalselva. Nettopp her har vi et topografisk skille mellom flatene i øst ved Vuku og flatene i vest ved Landfall. Videre går grensen rett nordover til Skrovesvola og rundt bosetningen i Leksdalen. Denne avgrensingen er delvis foretatt av topografiske hensyn, men også ut fra navnefordelingen. Alle sikre vin-, heim- og lo-navn i kommunen befinner seg innenfor dette området. Dermed har jeg fullstendig oversikt over hele tre navneklasser for den senere analysen. De øvrige grensene utgjøres av kommunegrensen, som trolig har røtter langt tilbake i tid (se kap. 5.2). Undersøkelsesområdet er vist i figur 1 og 2.

Av de gårdsnavn jeg tar for meg, er det kun gårder som er undersøkt av Oluf og Karl Rygh (1903)⁶ som danner grunnlaget i denne oppgaven. Dette er i hovedsak for å begrense empirien til håndterlige rammer⁷. Det er nødvendig med en grundig gjennomgang av gårdenes språklige og historiske kontekst, og derfor må en støtte seg til en del tidligere tolkninger gjort av brødrene Rygh (O. Rygh 1898, K. Rygh 1903) og Einar Musum (1930a, 1930b, 1931). I tillegg var bebyggelsesituasjonen på slutten av 1800-tallet⁸ mye mindre kompleks enn i dag, og representerer et mer ”ekte” bilde av tidligere bebyggelse.

Mange av gårdene er i dag oppdelt i flere deler. Som eksempel kan nevnes den opprinnelige gården Vold, som i dag består av fire gårdsnumre, eller Lyng, som omfatter numrene 109-111. Jeg vil forutsette at slike gårder i utgangspunktet har vært én enkelt navnegård. Argumentasjon for et slikt syn finner vi hos f.eks. Magnus Olsen (1926). Først et stykke ut i gårdshistorien blir gårder navngitt med sammensatte navn, og herfra kan nok noen gårdsdelinger ha funnet sted. For eksempel kan det tenkes at gården Lennes (gnr. 117) er en senere avfelling av deler av Ness' (gnr. 118) jord.

Utover gårdenes etymologiske og historiske kontekst, har jeg undersøkt de arkeologiske spor som kan relateres til gårdene. Dette gjelder i all hovedsak gravfunn som har blitt utgravd av eller er innlevert til Vitenskapsmuseet og er tilgjengelig gjennom museumsdatabasene på internett (Vitenskapsmuseet 2009?a, 2009?b) og i museets topografiske arkiv. En del informasjon fra senere undersøkelser har enda ikke blitt publisert gjennom disse databasene, og vil ikke bli tatt med i denne sammenhengen.

⁶ Oluf Rygh har gjort det aller meste av arbeidet, men døde før de siste bindene av Norske Gaardnavne var utgitt. Broren, Karl Rygh publiserte siden resten av materialet.

⁷ Det finnes flere andre gårder som like gjerne skulle vært del av analysen, men for å ha klare grenser omkring materialet, og begrense arbeidet ble jeg nødt til å sette punktum ved Ryghs undersøkelser. Det er imidlertid ingenting i veien for senere å inkludere alle disse gårdene i en lignende analyse.

⁸ Ryghs forskning baserer seg på matrikkelrevisjonen fra 1878 (O. Rygh 1898:VII).

Jeg har stilt opp de ulike gårdene som blir brukt i undersøkelsen og gjort rede for hver enkelt gårds empiri. Dette er å finne i appendiks II til VII. Liste over arkeologiske funn fra eldre jernalder i Verdal finnes i appendiks VIII.

Figur 2: Undersøkelingsområdet i Nedre Verdal (rød linje). Gårder omtalt i teksten er avmerket på kartet. Enkelte av gårdene (Follo, Kråg og Trøgstad) er avmerket med sin tidligere lokalisering. I vest følger området kommunegrensen (blå linje). Kartgrunnlag: Gule Sider 2009?a.

1.4.1. Navn som kilde

Gårdsnavn er en svært sentral del av denne oppgavens empiriske grunnlag, og jeg føler det derfor nødvendig å klargjøre kildegruppens muligheter og begrensninger. Gårdsnavnforskning har en historie som strekker seg tilbake til 1800-tallet, og har foregått gjennom en sterk, vitenskapelig diskusjon helt fram til i dag. Mange betviler navnenes relevans for en fjern fortid, og andre hevder at så lenge navnene kan spores bakover i tid, har de en tilknytning til fortiden som det er mulig å oppklare (jfr. kap. 3.2 og 4).

Dette er et sentralt tema, men noe jeg ikke har anledning til å redegjøre for i denne oppgaven. Jeg vil ta utgangspunkt i det sistnevnte syn på navnene; nemlig at fortidens gårdsnavn har noe å fortelle oss om sin samtid. Slike navn vil være det sentrale i denne oppgaven, og det får bli opp til andre forskere om de velger å ta i bruk samme kildekategori. Likevel kan det være viktig å være klar over at metoden er utsatt for kritikk (dette diskuteres ytterligere i kap. 4).

Etter min mening utgjør stedsnavnene en alt for stor kildekategori til at vi kan utelate å bruke dem i tolkningene våre. Så lenge vi er klar over, og stiller spørsmålsteget ved vår egen metode og framgangsmåte, kan navnene være med på å belyse det arkeologiske materialet. I seg selv er navn en svært hardfør ordgruppe. De lever på folkemunne gjennom generasjoner og blir ofte overført i uendret form⁹. Så lenge de samme menneskene lever og beveger seg i et område, vil navnene til stadighet bli brukt som referansepunkter i orienteringen i landskapet. Hvis et stedsnavn først har blitt tatt i bruk av mange mennesker, vil det ifølge Stefan Brink (1989:23) være svært motstandsdyktig for både glemsel og utbytting. Nettopp når områdenavn går over til å bli gårdsnavn, øker brukersfæren betraktelig, og navnet blir enda mer resistent mot endringer.

Som en del av menneskers ordforråd kan navn, på lik linje med andre ord, bli utsatt for store språklige endringer. Det finnes en lang rekke gårdsnavn som har beveget seg så langt bort fra sin opprinnelige mening og utforming at vi i dag ikke kan tyde dem. Motsatt finnes det en del ord som har tilnærmet uendret språklyd siden den gang de ble tatt i bruk. Enstavede, naturbeskrivende ord blir ofte tradert i uendret form, og betydningen vil lett kunne gjenkjennes i dag. Dateringen av slike ord utgjør et stort problem, ettersom nyere navn basert på samme ord vil ha identisk utforming. Eksempler er de to brukene ved navn Stubbe (norrønt *stubbi*) som ligger på hhv Lyng (gnr. 110) og Steines (gnr. 242) grunn. Disse brukene ble skilt

⁹ Flere tidlige skriftlige kilder nevner geografiske navn som også er i bruk i dag. Stefan Brink (1988:18-19) nevner flere romerske forfattere hvor de omtaler nordiske områder og folkegrupper. Yoel Elitzur (2004) har undersøkt en rekke navn i Israel som har overlevd i muntlig form i årtusener (muligens så lenge som 5000 år). Flere av gårdsnavnene i Verdal har helt identisk ordlyd både på 1300-tallet og i dag (f.eks. Haga, Lyng og Berg).

ut fra hovedgården på 1800-tallet, og navnene stammer trolig fra den gang. De kan imidlertid være basert på gjenværende navn etter gamle ødegårder fra middelalderen eller tidligere.

Navn skal ikke først og fremst frambringe en mening, slik det er med vanlige ord i språket, men, som Marianne Lönn (1999:62) forklarer, skal de heller være referanser til steder og hendelser. Det forutsetter at de fra før eksisterer i hukommelsen enten hos avsender, mottager eller hos begge. Navnet blir derfor ikke nødvendigvis gjenstand for de samme endringer som språket. Et navn trenger ikke å gi språklig mening for at det skal være i bruk. Dette kan eksemplifiseres med personnavn. Undertegnede heter Harald. Det kommer av den urnordiske formen *Harjawaldar*, som betyr noe i nærheten av hærhøvding. Det er imidlertid få som hefter seg ved selve betydningen av ordet. Jeg er jo selvfølgelig ingen hærfører¹⁰. Navnet er der kun for å være en referanse på meg som person i motsetning til alle andre mennesker, og den etymologiske meningen er irrelevant (jfr. Wilson 1998:xi). På samme måte brukes i tillegg etternavn for ytterligere adskillelse¹¹. Tilnavn, derimot er ment å frambringe et budskap i tillegg til en referanse, og vil måtte endres i takt med språket. Når de etter hvert ikke gir noen mening, kan de ifølge Stephen Wilson (1998:154-159) gå over til å bli vanlige navn. Det er dette som har skjedd i engelske etternavn som f.eks. Smith eller Cooper. Selv om det er et svært alminnelig navn finnes det relativt få smeder med navnet Smith i dag, og bøkkere er vel en nokså utdøende yrkesgruppe.

¹⁰ Riktignok heter Norges konge og øverste feltherre Harald, og vi hadde inntil nylig en kystvaktssjef ved navn Arild, som er en avledning av samme navn.

¹¹ I Norge har gårdsnavnene ofte blitt brukt som etternavn. På grunn av språkets utvikling har det dermed oppstått et skille mellom gårdsnavnet som etternavn og navn på bosetning. Som eksempler kan nevnes slekten fra Gjermstad som kaller seg Jermstad, og slektene Musum som kommer fra Musem. Mitt eget slektsnavn har imidlertid gjennomgått samme utvikling som gårdsnavnet Midthjell, og viser at skillet ikke nødvendigvis trenger å inntreffe.

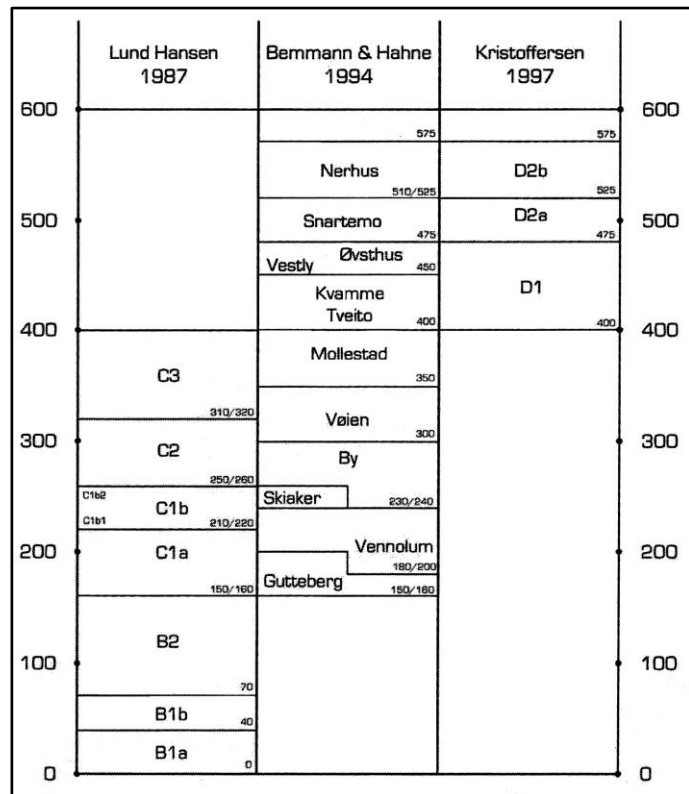
1.5. Kronologi

For å studere fenomener som bosetning er det nødvendig å avgrense oppgaven kronologisk. Jeg har valgt å ta for meg eldre jernalder (EJA), dvs. perioden fra 500 f.Kr. til 570 e.Kr. Den deles tradisjonelt inn i førromersk jernalder (500-0 f.Kr.), romertid (0-400 e.Kr.) og folkevandringstid (400-560/570 e.Kr.) (jfr. Johansen 2003, Solberg 2003).

En periode på over 1000 år kan virke som et svært langt tidsrom når det gjelder å undersøke gårdsbosetning. Mye kan ha skjedd i løpet av den tiden, og spesielt i Verdal har det foregått omfattende, naturlige landskapsendringer (se kap. 5). Likevel er det nødvendig å ta i bruk et så langt tidsrom for å favne materialet i analysen. EJA har etterlatt få spor i landskapet som kan gjenfinnes i dag. Det er i Verdal nesten utelukkende snakk om gravminner og løsfunn som kan fortelle oss noe om den materielle kulturen. I de senere år har imidlertid flateavdekkinger ført til en større innsikt i de arkeologiske levningene, men denne metoden har ikke rukket å bli særlig mye anvendt i Verdal grunnet lite anleggsvirksomhet i de aktuelle områdene. Stamnes (2008:74-75)

viser likevel at det i Trøndelag har vært en enorm økning i kjente boplasslokalteter de siste par tiår.

Ved å bruke gårdsnavn vil dateringene bli nokså relative, og da må man bruke et stort tidsspenn for å være sikker på å favne navnenes etableringstid. Navn kan f.eks. dateres til EJA, men sjelden til underperioder som yngre romertid. Gravfunn har også grovt sett en lignende datering, og det skilles hovedsakelig mellom eldre og yngre jernalder. Torkel Johansen (2003:45-52) har gjort rede for periodene og ulike underkategorier basert på funngrupper, og jeg vil støtte meg til hans utgreiing om kronologien (fig. 3).

Figur 3: Kronologisk inndeling for romertid og folkevandringstid. Etter Johansen 2003:48. Førromersk jernalder er av Johansen utelatt i inndelingen av EJA pga. en begrenset funnmengde fra denne perioden.

2. Teori og metode

Når en skal foreta en analyse av et utvalgt tema, er det viktig å definere en diskurs som omfavner både problemstilling og materiale. Uten å ha rammer, begrep og teorier til å strukturere tankene, blir det vanskelig å foreta en helhetlig analyse. Jeg har valgt ut noen temaer som jeg vil bruke for å belyse materialet i denne oppgaven. Sammen utgjør de et rammeverk for studiet av gårdsbosetningen slik den framtrer i landskapet, og menneskenes oppfatning av sine omgivelser. Studiet av landskap har fått et stort fokus innen internasjonal arkeologi, og hoveddelen av mitt teoretiske rammeverk vil omfatte begreper utviklet innenfor studiet av landskapet og dets påvirkning på mennesket.

2.1. Fenomenologi i landskapet.

Fenomenologi handler ifølge Christopher Tilley (1994:11-12) om å undersøke hvordan mennesker oppfatter og forstår verden omkring seg. Denne forståelsen er knyttet til enkeltmenneskets subjektive oppfatning, og er ikke noe objektivt som gjelder for alle mennesker. Hvordan et menneske i Verdal i eldre jernalder oppfattet dalens landskap trenger ikke å være det samme som en moderne verdalings oppfatning. Heller ikke det samme som naboen hans oppfattet. Dette kan utgjøre et problem i forhold til den hermeneutiske forståelsen. Enkelte mener at man ikke kan oppnå en fullstendig forståelse for fortidens oppfatning. Som Julian Thomas (2001:180) sier det:

"(...) the precise ways in which things or events are understood are likely to be multiple and fleeting, so that it will be impossible to arrive at a definitive reading which approximates to what "they" thought in the past."

Det er heller ikke målet mitt. Jeg ønsker ikke å gjenskape fortidens tankeprosesser, for som Thomas (ibid.) og Baudou (2004:17-20) er jeg helt enig i at det ikke kan la seg gjøre. Det er mulig å begrense sin verdiballast og unngå å projisere sine verdier på fortiden, men man kan aldri oppnå full innsikt. Likevel er det mulig med ulike grader av nærhet. I mitt tilfelle er den geografiske nærheten til stede. Jeg har vokst opp i det samme området som menneskene på mine undersøkte gårder, og tatt del i opplevelsen av et noenlunde likt geografisk bakteppe. En må imidlertid passe seg for å forveksle geografi og landskap. Det er nettopp noe av bakgrunnen for at jeg har valgt en fenomenologisk tilnærming framfor GIS-verktøy eller kartanalyser. Det er klart at enkelte av dataene samlet inn i denne undersøkelsen kunne blitt produsert vha. GIS (f.eks. fig. 18, 21 & 22), men da distanserer en seg samtidig fra fortiden

og står i fare for å innta rollen som utenforstående, verdinøytral observatør i forhold til empirien. Det finnes likevel gode eksempler på bruk av GIS også innen kognitive landskapsundersøkelser (jfr. Llobera 1996, Lake & Woodman 2003).

I tiden etter eldre jernalder er det mye som har endret seg. Mennesker har flyttet på seg og bygd hus og gårder. Politiske hendelser har endret menneskers samfunnsorganisering. Også landskapet har vært offer for betydelige endringer, både menneskeskapt og naturlige. Skog blir ryddet og myrer drenert¹². Landet har hevet seg og ras har omformet enorme områder. Likevel har den overordnede formen på landskapet vært nokså uendret i motsetning til det menneskelige samfunnet inne i landskapet. Det er med utgangspunkt i det uforanderlige i landskapet, en slags fortidig horisont, at vi må forsøke å forstå de øvrige prosessene i fortiden. Med et fast referansepunkt kan vi komme videre i våre tolkninger. Vi vet hvordan landskapet ser ut i dag, og vi kan spore endringer tilbake i tidligere tider ved hjelp av naturvitenskapelige metoder. Dette skiller naturendringene fra samfunnsendringene. Samfunnsendringer kan ofte kun spores tilbake i historisk tid, men kildene er borte for de perioder som mangler skrift¹³. Vi kan ane hvilke prosesser som har funnet sted, men kan vanskelig sette dem i sin tidsmessige kontekst. Landskapsendringer kan imidlertid dateres på sikrere grunnlag, og er dermed godt egnet til å skape en fortidig ramme rundt våre tolkninger.

Landskapsynet i det moderne Vesten er sterkt preget av et visuelt inntrykk. Julian Thomas (2001:166-167) mener at selve begrepet landskap kommer fra kunsten der en forsøkte å skape et bilde av naturen som forherliget det visuelle (Se også Tilley 1994:24, Pauls 2006:66). Mennesket og naturen havner i et motsetningsforhold der mennesket som subjekt betrakter naturen, objektet, gjennom synet. Et landskapsmaleri blir ikke en gjengivelse av landskapet, men et vindu vi kan betrakte naturen gjennom. Kunstnerens oppfatning, intensjoner, fortolkning og teknikk hindrer oss i å se det faktiske landskapet utenfor våre egne tolkningsrammer (se også fig. 6). Motsetningen menneske:natur er sterkt fastgrodd i våre vestlige tanker. Dette var også karakteristisk for den tidlige landskapsarkeologien som, i tråd med sin samtid, betraktet naturen som kulisser for handlingen, ikke en aktiv del av selve handlingen (van Dommelen 1999:277-278). Enkelte steder utenom den vestlige verden ser vi ikke denne dikotomien like tydelig, om den i det hele tatt er til stede. Keith Hamilton Basso

¹² Konkrete eksempler fra Verdalen er gården Myr som ligger et godt stykke fra nærmeste myr, Ness, som ikke lenger ligger ved noe nes, og Borgen, som ikke lenger ligger på noe utpreget, borglignende høydedrag.

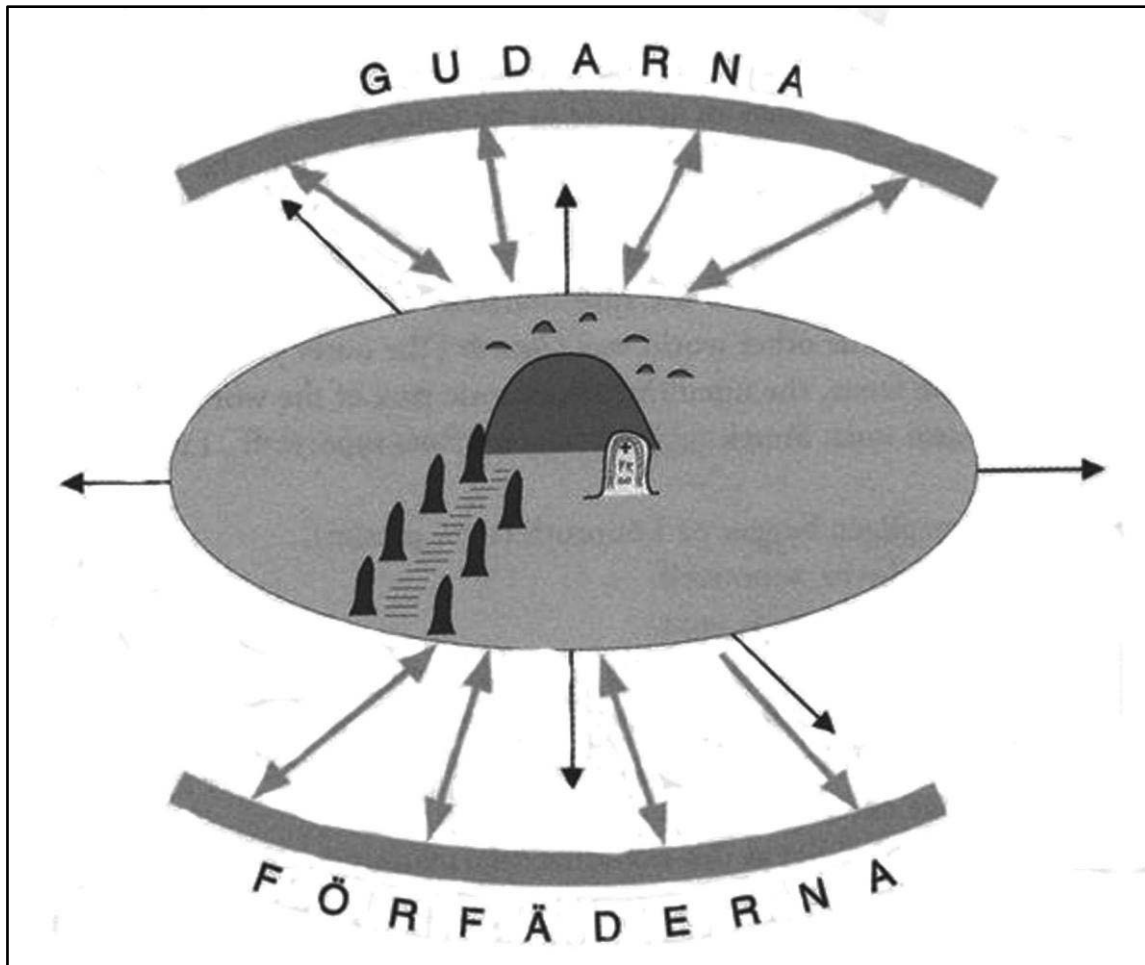
¹³ Gårdsnavn har en særstilling i dette henseende ettersom de er muntlige overleveringer, og kan fortelle oss noe om samfunnet forut for de skrevne kildene.

(1996:86) redegjør for hvordan landskapet og landskapsnavn er fundamentale i formidlingen av historier hos apacheindianerne i Nord-Amerika.

”(...) unless Apache listeners are able to picture a physical setting for narrated events (...) the events themselves will be difficult to imagine. This is because events in the narrative will seem to happen nowhere, and such an idea, Apaches assert, is preposterous and disquieting. Placeless events are an impossibility”

Vi ser at å skille landskap og handling blir et paradoks. På samme måte beskriver både Julian Thomas (2001) og Christopher Tilley (1994) hvordan aboriginenes forhold til naturen er sterkt bundet i forestillingen om deres egen fortid. Naturen er en åpen bok med fortellinger fra drømmetiden. Forfedrene deres er innkorporert i naturen og finnes overalt omkring dem. Å vandre langs en sti blir som å følge en vei bakover i historien der alle steder er dypt rotfestet i legender. Mennesket kan ikke settes utenfor landskapet, men er en del av det.

I den norrøne verden kan en se spor etter lignende holdninger med tanke på forfedrenes rolle i landskapet. Haugen var det stedet hvor man begravde sine døde, og var sentrum for senere begravelser eller rituelle handlinger. Den blir sett på som en viktig del av en jernaldersk forfedrekult. En begravde sine døde i nærhet til gården slik at forfedrene kunne være med på å verne gården og dens beboere, sikre fruktbarhet og gi gode avlinger. I forbindelse med norrøn religionsutøvelse fortelles det om matofringer på gravhauger (Steinsland 2005:344), og haugene i seg selv indikerer en sterk tilknytning til landet, enten det var som tempel, grav, odelsmarkør eller grensemarkør (se også Gansum 2004, Skre 1998:kap. 4.4). Nettopp gravhaugen var forfedrenes bolig, og den bygde dermed en bro mellom de levende og døde. Det at den var en så synlig konstruksjon i landskapet kunne være med på å forsterke denne rollen. Den var alltid innen synsvidde, og alltid til stede i menneskenes kognitivitet. Dens tilsynelatende udødelige konstruksjon gjorde at den kunne forbindes med tidligere hendelser og personer. På samme måte som å vandre langs aboriginernes stier, kunne gravhaugens ritualer være de nordiske jernaldermenneskenes måte å finne sin tilhørighet i tid og rom. Stefan Brink (2004) setter tinghaugens betydning inn i en lignende sammenheng. Tingstedet kunne bli oppfattet som sentrum i et landskap bestående ikke bare av topografi, men også guder, forfedre og hendelser. Her møtte landskapet ulike aspekter av menneskenes tro og samfunn, forent i tingstedet.

Figur 4: Forsøk på å illustrere tingstedets metafysiske sfære og dens sammenhenger på tvers av tid og rom. Etter Brink 2004:313.

Det er viktig å være klar over at det også i Vesten finnes moderne eksempler på hvordan mennesket og naturen blir vevd sammen. Mennesket handler alltid sammen med og i forhold til naturen, og skaper begrep og handlingsmønstre som gjør det mulig å orientere seg i et landskap. Som Stig Welinder (1992:44-51) beskriver det, utgjør stedsnavnene et orienteringssystem som inneholder rom, kronologiske systemer og sosiale systemer. Navnenes betydning avhenger av hvem som bruker dem, og i hvilke sammenhenger de brukes. Å sette navn på steder er en begrepsgjøring av naturen og hjelper oss å forstå verden omkring oss, som også vi er en del av. For at våre handlinger skal bli meningsfulle, må vi handle direkte i forhold til naturen. Den er ubevisst med på å styre våre tanker og handlinger.

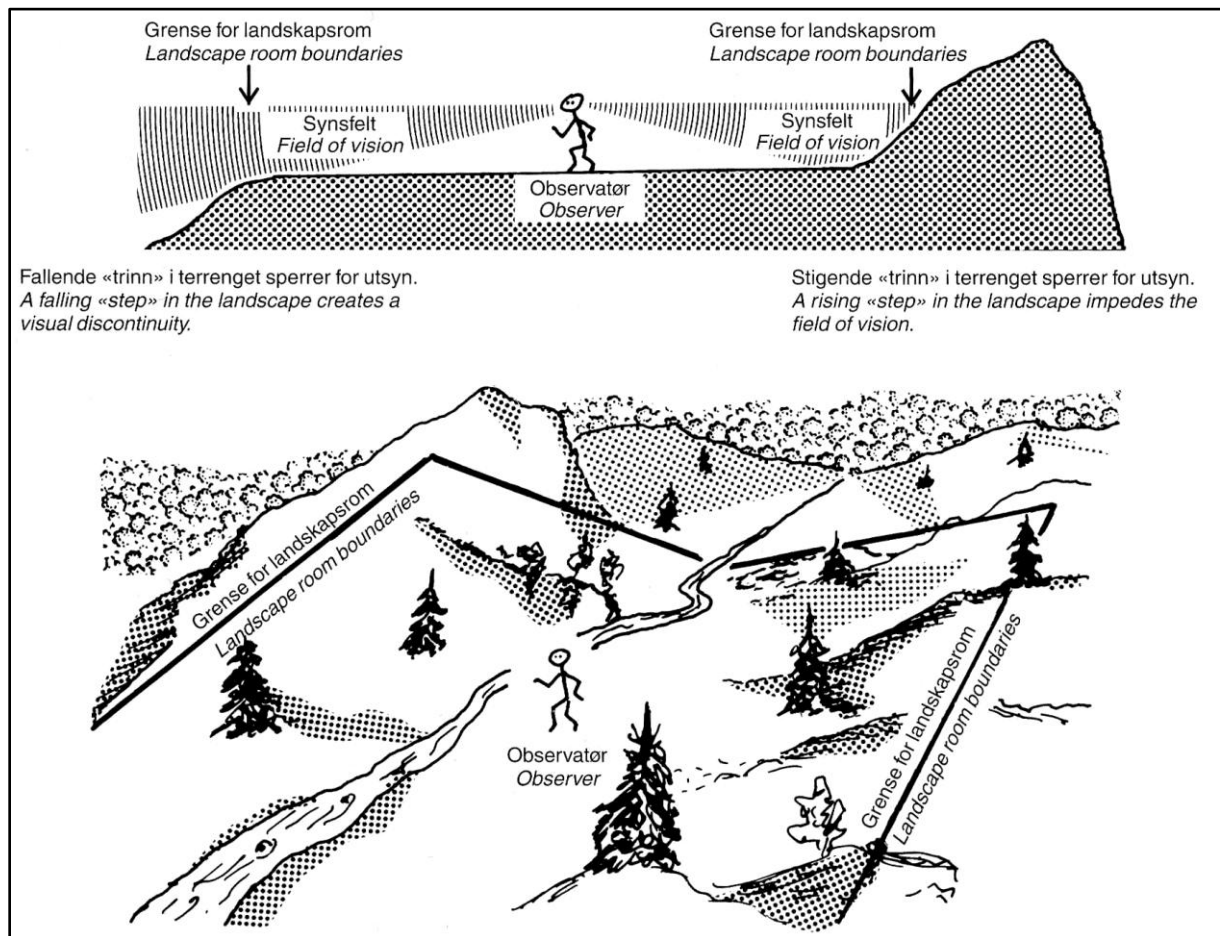
Dette synet viser oss at en strukturalistisk tilnærming til landskapet kan være problemfylt, og kan være med på å tåkelegge fortiden for oss. Om vi velger en metode som ikke gir rom for eventualiteter blir det umulig å skape et god tolkning. Om en så skal bruke strukturalistiske dikotomier for å belyse forholdet mellom mennesket og naturen, må en finne

en fellesnevner som kan gjøre sammenligningen relevant. Jeg vil hevde at dagens befolkning i et område har større nærhet til dette områdets fortidsmennesker enn de av dagens mennesker som bor på andre steder og tilhører andre kulturelle tradisjoner. Landskapet er det samme, og har trolig fulgt en sammenhengende jordbruksutvikling siden den gang (jfr. R. Almås 2004, Bull 2005). Gårdene er lokalisert på omtrent de samme stedene, og menneskene var høyst trolig genetisk lik dagens beboere (se f.eks. Welinder 2003). Derfor mener jeg at det kan finnes grobunn for forståelse på tross av de åpenbare forskjellene i tid og kultur. Shanks og Tilley (1992:19) mener at man må se arkeologien bakover i tid og observere fortiden fra nåtiden. Landskapet gjør oss imidlertid i stand til å trosse dette. Landskapet er et medium som har vært gjenstand for få menneskeskapt forandringer, og vil hjelpe oss med å tre tilbake i tiden og få et innblikk i menneskets tilværelse i forhistorien.

Arkeologisk fenomenologi er et felt som kan virke vanskelig å undersøke med praktiske og vitenskapelige metoder. I utgangspunktet kan det virke paradoksalt å bruke relative og subjektive erfaringer i en vitenskapelig kontekst. Enkelte undersøkelser viser likevel at det er fullt mulig å kombinere personlige opplevelser med god vitenskapelig metode. Sue Hamilton og Ruth Whitehouse (2006) har i forbindelse med sin forskning foreslått en fenomenologisk metode som kan anvendes på vidt forskjellige lokaliteter. De tar hensyn til enkeltmenneskers personlige egenskaper på ulike plan (kjønn, alder, fysikk etc.) og noterer hvordan deres opplevelse av en lokalitet kan arte seg. De tar et oppgjør med den sterke mistroen til fenomenologien ettersom den tidligere har manglet en felles metodikk. Ved å vise hvordan fenomenologi kan utøves og brukes, har de lagt grunnlaget for en mer oppnåelig og forståelig disiplin. Jeg har tatt i bruk Hamilton og Whitehouses perspektiver m.h.t. mitt materiale. Det har latt meg ta høyde for at sanseerfaringer oppleves ulikt hos mennesker både i fortiden og nåtiden.

Også Terje Gansum, Gro Jerpåsen og Christian Keller (1997) har utviklet en metodikk for landskapsanalyse på grunnlag av personlige premisser. De har tatt utgangspunkt i visuelle erfaringer og inntrykk slik de oppleves av mennesket som befinner seg inne i landskapet. Fokuset ligger på landskapet, og dets påvirkning på mennesket. Ved å ta hensyn til begreper som landskapsrom, henvendelse og visuelle relasjoner har de funnet indisier for en bevisst, kulturell strukturering av landskapet. Arkitektoniske virkemidler skaffer til veie et begrepsapparat som tidligere har manglet innen arkeologien. Det blir tydelig at noe så basalt som mangelen på begreper har hemmet en helhetlig og samkjørt landskapsarkeologi. Som følge av dette har deres metodikk blitt tatt i bruk i en rekke senere arbeider (se note 44, side

66). Jeg har brukt mye av de samme tankene i denne oppgaven, spesielt i kapittel 6.1 og 6.3. Der forklarer jeg mer inngående hvordan metoden brukes til å belyse mitt materiale.

Figur 5: Illustrasjon som viser hvordan et område kan deles inn i landskapsrom. Høydeforskjeller utgjør rommets vegger. Landskapsrommet er fullstendig avhengig av observatørens utgangspunkt. Etter Gansum et.al. 1997:14.

2.2. Fra land til landskap

To begreper som ofte brukes innen landskapsarkeologien er ”spaces” og ”places”¹⁴ (se Bender 1993, Tilley 1994, Thomas 2001 m.fl.). De beskriver hvordan verden ikke kan bestå av objektive lokaliteter, og at alle aspekter ved kulturlandskapet er meningsbærende.

Spaces og places er begge uttrykk for hvordan landskapet består av mer enn bare naturlige variabler. Places manifesterer seg gjennom menneskenes oppfatning og verdiladning av steder. Spaces er ifølge Tilley (1994:15-17) menneskets handlingsrom, eller den romlige sfære hvor menneskers handlinger foregår. De eksisterer kun som relasjoner, på samme måte

¹⁴ Jeg har bevisst unngått å oversette disse ordene fordi jeg mener det er viktig å skille dem ut som egne begreper. Elizabeth Pauls (2006:66) forklarer at ordene brukes med ulikt innhold hos forskjellige forfattere. “Unfortunately, space is also used freely by scholars to connote the general idea of ‘surroundings’, a connotation that can be confusing to the uninitiated reader.”

som vektorer opptrer innenfor matematikken. De eksisterer ikke i virkeligheten, men kan defineres ut fra forholdet mellom to eller flere punkter. Spaces kan forekomme i ulike utgaver avhengig av hvordan man ønsker å oppfatte et sted. Slik jeg forstår Julian Thomas, ser han ut til å være uenig i at vi i det hele tatt kan operere med dette abstrakte space, og han har en litt annen oppfatning av begrepene enn Tilley.

“My alternative conception of landscape is thus a network of related places, which have gradually been revealed through people’s habitual activities and interactions, through the closeness and affinity that they have developed for some locations, and through the important events, festivals, calamities, and surprises which have drawn other spots into their attention, causing them to be remembered or incorporated into stories.”

- Julian Thomas (2001:173)

Det viktige i denne sammenhengen er at landskapet ikke kan eksistere blottet for mening og menneskelige assosiasjoner. Gjennom alle sine aktiviteter, kognitive som fysiske, påvirker mennesket omgivelsene og forandrer det fra noe uopplevd til noe opplevd. Place blir til i mellomrommet mellom observatøren og objektet, og kan sies å utelukkende bestå av observatørens betraktninger. En ukjent elv kan for eksempel oppdages, men med en gang et menneske får øye på elva vil det bli gjenstand for en fortolkning og bli gitt mening. Den gjenkjennes som en elv, både gjennom syn og lyder. Den er ikke lenger bare en masse av vann som strømmer nedover landet med tyngdekraftens hjelp (som igjen er en samling vannmolekyler som tiltrekkes av jordmassen osv.). Det er en elv. Den er ikke lenger bare en romlig entitet, men et sted. Et sted som kan gis navn, knyttes til hendelser eller følelser. Et sted som kan oppleves på ulik måte hos ulike mennesker.

“(…) places are always far more than points of locations, because they have distinctive meanings and values for persons. (...) Geographical experience begins in places, reaches out to others through spaces, and creates landscapes or regions for human existence.”

- Christopher Tilley (1994:15)

Det er imidlertid viktig å huske at elva fremdeles eksisterer utenfor menneskets dimensjon, men den opprinnelige elva kan aldri oppleves av mennesket¹⁵. På samme måte kan et place aldri oppleves på samme måte hos to mennesker. Richard Muir (1999:115) forklarer at menneskets bakgrunn og individuelle kognitivitet gjør at hvert sted oppleves ulikt. Dette henger sammen med det som diskuteres av Hans-Georg Gadamer (Gadamer 2001). Enhver forståelse av fortiden er betinget av våre egne fordommer, og følgelig kan ingen mennesker oppnå full forståelse for fortidens hendelser. Det er grensen mellom opplevelsene av et place, og å klargjøre hva som skiller disse opplevelsene som er målet for arkeologien. Man må, ifølge Baudou (2004:24), finne det Gadamer kaller en forståelseshorisont.

Places er det som gir et landskap mening. En landskapskunstner er mester i å gi alle aspekter i et maleri mening. En kan si at det ekte landskapet ikke eksisterer i et maleri. Alle penselstrøk er gjort med en eller annen baktanke. Et tre er alltid malt ut fra malerens indre forestilling om hvordan et tre skal se ut (se fig. 6). På samme måte kan vi se på kulturmiljøet. Stig Welinder hevder at kulturlandskapet ikke eksisterer. Det blir stadig formet av menneskers handlinger, og er mer et kulturelement enn fysiske omgivelser (Welinder 1992:32). Welinders kulturlandskap kommer nært opp til place-begrepet. Nesten alle aspekter er formet av mennesker. Bekker blir gitt navn. Skog ryddes og blir til åker. Stranden blir brukt som landingsplass for båter. Vann blir kjent som fiskeførende eller fiskeløse. Områder blir knyttet til hendelser og sagn¹⁶. Nettopp menneskenes bruk av naturen, gjennom anleggelse av bygninger eller monumenter konstituerer stedet i folks hukommelse, og gis navn (Burstrom 1995:170, Stemshaug 1973a:47). Hvis man knytter alle slike steder sammen i et kognitivt nettverk skaper man et kulturmiljø som kan bli objekt for en landskapsarkeologisk analyse¹⁷.

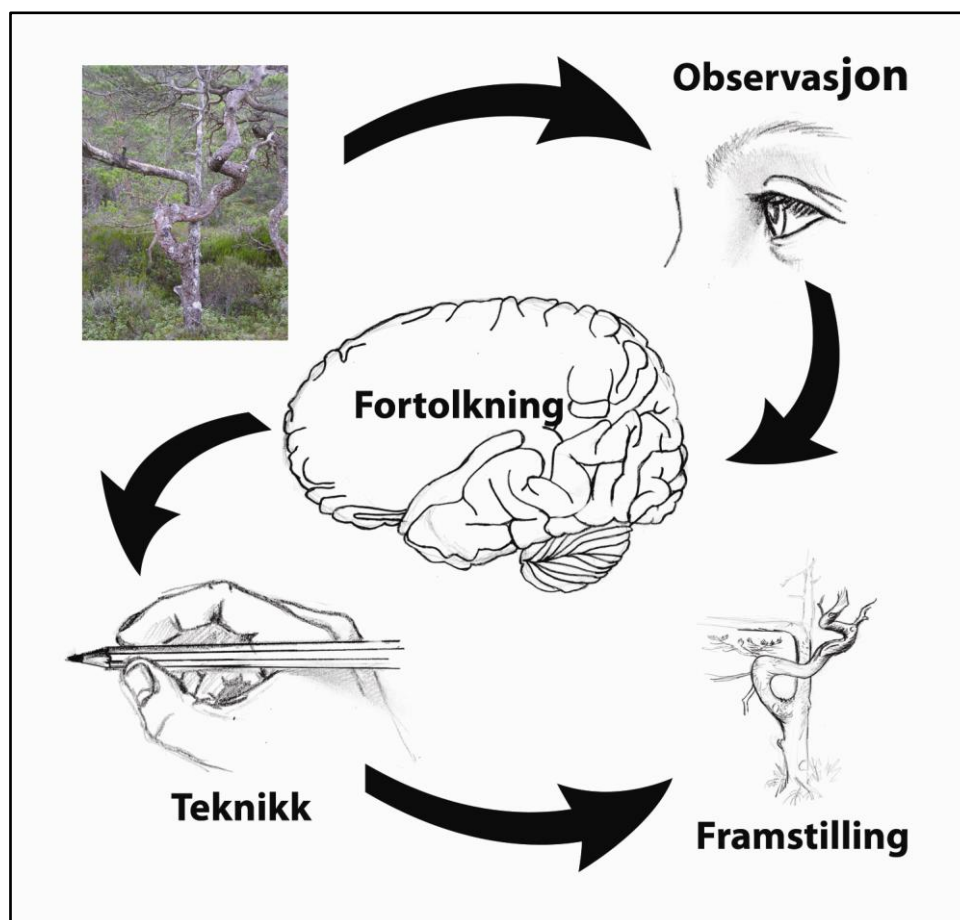
Mange arkeologiske undersøkelser tar ikke hensyn til hvordan enkeltmennesker er i stand til å påvirke sitt miljø. Individet er ofte bare del av en tradisjon, og bestemmer ikke selv hvordan det skal handle. Jeg mener vi alltid må være klar over muligheten for enkeltmenneskers ofte impulsive og særegne handlinger. Vi må innse at selve kulturlandskapets eksistens avhenger av individer som oppfatter sine omgivelser som

¹⁵ En kan se hvordan det i det hele tatt blir et paradoks å omtale det bakenforliggende landskapet. Når jeg forklarer et sted med ord, har jeg allerede forandret stedet gjennom mine sanser og fortolkninger.

¹⁶ Navnet Tøykjberget i Verdal stammer fra beretningen om samejenta Sigrid Jakobsdatter som "...omkom i Snefog paa Sulfjeldet..." i 1871 (Jünge 2008). Navnet Bål-Erikdalen i Tromsdalen stammer fra den gang brødrene Bård og Erik rømte unna svartedauden i 1350 og gjemte seg i denne dalen. Historia har levd på folkemunne helt fram til i dag (Inndal 2007).

¹⁷ Dette forholdet mellom menneske og natur kan også fremtre i en strukturteoretisk tilnærming. Menneskene både påvirker og blir påvirket av omgivelsene. I Verdal kan gårdene ha blitt etablert ut fra en forutoppfatning om landskapets kvaliteter, men når bosetningen så var etablert, ville landskapet være med på å påvirke de menneskene som oppholdt seg på gården, i et gjensidig og dynamisk forhold mellom mann og land.

meningsbærende. Impulsiviteten og den individuelle kognitiviteten kan forklare avvik og anomalier i resultatene uten at det kommer i direkte konflikt med den overordnede metoden. I Norges eldre jernalder vil det imidlertid være vanskelig å påvise enkeltmenneskene i det ofte svært fragmentariske arkeologiske materialet, og jeg vil ikke gjøre noe forsøk på å vise hvordan enkeltindivider har tenkt og handlet, men heller hvordan de, som del av en større tradisjon har påvirket omgivelsene. R. A. Bentley (2007) diskuterer forholdet mellom ”tilfeldig kopiering” og ”uavhengige valg”. Tanken om tilfeldig kopiering forutsetter at enkeltindividets tilsynelatende uavhengige valg er basert på tidligere, kulturelle erfaringer. Sett i et større perspektiv vil den samlede mengden valg vise kopiering av kulturelle strukturer framfor innovasjon og spredning av nye impulser.

Figur 6: Figuren viser hvordan transformasjonen av landskapet foregår. Det finnes en rekke ubevisste mellomledd mellom det faktiske landskapet og menneskets oppfatning og framstilling av stedet. Først foretar sansene en utvelgelse av de faktorer som sendes videre til hjernen for å bearbeides og fortolkes til bilder. Når så disse bildene skal formidles, avhenger dette av formidlerens egenskaper (teknikk, språk o.l.). Til sist blir det formidlede resultatet framstilt på ulike måter ut fra de ønsker og tanker som finnes hos budbringer og mottaker.

2.3. Det kognitive landskapet

Hvordan, eller om, menneskene la spesielle tanker eller betraktninger til grunn da de omformet landskapet er et spørsmål som vil bli diskutert videre. Finnes det bakenforliggende tanker, bevisste eller ubevisste, som kan forklare kulturlandskapet så ut akkurat som det gjorde i eldre jernalder, og er det mulig å spore disse i det arkeologiske materialet tilgjengelig for forskere i dag? Dette blir i stor grad et spørsmål om å sette seg inn i datidens menneskers tanker og virkelighet. Enkelte forskere vil nok påstå at dette er en fullstendig umulig oppgave, at det ikke er mulig å forstå hvordan menneskene så på seg selv som en del av verden omkring seg. Denne kritikken har likevel blitt møtt med skepsis av arkeologer fra alle ulike skoler, gjennom det K. R. Dark (2002:143-168) definerer som kognitiv arkeologi. Med den ”nye arkeologien” og prosessualismen som fikk innpass i arkeologifaget på 1960-tallet, begynte man å interessere seg for mennesket bak handlingene; personene som utførte de handlinger, hvorfra resultatet er representert gjennom den materielle kulturen, samt å forsøke å forstå hvordan menneskets tilstedeværelse i landskapet definerer vår oppfatning av det. Prosessualistene forsøkte å finne overordnede hypoteser som kunne forklare menneskers tankemønstre. Det ble igjen sådd tvil om denne metoden da post-prosessualismen kom omkring 1980, og det ble spekulert i hvorvidt slike generaliseringer kunne brukes på spesifikke områder avgrenset i tid og rom. Kognitive aspekter skulle forstås som en del av et lokalt tankefelleskap (Dark 2002).

En slik tilnærming når det gjelder kognitiv arkeologi er noe jeg ønsker å støtte meg til. Å finne ut hvordan menneskene i Verdal i eldre jernalder tenkte er ikke en prosess som kan gjøres ut fra større generaliseringer om alle mennesker i alle tider. Etnologiske analogier er ofte brukt til å forsvare slike holdninger, men jeg mener at slike sammenligninger ikke kan fortelle oss noe mer om fortiden, bare ulike oppfatninger av nåtiden. Selv om materielle levninger kan vise slående likheter både i arkeologisk og etnologisk sammenheng, trenger det ikke å være de samme tankene som ligger til grunn for produksjonen av levningene. En krukke kan én dag bli produsert med tanke på å skulle brukes til matlaging, men en identisk krukke kan neste dag bli lagd for å skulle selges til turister som souvenir.

Menneskets tilstedeværelse i Verden er i høyeste grad et kognitivt anliggende. En er ikke bare til stede, men ens oppfatninger, minner og følelser definerer rommet vi beveger oss i. Gjennom tilstedeværelse får vi en nærhet til stedet som aldri kan oppnås ved f.eks. å studere et kart, se på et bilde eller høre på en beskrivelse. Stedet kommer til liv gjennom vår oppfatning av det, og Verden består av et komplisert nettverk av slike steder, eller places (Thomas 2001:173). Jeg vil forsøke å forstå landskapet i Verdal ut fra en slik oppfatning av

tid og rom. Jeg vil vise hvordan menneskenes tilstedeværelse og deres kjennskap til omgivelsene var med på å strukturere deres verden. Dette vil jeg undersøke ved å foreta egne observasjoner og ”være i” landskapet. En visuell landskapsanalyse tar hensyn til flere faktorer enn de rent målbare, positivistiske data. Avstand og nærhet er relative variabler som kun kan observeres og oppleves, framfor å måles.

Mange studier har blitt dedikert til jordbrukslandskapet og studiet av elementene innenfor et område. Studier beskriver mål, utseende, utforming etc, men lite fokus har blitt lagt på *hvorfor* ting har blitt plassert akkurat der de ligger (jfr. kap. 3.1). Det som studeres er en lokalitets materialitet, og ikke dens kognitive kontekst. George Nash (1997:3) forklarer at det kan ha vært vel så viktig for menneskene å konstruere en lokalitet på et spesifikt sted, som å konstruere selve elementet.

A. Bernhard Knapp og Wendy Ashmore (1999:1) nevner det hellige landskapet som et begrep lansert for å studere det ikke-økonomiske forholdet mellom mennesket og dets omgivelser. Mange studier retter seg mot andre forhold enn kun de økonomiske (f.eks. Taçon 1999, Tilley 1993, 1994, Vikstrand 2004). Som en studie i kosmologi har Lotte Hedeager (2001) revurdert tolkningene omkring lokaliteten Gudme på Fyn. Dette komplekset ble tidligere sett i sammenheng med handel, rikdom og makt. Hedeager mener at stedet kan inneha en mye mer religiøs funksjon enn tidligere antatt. Felles for alle disse undersøkelsene er at de ser på hvordan menneskets kognitive oppfattelse av landskapet har formet dets interaksjon med omgivelsene. Gravhauger, helleristninger, steinsirkler etc. har alle blitt gjenstand for en rekke ulike tolkninger, og Tilley (1993, 1994) viser hvordan de kan ha vært del av en religiøs kultus og vært en integrert del av landskapet. Hovedpoenget er ikke hvordan monumentene er plassert for å gi størst mulig avkastning, men heller hvordan monumentene virker inn på menneskers bevissthet. Ikke bare religiøst, men også på funksjonelle måter. Monumentene framhever enkelte aspekter i landskapet for å gi stedet større betydning.

Betydningen av gårdslandskapet i yngre jernalder kommer godt til syne gjennom det norrøne verdensbildet og den tradisjonelle gårdsstrukturen. De er begge oppbygd etter samme prinsipp, og gir et innblikk i menneskenes kognitivitet. I midten av tunet (selv i dag) finner man tuntreet, en slags axis mundi, rundt hvilket livet utspiller seg. Bygningene rundt tunet utgjør en indre, lukket sfære hvor livet er beskyttet, og alt er trygt. Utenfor tunet finnes innmarka, og bakenfor ligger den mystiske, ukjente utmarka. På samme måte er gudenes Åsgard, menneskenes Midgard og jotnenes Utgard organisert. Denne oppbyggingen av gårdstunet har trolig eksistert siden jernalderen, og Gro Steinsland (2005:107-108) tolker det

som en videreføring av datidens kosmologiske oppfatning¹⁸. Det ligger et, for menneskene, ukjent og skremmende område utenfor Midgard som befolkes av alver, vetter, jotner og guder. Det er dette område som kan sies og ha sin parallell i gårdenes utmark. Nettopp frykten for det ukjente kan ha vært en viktig drivkraft i det tidlige jernalderssamfunnet og ført til at gårdene har knyttet seg nærmere til jordbrukslandskapet og til de øvrige gårdene i området.

Dette synet på utmark vs. innmark viser at det kultiverte gårdslandskapet var sentrum i menneskenes tilværelse. Det utgjorde en kjent verden uten ukjente, mystiske elementer. I utmarka kunne alt skje, og innmarka måtte beskyttes mot farene derfra. I kapittel 6 forsøker jeg å gjøre rede for hvordan menneskene har ordnet gårdslandskapet slik at det kulturelle samspillet ivaretas til tross for trusselen utenfra. Dette kulturlandskapet skapes og opprettholdes ved å hele tiden knytte det til gårdene og deres innbyrdes struktur. I et forsøk på å forstå hvordan dette kan ha foregått vil jeg ta i bruk den arkeologiske landskapsanalysen nevnt ovenfor. Gjennom denne metoden kan en få øye på visuelle mønstre og sammenhenger som henvender seg til menneskets kognitivitet.

Landskapsbegrepet er nært knyttet opp til persepsjon. Menneskets måte å forholde seg til omgivelsene er ved å sanse og registrere. For å ordne alle disse inntrykkene blir det nødvendig å gjøre et utvalg av hva som er ønskelig å registrere. Gansum, Jerpåsen og Keller (1997:11) forklarer at landskapsoppfatningen og hvilke inntrykk som registreres blir sterkt påvirket av menneskets kulturelle og individuelle bakgrunn. Disse elementene kan videre bli aktivt brukt for å påvirke andre mennesker. Christopher Tilley (1994:kap. 3) ser på neolittiske graver og hvordan de er plassert sammen med strukturer i landskapet. Ved å plassere en gravrøys på eller ved en tydelig ås, framheves røysens betydning gjennom sitt naboskap. Ved en beliggenhet høyere opp enn betrakteren, vil røysa kunne bli en del av horisonten og ses på lang avstand (jfr. forsidebilde, fig. 25 og 26).

Røysa vil også kunne påvirke betrakteren gjennom følelsen av overvåkning. Dette er et element som ofte har blitt brukt i forbindelse med arkitektur og konstruksjon (se Thiis-Evensen 1998). Her er det ikke det naturlige landskapet som er viktigst, men hvordan landskapet blir aktivt formet for å påvirke andre mennesker. Dette kan ha stor innvirkning på hvordan både gårdsbygninger, gravhauger, veier og åkre blir strukturert på en gård. På samme måte kan det virke inn på hvordan gårder i seg selv er plassert i forhold til resten av landskapet. Bosetter man seg på en bakketopp, vil gården fungere som et panoptikon i forhold

¹⁸ Denne modellen blir også kritisert av bl.a. Stefan Brink (2004) som mener det er en alt for stor forenkling av den norrøne kosmologien. Han mener det binære synet på Utgard:Midgard er basert på feil premisser, og at Utgard heller kan sies å være en hel rekke "småriker".

til de lavereliggende gårdene. Følelsen av å vite at man bestandig kan bli overvåket kan føre til en form for psykologisk kontroll.

Landskapsanalysen har potensiale til å avsløre slike forhold gjennom å klarlegge en lokalitets henvendelsesområde og se på hvordan omgivelsene tar seg ut fra et gitt punkt. Det blir nødvendig med mer enn en kartanalyse, hvor en kun får presentert et fugleperspektiv. Et kart vil være et godt redskap for å formidle landskapsanalysen og vise henvendelsesområder, men kan aldri erstatte observasjoner i felt.

Navn og historier om landet er også en viktig del av den kognitive oppfatningen av landskapet. Som tidligere nevnt knyttes steder til menneskets hukommelse gjennom assosiasjoner og opplevelser. Disse assosiasjonene formidles til andre mennesker gjennom språk og handling, noe som konstituerer stedenes rolle hos aktørene innenfor landskapet. Navn fungerer som knagger hvor disse assosiasjonene henges fast. De blir nå en del av samtidens felles hukommelse. Menneskets indre, fenomenologiske kartbilde kommer til uttrykk og når ut til andre gjennom navnene. Det er dette som gjør at mennesker kan formidle places seg imellom og fortelle om sine opplevelser i landskapet. Navnene bli da en svært viktig del av selve landskapet i det at de er med på å konstituere den kognitive oppfattelsen. Det er vanskelig å forestille seg et verdenskart uten navn på kontinenter, hav, fjell og nasjoner. Gjennom navnene kan man formidle handling i både tid og rom. Navn som knyttes til hendelser og assosiasjoner utgjør på den måten en svært stabil del av fortidsmenneskenes felles hukommelse. Nettopp denne rollen gjør dem til et utmerket redskap for å forstå samspillet mellom menneskenes kognitivitet og landskapet i fortiden. Navnene er i prinsippet en muntlig overlevering på tvers av tid og rom. Ved å analysere dem kommer man nærmere menneskenes oppfatning av landskapet, og nærmere Gadammers forståelseshorison.

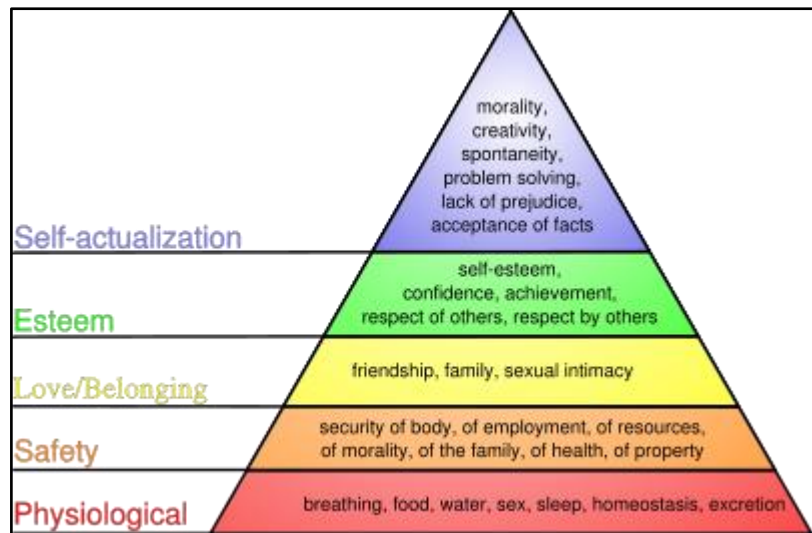
2.4. Maslows behovspyramide

I dag er det mange faktorer som styrer hvor folk ønsker å bosette seg. Disse er ikke bare motivert av økonomiske faktorer, men av både estetiske, politiske, sosiale og helsemessige årsaker. Mennesker som har vokst opp på en slektsgård kan velge å bosette seg på

foreldrenes jord. På den måten får de kanskje en rimelig tomt, nærhet til familie og venner, økonomisk trygghet, kjente – og for dem kanskje estetiske – omgivelser og røtter tilbake til forfedrene. En vakker utsikt kan være viktigere enn nærhet til ressurser som butikker, barnehager eller turområder. Trygge omgivelser for barn kan overskygge ønsket om å bo på den billigste tomte. Valg av bosted er altså i høy grad preget av en kombinasjon av mange faktorer, framfor enkelte, altoverskyggende behov.

Det nevnes både hos Jerpåsen (1993:24) og van Dommelen (1999:277) at arkeologien lenge har hatt en tendens til å overfokusere på de materielle aspektene ved landskapet. Dette er spesielt gjeldende i Vesten, hvor kapitalismen er den rådende økonomiske modellen i samfunnet (Ringtved 1999:361, Thomas 2001:177). Det samme kan også sies om bosetningsstudier, der en vanlig oppfatning er at mennesket velger å bosette seg der det er mest økonomisk lønnsomt. Det er liten tvil om at næringstilgang og overlevelse er behov hos mennesket som må tilfredsstilles, og at man søker å skaffe seg tilstrekkelig med mat og ressurser. Dette er i tråd med et funksjonalistisk syn på mennesket der man ønsker å vektlegge fysiske behov. Arkeologer har hatt en tendens til å konsentrere seg om denne økonomiske modellen og anta at all bosetning handler om å anskaffe størst mulig økonomisk overskudd. En har imidlertid glemt å innse at det er menneskets kognitive egenskaper som skaper den materielle kulturen, ikke menneskets fysiske behov.

Psykologen Abraham Maslow arbeidet innenfor motivasjonsteori og forsøkte å skisserere opp et hierarkisk system for menneskelige behov. Arbeidet hans har resultert i Maslows behovspyramide (fig. 7). Dette var et forsøk på å skjematiskere menneskers behov og rangere dem etter hvordan mennesket vekla disse behovene. De fysiske behovene lå til grunn

Figur 7: Maslows behovspyramide. Pyramiden er resultatet av Maslows tanker omkring menneskets behov. Etter Wikipedia 2009b.

for den menneskelige tilværelsen, men når de (f.eks. tilgang på mat og vann) ble tilfredsstilt, søkte mennesker på nytt etter tilfredsstillelse av andre behov. Dette neste behovet var sikkerhet og trygghet. Når man så til slutt følte seg trygg søkte man tilhørighet og vennskap osv. (Maslow 1970:kap. 4)¹⁹. Ved å se Maslows behovspyramide i sammenheng med bosetningsutviklingen i eldre jernalder forstår man at det finnes mange faktorer som styrer menneskers valg. Tidligere i bosetningsforskningen har det mest blitt fokusert på det nederste nivået i pyramiden, nemlig det fysiologiske. Men hva om dette behovet allerede var tilfredsstilt? Hva om det fantes en rekke ledige lokaliteter som ga gode muligheter for kornvekst etc.? Da må man ta et skritt opp på pyramiden og se hvilke faktorer som så kunne spille inn. Sikkerhet er et åpenbart behov som det i arkeologien ofte fokuseres på, men ikke i noen særlig grad innen bosetningsarkeologi i Midt-Norge. Vi har bygdeborger og varder, og de var åpenbart ledd i en strategi for å holde befolkningen trygg, men gårdene i seg selv kunne også ha vært en del av forsvaret. Dette kunne foregå gjennom anleggelse på steder som var lette å forsvare, eller steder som ga god utsikt og god kommunikasjon til naboer.

Hvor langt opp på Maslows pyramide vi kan bevege oss er imidlertid vanskelig å si. Pyramiden er først og fremst konstruert for å vise enkeltmenneskets personlige behov, og en må passe seg for å sette likhetstegn mellom enkeltmennesket og et kollektiv av mennesker, som en gård kan sies å utgjøre. En må også være observant på vektleggelsen av hvert trinn i forhold til de andre. Det er klart at det første trinnet, det fysiologiske, må gis større fokus enn de andre. Suksessive trinn bør også vektlegges i ulik grad, ettersom en befolkning befinner seg på ulike stadier i denne utviklingen.

Maslows tanke var at når et av behovene ikke var tilfredsstilt, var dette behovet altoppslukende. *”For our chronically and extremely hungry man, Utopia can be defined simply as a place where there is plenty of food. (...) Anything else will be defined as unimportant.”* (Maslow 1970:37). Et sultende menneske ville bruke all sin energi og tanker på mat, men når et menneske hadde mat, gikk all energi over til å søke det neste steget. Det tidligere så altoppslukende behovet opphører nå å eksistere. Det finnes kun igjen hos mennesket som en potensiell trussel om noe skulle endre seg (ibid:38). På samme måte vil trolig et jordbrukskollektiv i etableringsfasen først og fremst tenke på det fysiologiske

¹⁹ Maslows nivåer svarer nesten fullstendig til de fire dimensjoner som Klavs Randsborg (1995:220-221) mener karakteriserer det forhistoriske samfunnet; Needs, Values, Honour og Beliefs. Ifølge Randsborg kan alle aspekter ved samfunnet og dets individer reduseres til disse fire størrelsene, som et alternativ til den øko-funksjonalistiske tolkningsmodellen. Randsborgs dimensjoner viser at slike tolkninger også kan brukes innenfor arkeologien og m.h.t. forhistoriske samfunn, ikke bare enkeltindivider.

aspektet ved tilværelsen. Senere ekspansjon, når man har opparbeidet seg nok overskudd til å klare en ny tilværelse, vil muligens være motivert av andre faktorer. Derfor mener jeg at den aller første jordbruksbosetningen nok bør ligge på det området som er aller best egnet til jordbruk. Men senere bebyggelse kan være motivert av en rekke andre faktorer²⁰. I tillegg utelukker ikke faktorene hverandre. En gård trenger ikke å flyttes mer enn noen få meter før den får et fullstendig endret uttrykk i landskapet²¹. På denne måten har man et stort handlingsrom innenfor innmarka, og kan dermed også plassere gårdsbygningene på grunnlag av andre faktorer. I eldre jernalder har man indisier på at det har foregått en ekspansjon når det gjelder jordbruk (se Myhre 1972, Hoftun 2007), og det burde være mulig å finne spor etter disse motiverende faktorene i bosetningsmønsteret slik det framgår av det arkeologiske og språkhistoriske materialet.

For å overføre behovspyramiden til mitt materiale, kan jeg forsøke å oversette nivåene til å gjelde for en jordbruksbosetning. Det første nivået (physiological) vil svare til menneskenes behov for matproduksjon. Her trenger menneskene å bosette seg på et område som gir gode muligheter for jordbruk, og dette er undersøkt i en rekke arkeologiske arbeider (f.eks. Stamnes 2008. Se også Jerpåsen 1993:25). Det andre nivået (safety) viser til behovet for å føle seg trygg. Dette gjelder både i forhold til ytre fiender og naturen. Jytte Ringtved (1999) har også forsøkt å vise hvordan krig og konflikt kan ha vært en integrert del av menneskenes relasjon til landskapet. I kapittel 6.2 har jeg forsøkt å skissere et mulig internt varslingsystem som kunne ivareta dette behovet. Det tredje nivået kaller jeg tilhørighet (belongingness/love). Med dette mener jeg at mennesket trenger å være del av et felleskap, enten det gjelder familie, venner, allierte eller naboer. Dette kan gjenspeile seg i de visuelle forholdene mellom nabogårder og er undersøkt i kapittel 6.4 og 6.5. De to siste nivåene (esteem og self-actualization) vil jeg sette i forbindelse med utøvelse av makt. Anleggelse av gårder som en bevisst strategi for å påvirke andre mennesker kan være med på å konstituere en maktposisjon og innby til respekt, og dermed også tilfredsstillende behovet for selvrealisering. Dette blir undersøkt i kapittel 6.3, som handler om utøvende kontroll gjennom å forene gård og landskap.

²⁰ Resultatene fra kapittel 6.2, ser ut til å støtte denne hypotesen. Det var først et stykke ut i eldre jernalder at mulighetene for et kollektivt varslingsystem var til stede.

²¹ Som eksempel kan jeg nevne min analyse av gården Kråg. Gården raste ut i verdalsraset og ble siden gjenoppbygd et stykke mot sør. Den første landskapsanalysen jeg foretok, da jeg ikke var klar over dette, gav helt andre resultater enn den senere analysen fra gårdens lokalitet på 1800-tallet.

3. Forskningshistorie

I denne oppgaven er det i hovedsak tre ulike forskningsfelt som ligger til grunn for resultatene. Det er bosetningsforskning, gårdsnavnforskning og landskapsarkeologi, og en kort redegjørelse for tradisjonene følger under.

3.1. Bosetningsforskning

3.1.1. Bosetning i Norge

”Ingen læsning er mere fængslende end god lokalhistorie, eller mere skikket til at styrke kjærligheten til hjemmet og ættejorden; (...) Den vil atter og atter minde bonden om, at han ikke alene hører slegten og bygdefolket til, men hele sin samfundsklasse og hele nationen, at gaarden og bygden kun er de enkelte led i den store kjæde, som vi kalder vort norske fædreland.”

- Oscar Albert Johnsen (1919:1-2)

Jakten på jordbrukets og bosetningens opprinnelse har ikke alltid stått like sterkt innenfor arkeologien. Da faget vokste fram som en vitenskapelig disiplin var det i takt med akademiske og personlige interesser som overskygget studier av allmuens fortid. Baudou (2004:87-89) bemerker hvordan forskerne arbeidet med monumenter som runesteiner eller gravminner mens det var liten forskning omkring bosetningen og forgjengerne til dagens jordbruksbefolkning. Verken bønder eller borgerskap så ut til å være klar over sin tilknytning til et fortidig jernaldersamfunn.

I begynnelsen av 1800-tallet gjorde romantikken sitt inntog i kunst og litteratur, og dette påvirket i stor grad fornminneforskningen. Forskningen ble mer folkelig forankret, og man ønsket å finne røttene til folket og bonden, framfor nasjonen eller eliten. Dette var ifølge Baudou (2004:112) en retning som sto i stil med de romantiske og positivistiske strømninger ellers i samfunnet. Både historikere, diktere og arkeologer forsøkte å lete etter noe som kunne forene det norske folk og skape en felles identitet og stolthet. Forhistorien og dens gårdssamfunn ble et viktig virkemiddel. Reiseskildringene fra 1800-tallet (side ii) er svært beskrivende for tidens gryende respekt for bondesamfunnet. Den hedenske tiden ble et symbol på storhet, ikke en mørk og dystert epoke som ble avløst av kristendommens framskritt.

A. W. Brøgger var på 1920 og -30-tallet sterkt delaktig i arbeidet med å ”finne den norske kulturen”. Han mente at arkeologien måtte inn i en ny epoke til adskillelse fra den

gamle tradisjonen med typologi og fysisk antropologi. En trengte å vende blikket innover mot en norsk bondekultur med lange tradisjoner (Brøgger 1925:13-32). Hans holdning til gården som institusjon fulgte de linjer som ble lagt av Jan Petersen; gårdens utvikling, økonomi og omfang (Opedal 1999:28-39).

Jan Petersens (1933) undersøkelser av gårdsanlegg i Rogaland på 1920-tallet var en av de tidligste arkeologiske undersøkelsene av forhistorisk gårdsbosetning i Norge. De anlegg han gravde ut ble tidfestet fra yngre romertid til vikingetid, og brakte for dagen den forhistoriske gården med en mengde ulike elementer (ibid.:106-110). Et annet viktig resultat av undersøkelsene var at gårdsnavndateringen ble en integrert del av bosetningsforskningen. Petersens bidrag til bosetningsforskningen har i tillegg til å være en helhetlig undersøkelse av et gårdsmiljø blitt en viktig del av annen forskning på gårdsutvikling. Ikke minst ødegårdstanken. Han mente ut fra sine undersøkelser at en del gårder ble fraflyttet på 3-400-tallet, muligens i forbindelse med utvandring til Vesterhavsoyene (se også Særheim 1993:38-40, Myhre 1972:12).

Det er viktig å huske at det fremdeles et stykke ut på 1900-tallet fantes store hull i kunnskapen om fortiden. Oluf Rygh Müller (1930) påpeker om sin samtid at det er umulig å vite når de nåværende bebyggelsesformer har oppstått i Trøndelag. De første 5-6 århundrer etter bronsealderen utgjorde enda på 30-tallet en lakune uten spor etter bosetning. Det er klart at dette satte sitt preg på forskningen, og svekket mulighetene for å tolke gårdenes sosiale betydning og struktur. Ikke minst, som Bergljot Solberg (2003:144) påpeker, satte det preg på gårdsnavndateringen da man ikke hadde mulighet for å se sammenhenger mellom gårdsnavn og førromerske funn.

Fra 1940-tallet ble det empiriske fokuset endret, og man forsøkte å sette lys på gårdenes sosiale aspekter og gården som en økonomisk enhet. I tillegg ble det viktig å finne spor etter selve jordbruket og åkrene for å komplettere den forhistoriske gården. I 1947 publiserte Bjørn Hougen sitt verk "Fra seter til gård" der han beskrev jordbruksutviklingen fra yngre steinalder og framover. Hougens undersøkelser inkluderte ikke bare gårdens umiddelbare områder, men tok i betraktning fjellområdene og de fornminner som fantes i utmarka. Dette skulle prege den senere bosetningsforskningen (Hougen 1947, Baudou 2004:249-258).

Bjørn Myhre arbeidet på 1960-tallet med gårdsbosetningen i Rogaland. Han undersøkte ødegårder i Høyland fjellbygd og fant indisier på at det tok til et indre landnåm på 300-tallet innover i fjellbygdene. Dette kan sies å være en videreutvikling av Petersens teorier omkring 40 år tidligere. Et komplekst samfunn viste seg i materialet, og det var tydelig

hvordan bebyggelsen hadde svingt kraftig gjennom ulike tider. Ødegårdene i Høyland hadde godt bevarte gårdselementer som gjerder, hustuffer og røyser. Disse ga et godt bilde på forholdet mellom innmark og utmark. (Myhre 1972, Særheim 1993:41). Myhres undersøkelser kan sies å følge kjernen av etterkrigstidens bosetningsarkeologi. I 1967-68 ble Myhres undersøkelser på Ullandhaug gjennomført, og resultatene derfra ytterligere forsterket synet på jernalderbosetningen i Rogaland (Säfvestad 1995:14-15, Myhre 1980).

Undersøkelsene på 1960-tallet viser hvordan bosetningshistorien gradvis ble sett på som en dynamisk og skiftende prosess i klar sammenheng med miljøet og endringer i naturforholdene. Samtidig ble det fokus på et skiftende forhold mellom bruken av innmarks- og utmarksressursene, og et mer omfattende gårdsbegrep.

Den første undersøkelsen med maskinell flateavdekking i Norge ble foretatt på Oddersnes, Kristiansand tidlig på 1970-tallet. Flere hustuffer kom for dagen, og det ble klart at metoden hadde stort potensiale også her i landet. Tidligere utgravninger måtte foretas ut fra forutoppfatninger om hvor man kunne vente å finne hus og strukturer. Nå kunne man imidlertid avdekke flatene og få et fullstendig bilde av alle strukturer over et større område. Dette førte til en enorm økning i antall registrerte husstrukturer, og viste at gårdsbebyggelse var en svært komplisert prosess som kunne pågå på samme sted i hundrevis av år.

Til tross for svært gode resultater, ble ikke metoden tatt i bruk for alvor før i begynnelsen av 1980-årene. Det var ikke før en forskningsstyrt undersøkelse med fokus på bruk av flateavdekking kom, at man kunne bruke erfaringer fra metoden i forvaltningsgravinger.

Utgravningene på Forsandmoen ble i Norge stående som en av de viktigste undersøkelsene som involverte flateavdekking. Området ble utgravd fra 1980 til 1994 og fikk påvist ca. 250 huskonstruksjoner i et område på hele 120000 m². En så fullstendig oversikt over husutviklingen innenfor samme område var et uvurderlig tilskudd til et mangelfullt materiale. Det ble mulig å definere ulike hustomttyper og plassere dem i tid. Det viste seg at boplassen hadde vært i bruk i over 2000 år, fra bronsealder til merovingertid. Dette ga en enorm kontrast til Brøggers (1925:136) "...folketomme..." bilde av bosetningen før Kr.f. (Løken et.al. 1996, Løken 1998).

3.1.2. Bosetning i Trøndelag

Helt siden midten av 1800-tallet har det vært klart at de aller fleste funn fra eldre jernalder i Trøndelag er lokalisert til indre deler av fjordbygdene. Oluf Rygh (1869:174-175) mener at områdene i Trondheimsfjorden i eldre jernalder var blant de tettest befolkede områder i Norge.

I 1879 kom den første oversikten over Trøndelag i forhistorisk tid. Her gjør Karl Rygh (1879) rede for de ulike periodene og funn som tilskrives disse. Hans avhandling tar ikke for seg verken bosetning eller befolkning, og er utelukkende empirisk. Den er likevel et viktig bidrag til forskningen om eldre jernalder i Trøndelag, og har blitt brukt i flere senere arbeider (f.eks. L. Marstrander 1983, Johansen 2003).

Først på 1920-tallet begynte arbeider med jernalderen i Trøndelag å befatte seg med kulturlandskap og bosetning. Anathon Bjørn (1920) har i artikkelen "Fra den Romerske Jernalder i Trøndelagen" forsøkt å legge premissene for en større arkeologisk analyse av makt, kultur og landskap i Trøndelag i romertid. Hans syn på Trøndelag i eldre jernalder var som en oppbyggingsfase der grunnlaget ble lagt for en større maktkonsentrasjon i vikingtid (ibid.:26). Enda ble arkeologien preget av den store mangelen på materiale fra eldre jernalder. Hovedfokuset lå på vikingtid, og romantikkens idealer kan spores i forskningen. En hadde flere skriftlige kilder som beskrev hendelser i sagatiden, og disse kunne settes i sammenheng med arkeologiske lokaliteter.

Theodor Petersen har skrevet en rekke artikler som omhandler eldre jernalder i Trøndelag (bl.a. 1918, 1926, 1945). Han studerer bosetning og befolkning hovedsakelig ut fra gravfunn og gårdsnavn. Spesielt er forholdet mellom branngraver og skjelettgraver hyppig diskutert, og legger grunnlaget for mange av hans antagelser om bosetningsmønsteret i regionen. I tråd med den rådende forskningsmessige tradisjonen i Norge, forklares endringer i den materielle kulturen hovedsakelig ut fra migrasjon og classeskiller. Innvandrende folk har slått seg ned og etablert gårder, og har fungert som en elite i samfunnet. Det viktigste med Petersens forklaringer i forhold til min analyse er at han forsøker å gjøre rede for bosetningen i Trøndelag, ikke bare arkeologiske funn og deres umiddelbare kontekst. Han setter funnene inn i en større sammenheng og skisserer et sosialt og komplekst samfunn. Petersens forskning er således en overgang fra den gamle, empiriske tradisjonen til den nye arkeologien som befatter seg med bosetningens sosiale kontekst. Nå kan man begynne å identifisere maktsentra og den kulturelle stratifiseringen i Trøndelag.

På 1950-tallet gjorde Sverre Marstrander (1955, 1956) rede for Trøndelags forhistorie. Tolkningene hans kan sies å være en videreføring og diskusjon i forhold til Petersens

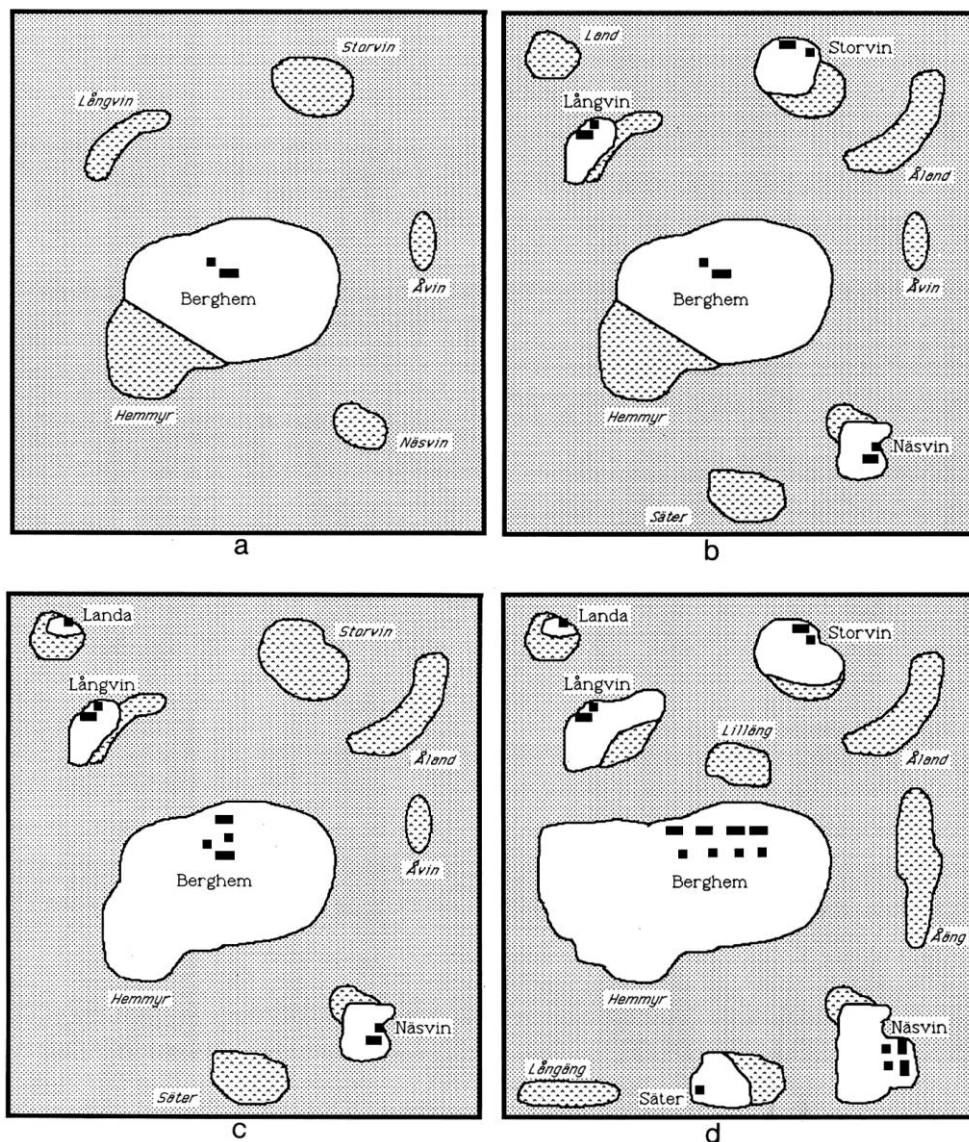
konklusjoner. Erverv og bosetning blir diskutert, og han mener at vi i løpet av eldre jernalder fikk en overgang fra et halvnomadisk vekselbruk til fast jordbruk. Han har et litt annet syn på gravmaterialet enn Petersen. Marstrander mener at de rike gravene ikke nødvendigvis stammer fra direkte innvandring, men er resultat av en økende handel sørover langs Vestlandet, og så langt som til kontinentet. Han diskuterer også samfunnsstrukturen, og i likhet med Petersen gjør han rede for et sterkt lagdelt, sosial struktur. Marstrander forsøker å vise hvor bosetningen har vært lokalisert, og han forsøker å lokalisere storgårder og maktsentra og sette dem inn i en maktpolitisk kontekst. Svakheten med tolkningene er at de fremdeles er svært fokusert på gravfunnene. Nesten alle tolkninger tar utgangspunkt i enkelte praktfunn, og har heller ingen bred, empirisk forankring.

I de seneste to-tre tiår har man blitt klar over at det finnes en hittil ukjent jernframstillingsteknikk i Trøndelag i eldre jernalder. Lars F. Stenvik mener at dette viser en stor maktkonsentrasjon i regionen. Da produksjonen var på sitt høyeste, ble det produsert jern langt utover eget forbruk. Han ser dette i sammenheng med den åttedelte fylkesorganisasjonen og forutsetter dermed at Verdal (*Verdølafylki*), og de øvrige fylkene, i eldre jernalder utgjorde adskilte samfunnsenheter (Stenvik 1994a, 1994b:192, 2005:199-202). Spesielt for denne diskusjonen er nettopp forsøket med å knytte jernframstillingen direkte til samfunnsstrukturen. Det blir tydelig at teknologi og handel hadde mye å si for samfunnet, og dermed også bosetningen.

3.2. Gårdsnavnsproblematikken

Allerede på 1800-tallet ble det gjort forsøk på generaliseringer omkring gårdsnavnenes alder. Tiden etter 1814 var sterkt preget av nasjonalisme og søken etter nordmenns røtter. Språket og litteraturen var noe som var særskilt norsk, og noe man forsøkte å bruke aktivt for å nøre opp under nasjonalfølelsen. W. F. K. Christie var den første som tok for seg tolkningen av norske gårdsnavn i en vitenskapelig sammenheng. Hans bakgrunn var innen rikspolitikken og en sterk interesse for vitenskap. Han utga ikke noen samlet oversikt, men tolket en rekke gårds- og bygdenavn ut fra sin etymologiske og geografiske kontekst (se Indrebø 1973:12). Senere fulgte forfattere som P. A. Munch og Gerhard Munthe, som med sine ulike bakgrunner fant det naturlig å forske på stedsnavnenes betydning. Munthe var kartograf, og hadde stor kjennskap til landsdelenes topografi og gamle stedsnavn. Munch var historiker, og kom slik i kontakt med gamle bebyggelsesnavn (ibid.:13-14). Vi ser at de første navnegranskerne kom fra svært ulike fagretninger, og at det var den felles, nasjonale historieinteressen som førte

dem inn på studiet av stedsnavn. Fremdeles fantes ingen større verker som i sin helhet tok for seg gårdsnavn, men i 1870 utga Karl Rygh ”Bemerkninger om stedsnavnene i den søndre del af Helgeland” (K. Rygh 1905:3). Dette var det første verket som var fullstendig dedikert til gårdsnavnstudiet. Det var imidlertid hans bror Oluf som skulle stå for det største og mest banebrytende verket innen norsk stedsnavnforskning, nemlig ”Norske Gaardnavne (1897-1924)” (NG), som har tilnærmet uendret gyldighet helt fram til i dag. Verkets betydning har blitt understreket gjennom Indrebøs (1973:11) inndeling av gårdsnavnforskningens historie i tiden før, under og etter Oluf Rygh.

Figur 8: Skjematisering av prinsippet bak urgårdsmodellen og tradering av gårdsnavn. Til å begynne med (a) har vi den første urgården med sine engstykker. Senere blir nye gårder og gårdselementer etablert på denne gårdens grunn. Merk hvordan gårdsgrensene endrer seg, og hvordan lokalitetenes navn og betydning kan endre seg over tid. Etter Brink 1989:27.

Etter NG endret stedsnavnforskningen seg markant. Nå hadde man et verk som kunne ligge til grunn for andre typer tolkninger. Med en grundig empiri kunne forskere nå belyse bosetningshistorien også ut fra navnene, og bosetningsforskningen fikk et viktig hjelpemiddel (eks. Holmsen 1941, Holm 1994). Utover mot midten av 1900-tallet vokser tanken om urgården fram, og forskere som Andreas Holmsen (1941:158-163) peker tidlig på hvordan konsentriske sirkler av yngre gårder sprer seg ut fra enkelte modergårder. Denne tanken har siden utviklet seg til den mye omtalte urgårdsmodellen. Det var et forsøk på å enkelt skissere en modell der man kunne dedusere seg tilbake til den opprinnelige landnåmsgården ut fra hvordan navnetypene lå spredt omkring i terrenget. Den sentrale gården på den beste jorda ville dermed i de fleste tilfeller være denne urgården.

Når så mye av etterfølgende litteratur baserer seg på et enkeltverk som Norske Gaardnavne er det imidlertid grunn til å være på vakt. Én feilaktig slutning hos Rygh kan være nok til å felle mange senere verker. I tillegg kan det føre til at NGs innhold blir ”sannheter” gjennom stadige gjentakelser. Derfor er det viktig at navneforskere hele tiden går tilbake til Ryghs resultater og diskuterer dem ut fra primærkilden.

Forskere sammenlignet videre gårdsnavnklassene med arkeologiske gravfunn, og kunne på den måten utdype alderen. Premissene for denne tanken lå i at man antok en kontinuitet i bruken av gården fra dens anleggelse før gravfunnene ble nedlagt, og fram til i dag. På 1800- og tidlig 1900-tall fantes som nevnt svært få kjente gravfunn som kunne dateres til tiden før Kristus. Flateavdekkingsmetoden var enda ikke innført, og man hadde stort sett bare gravfunn å basere seg på. Denne mangelen på førromertidsfunn gjorde at gårdsnavnforskere vegret seg for å føre sine resonnementer lenger tilbake enn romertid. Derfor antar Bergljot Solberg (2003:144) at gårdsnavnklassenes eldste grenser trolig er alt for forsiktige. Dette ser man tydelig om man gransker forskernes dateringsforsøk. Magnus Olsen bruker ofte kun relative dateringer i forhold til andre navneklasser eller perioder. Likevel sier han at *”Nu som før må navneforskeren ha lov til å regne med en kontinuitet i gårdsbebyggelsen bakover i tiden like til bronsealderen, selv om han i sitt materiale bare kan finne svak støtte herfor.”* (Olsen 1926:194) *”Alt i førromersk jernalder torde vin-navnene være kommet i bruk. Hvis de går helt tilbake til bronsealderen, da gjør man nok forsiktigst i å åpne vid mulighet for ”dødelighet” ut igjennom de over 2000 år som vin-navnene i så fall omspenner.”* (ibid.:196). Selv om Olsen mener å finne belegg for navnenes omtrentlige alder, lar han mulighetene stå åpne i begge retninger. Kanskje kan de vide rammene bero på en oppfatning av at navneklassene over hele landet ligger innenfor en samtidig, felles tradisjon,

og blir sett under ett. Av denne grunn trenger vi også mer eller mindre lokale undersøkelser fra flere steder av landet.

Enkelte forskere forsøkte seg likevel på å spore navnene langt tilbake. O. H. Andersen mente at de eldste gårdsnavnene måtte kunne skrive seg fra de aller første gårdene i landet. Basert på det man visste om jordbrukets opprinnelse, skulle disse navn være oppstått allerede i steinalderen (Andersen 1944a:71-72, 1946:5). Slike tolkninger er basert på arkeologiske teorier og materiale på 1940-tallet, og må ses i lys av sin samtid. Den gang mente man at bosetningen var fast, og ikke mobil (Andersen 1946:143). Derfor kunne gårdenes kontinuitet følges fra det øyeblikket jordbruket oppsto. Han viser også klare nasjonalistiske tendenser i det at han forsøker å bortforklare innvandring og spore dagens nordiske bondebefolkning årtusener lenger tilbake i tid enn forskere tidligere hadde gjort. Slike tolkninger passet godt inn i 30- og 40-tallets framhevelse av den nordiske rase. Kanskje ser vi her grunnen til at navneforskningen ser ut til å forsvinne i etterkrigsårene²². Ikke før på 70- og 80-tallet begynner forskningen for alvor å ta seg opp igjen, da under sentrale forskere som Ola Stemshaug (1973a, b), Bertil Flemström (1983) og Stefan Brink (1984, 1988, 1989). Den lange pausen i forskningen siden 40-tallet har imidlertid ført til liten utvikling innenfor disiplinen. Allerede på den tiden navneforskningen ble tatt opp igjen, begynte man å kritisere de gamle tradisjonene (se Brink 1984), og hele disiplinen har blitt sterkt kritisert i de siste år av forskere som f.eks. Ola Stemshaug (1973a), Lars Pilø (2005) og Marianne Lönn (1999). Kritikken retter seg i hovedsak mot alle de feilkilder som ligger i forskningens premisser (kontinuitet, navnedød, språkendringer etc). Se mer om dette i kapittel 4.

Navneforskningens bruk av arkeologiske kilder er imidlertid problematisk, og kan føre til sirkelslutninger. Hvis navneklassenes alder delvis er basert på arkeologiske data, hvordan kan de være med på å tidfeste arkeologiske data? Jeg mener dette ikke er noe problem når det gjelder materialet i denne oppgaven. De enkeltnavnene som behandles her er så få at de umulig kan ha hatt noen innvirkning på de tolkninger andre forfattere har gjort om gårdsnavn²³. Tidligere forskning er basert på generelle undersøkelser over større områder. Når jeg så bruker navnene sammen med arkeologiske data for å belyse en gårds alder i denne oppgaven, er det de generelle tolkningene, og ikke gårdens arkeologiske kontekst som er med på å fortelle oss gårdsnavnets historie.

²² Enkelte arbeider ble fortsatt produsert, men de dreide seg ofte om etymologiske forskjeller framfor å ta for seg navns alder i forhistorisk tid (f. eks. Iversen 1954, Hoff 1955).

²³ På landsbasis finnes omkring 1000 vin-navn, 1000 heim-navn og 2500 staðir-navn (Stemshaug 1973a:97). Av disse benyttes hhv 7, 5 og 9 av dem i denne undersøkelsen. Det er ikke meg kjent noen eksempler der funn fra verdalske gårder har blitt brukt til slike tolkninger.

3.3. Landskapsarkeologi

Landskapsarkeologi gjennomgikk i internasjonal sammenheng stor utvikling i tiden etter den prosessuelle arkeologiens ankomst. Landskapsstudier ble i hovedsak gjort på bakgrunn av økologiske, økonomiske og geologiske spørsmål (Brink 2004:291), men allerede på 1970-tallet ser vi en gryende interesse for landskapets meningsinnhold (eks. Bradley 1978). Senere, med post-prosessualismen, ble landskapsperspektivet videreutviklet, og en filosofisk-arkeologisk diskurs ble anvendt for å forstå landskapets relasjon til samfunnet (Children & Nash 1997:2). Publikasjoner med fokus på de menneskelige og kognitive aspekter ved landskap kom på rekke og rad, hovedsakelig gjennom 1990- og 2000-tallet (eks. Ingold 1986, Rossignol & Wandsnider 1992, Welinder 1992, Bender 1993, Tilley 1994, Gansum et.al. 1997, Nash 1997, Brück & Goodman 1999, Ashmore & Knapp 1999, Thomas 2001, Hamilton & Whitehouse 2006, Pauls 2006). Dette har ført til at landskapet, som tidligere ble sett på som et rent funksjonelt og økonomisk bakteppe i menneskets tilværelse, nå blir sett på som en verden som påvirker menneskers tanker og handlinger. Landskapet er nå en interaktiv del av menneskenes verden, framfor en kulisse. Landskapet har også blitt gjenstand for en helt ny debatt, nemlig det sakrale. I moderne arkeologi blir landskapet helliggjort. Landskapet har, som Wienberg (2004:23) beskriver, i de siste år blitt forandret ikke bare til en sosial, individuell og kognitiv, men også en sakral topografi. Nå er landskapet befolket av mennesker med et komplisert nettverk av sosiale relasjoner, tro og følelser.

Fokuset på det kognitive og sosiale har gjort landskapsarkeologien til en svært populær og mye anvendt diskurs i de senere årene. Den viser på en svært fruktbar måte hvordan en som arkeolog også kan bevege seg inn i andre humanistiske fagområder. Stig Welinders (1992) undersøkelse av bygden Nyberget i Sverige er nyskapende, og et ypperlig eksempel på hvordan en kan kombinere arkeologi, etnologi, historie og språk for å gi et godt inntrykk av menneskenes oppfatning av et landskap i sin samtidige kontekst.

4. Gårdsnavnsdatering og eldre tiders bebyggelse

Grunnlaget for all gårdsnavnforskning er den antagelsen at gårders navn i historiske tider er jamførbare med gårdenes navn i forhistorisk tid. Ved å ta utgangspunkt i kjente stedsnavn fra historisk tid kan man dedusere seg fram til hvordan navnet så ut da det ble etablert, og på grunnlag av dette kan stedet, fortrinnsvis gården, dateres. Alderen på en gård er altså under visse omstendigheter tilnærmet lik alderen på gårdens navn.

I de fleste studier blir gårders alder og kronologi relatert til hvilken navneklasse de tilhører. Disse er i hovedsak heim-, vin-, stad-, land-, tveit-, bø-, set- og rud-klassene. I tillegg finnes usammensatte og sammensatte naturnavn. Disse har ofte blitt satt opp i en relativ kronologi i forhold til hverandre (f.eks. Olsen 1939:8, Andersen 1944a), og ved hjelp av øvrige dateringsmetoder har man funnet relative dateringer for gårdsnavntypene. I de følgende underkapitler gjør jeg rede for ulike tolkninger ang. enkelte av navneklassene. Navneforskere er likevel svært forsiktige med å anslå alderen på navneformene. Dette kan bero på usikkerhet som kommer av de mange potensielle feilkildene. De ulike dateringene som blir forsøkt er ofte svært sprikende (se under), og det finnes få forsøk på å foreta en generell datering av alle navneklassene. Det kan være fordi navnetradisjonene viser ulikheter i forskjellige deler av landet. Nesten alle områder i Norge har ulik sammensetning av navneklasser. Vin-navn og land-navn ser ut til å mistrives sammen. På de steder det er mange land-navn (Jæren og Sørvestlandet) er det som oftest få vin-navn og omvendt (Solberg 2003:145). I Nordland finnes kun 7 heim-navn, mot 90 i nabofylket i sør (K. Rygh 1905:10). Ellers i Skandinavia finnes til dels svært ulike tolkninger omkring navnenes alder (jfr. figur 9). Dette skulle tyde på at navnene har blitt brukt til ulike tider i de ulike skandinaviske landene, men det kan også skyldes hangen til å lage nasjonale oversikter innenfor landenes nåværende grenser²⁴. Likevel er navneklassene ansett å være resultat av en felles, Nordisk navnetradisjon, og den relative kronologien er noenlunde konstant.

Jæren er et av de viktigste områdene vi har når det gjelder gårdsnavn fra romertid og folkevandringstid. Dette området har et usedvanlig rikt arkeologisk daterbart materiale, og er til stor hjelp for å datere navnet på de gårder der materialet er funnet (Særheim 1993:34). Gårdsnavn utenom Jæren bør likevel kontrolleres ut fra arkeologisk materiale i sitt område for å utelukke eventuelle regionale variasjoner i navneskikken (for Verdal, se kap. 5.3).

Som nevnt finnes det muligheter for å dele inn Norges gårdsnavn i utallige kategorier, men jeg har forsøkt å holde meg til noen få navneklasser. For aktivt å kunne bruke gårdsnavn

²⁴ Det kan være lett å glemme at landegrenser er flyktige konstruksjoner. F.eks. viser gårdsnavn i Jämtland i den tidlige jernalderen større likheter med norske enn svenske navn (se Flemström 1983:27-28).

som dateringskriterium er det nødvendig å støtte seg til en lang diskusjon, og dermed et nyansert tolkningsbilde. De valgte klassene er etter min mening gode eksempler ettersom de er diskutert ikke bare på regionalt eller nasjonalt plan, men kan også spores i andre nordiske land (se Flemström 1983:25-40, Brink 1984, Hedeager 1990:150-154). I tillegg har de vært sentrale i den generelle gårdsnavndebatten siden 1800-tallet, og dermed vært diskutert i over 100 år.

Datering med hensyn til gårdsnavn blir kritisert av bl.a. Ola Stemshaug (1973a:47-50), Marianne Lönn (1992, 1999) og Lars Pilø (2005). Kritikken går i hovedsak ut på at navnene og deres betydning kan ha endret seg markant siden den gang de ble etablert. Gårder kan ha oppstått og blitt fraflyttet. Navn kan ha blitt overført til andre gårder. Steder med et tidligere navn kan ha blitt bebodd og overført sitt navn til den nye gården. Dette er ikke nye tanker. Vi ser at Magnus Olsen (1939:5-13) også diskuterer navnenes generelle utvikling, og peker på de samme aspektene. Han konkluderer likevel med at navnene fullt ut kan brukes som empiri bare man gjør rede for deres etymologiske utvikling. Det ser ikke ut til at de kritiske tankene får større konsekvenser før henimot 70-tallet.

Christopher Tilley (1994:18) diskuterer også stedsnavns opprinnelse. Han mener at navnsetting av et område eller element i landskapet konstituerer dette elementet i menneskenes verdensbilde. Gjennom hyppig bruk av navnet som en referanse til stedet forsterkes stedsnavnet som noe viktig. Dermed blir det vanskeligere å endre navnets betydning eller referanse. Om man endrer navnets kilde, mister navnet sin betydning i verden, og vil være verdiløst. Gamle navn som i dag eksisterer vil dermed ha hatt en lang levetid og være godt forankret i menneskers tankeverden. Dette styrker teorien om at navnenes opprinnelige funksjon fremdeles er relevante og kan brukes til tolkninger selv i dag. Tilley tanke benekter ikke at navneskiftninger har funnet sted, men forsøker å endre bildet på navnene som flyktige mottagere for endringer. Man må likevel bruke navnene med forsiktighet og være klar over gapet mellom fortid og nåtid. Vi må, som Lars Pilø (2005:34) sier, være bevisste på at navneforskningen baserer seg på følgende premisser:

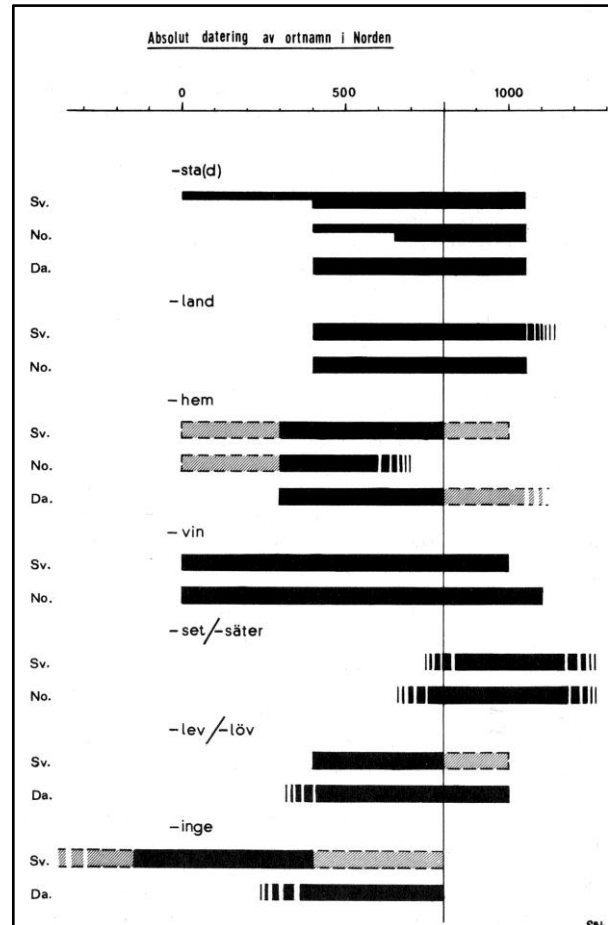
”- En sterk navnestabilitet, altså at navnedød og navneskifte ikke er et vanlig forekommende fenomen.

- At de bevarte forhistoriske stedsnavnene er representative for den forhistoriske bebyggelsens utbredelse

- At bebyggelse som i dag har bevarte forhistoriske stedsnavn har kontinuitet tilbake til den forhistoriske bebyggelsen som navnene en gang betegnet, og at navnene i seg selv derfor er et kildemateriale.”

Marianne Lönn (1999:81) nevner i tillegg virksomhetsforandring (stedet omtales ikke lenger), kontekstforandring (navnet faller ut av sin kontekst) og bortfall av den denoterte lokaliteten (når det navngivende element byttes ut). Disse årsakene har imidlertid størst betydning m.h.t. marknavn. I forbindelse med denne oppgaven vil de trolig kun inntreffe i perioder da gårdsnavnet eksisterer som områdenavn, og selve gården ligger øde.

Et annet problematisk aspekt ved navn er at senere gårder har blitt navngitt med navn av gammel art, eller oppkalt etter andre gårder. Dette fenomen er kjent helt tilbake til 16-1700-tallet, men O. Rygh (1898:8-9) og Stemshaug (1973a:47-48, 53-54) mener tradisjonen ikke kan spores særlig lenger tilbake i tid. Disse er tilsynelatende identiske med gamle navn, men når en ser på gårdenes historie, blir det klart at de er av yngre dato²⁵. Som eksempel kan nevnes gården Havstad, som ligger mellom Haug og Stiklestad i Verdal. Den er tilsynelatende et stad-navn med mulig datering til eldre jernalder. Den er imidlertid mye yngre. Stedet het tidligere Havet, og var en husmannsplass under Stiklestad. I 1926 ble den slått sammen med et annet område under det nye navnet Havstad (Musum 1930a:317). I tillegg til en detaljert undersøkelse av enkeltgårdene må en også se på gårdens brede kontekst. F.eks. kan navnet Mikvold i Verdal ses som et sammensatt, og dermed ungt navn, men ved å sammenligne navnet med nabogårdene Maritvold og Nestvold kan en ane at det ligger en eldre gård Vold gjemt bak disse navnene. På denne måten blir en i stand til å eliminere feilslutninger på grunnlag av

Figur 9: Sammenstilling av ulike dateringer av navneklasser i de skandinaviske landene. Etter Brink 1989:22.

²⁵ Se også diskusjonen under heim-navn (kap. 4.3).

generelle tolkninger. Er man konsekvent på dette, vil en ifølge Stemshaug (1973a:42) få et komplett og mest mulig korrekt bilde av fortidig bosetning. Gårdene i denne undersøkelsen er beskrevet i appendiks II til VII.

Jordbrukets struktur har også vært med på å forme gårdsnavnene. En generell oppfatning av bosetning i Nord-Europa i bronsealder er at den var mer eller mindre mobil. Menneskene levde av jordbruk og fehold, men flyttet bosetningen omkring i et avgrenset område. En skiftet på hvilke åkre man dyrket, slik at noe av jorda fikk ligge brakk en periode. Dette var en ervervsmåte som forutsatte at man tok i bruk et omfattende område, og en måtte derfor flytte bosetningen omkring for å kunne drive effektivt jordbruk. (se f.eks. Ramqvist 1983:195, Burenhult 1984, Widgren 1988, Welinder et.al. 1998: 239-245, Hedeager 1990:158,174). Det er vanskelig å fastslå størrelsen på slike sedentære grupper som eksisterte i tiden før jernalderen. Det kunne være større grupper som tok i bruk hele Verdalen, eller det kunne være små familiegrupper som oppholdt seg på noen få kvadratkilometer.

Ettersom bosetningen trolig ikke var stasjonær, er det nærliggende å tro at selve gården, som var en midlertidig bebyggelse, ikke fikk et stedeget navn. Om gården skulle få et navn, var det trolig heller dens egenskaper som bebyggelse og menneskenes tilhørighet til bygningene som avgjorde hvordan man omtalte stedet. Stedet i seg selv kunne naturligvis bli omtalt ved navn, men da heller som en referanse til stedets topografiske egenskaper enn til bebyggelsen på stedet.

I overgangen til eldre jernalder skjer det imidlertid en stor forandring i ervervet. Det ser ut til at bebyggelsen blir mer permanent, og faste gårder oppstår. Tidligere sedentære gårdsenheter blir nå låst fast til ett sted. I enkelte områder i Norge kan dette ha skjedd allerede i bronsealderen (se Pedersen 1999). Dermed får bebyggelsen en permanent tilknytning til stedet, og dets navn vil høre sammen med stedets navn så lenge gården ligger på samme sted. Det er i dette tidspunktet at gårdsnavnet oppstår og stedsnavnet blir innkorporert i gården. Det er denne hendelsen som etter min mening konstituerer gårdsnavnet og er opprinnelsen til mange av dagens navn. Det skulle bety at de tidligste gårdsnavn ville oppstå i det øyeblikket bosetningen ble permanent stedbunden, det vil for Trøndelags vedkommende si omkring 500 f.Kr. Det trenger imidlertid ikke å bety at de eldste gårdsnavnene som er bevart fram til i dag stammer fra denne tiden. Jeg setter på ingen måte gårdsnavnene direkte i sammenheng med det øyeblikket da gården blir etablert. Likevel vil det neppe ha gått lang tid før et navn oppsto som referanse til gården. K. Rygh (1905:8) refererer til sagatekster der det var skikk å navngi topografiske landemerker, men gårdene fikk senere sine navn gjennom uoppfordret referering

til stedet. Således kunne f.eks. Tókas gård etter hvert få sementert denne referansen, og få det permanente navnet *Tókustaðir* (jfr. Tokstad). Gårdsnavnene kan dermed ha oppstått spontant, og være verdifulle opplysninger om menneskers behov for referanser til kulturlandskapet (se mer om dette i kap. 6.5).

”Man maa ikke lade sine forestillinger derom paavirke af den maade, hvorpaa nu enhver, som erhverver sig et jordstykke ved udskillelse af en del af en ældre eiendom, samtidig strax giver den et navn. Mange vilde maaske endog i nutiden ikke haste saa meget dermed, hvis de ikke var tvungne dertil af loven.”

- Karl Rygh (1905:23)

De navnene som er valgt ut til denne analysen er de som på grunnlag av tidligere forskning kan føres tilbake til eldre jernalder. Det er dermed nødvendig med en lang kontinuitet. En kan tenke seg at en slik kontinuitet er avhengig av status. En liten og uanselig gård har lett for å forsvinne i historien. Ved at brukeren dør, eller gjennom naturkatastrofer, vil en liten gård kunne bli fraflyttet. Større gårder i sentrale strøk vil derimot lettere kunne overleve. Om brukeren falt fra, ville storgården være attraktiv for andre brukere til å ta over. Om gården ble utsatt for en naturkatastrofe, ville en større andel av gården være uberørt. En kan derfor anta at større gårder, med større sosial status ville overleve lengre. Dette støttes også i Merete Røskafts (2003:149-151) diskusjon om storgårdskontinuitet. Derfor mener jeg at det finnes en korellasjon mellom storgårder i middelalderen og gårder fra eldre jernalder (se også L. Marstrander 1983:132). For å tydeliggjøre dette, kan en se på navnene til sognekirker fra middelalderen. Av 950 kirker er ca. 100 oppkalt etter bygdenavn, mens 850 er oppkalt etter en gård. 67 kirker har vin-navn, 39 heim-navn og 63 stad-navn. (Olsen 1939:17). Av Røskafts tre identifiserte sentralgårder (Lyng, Haug og Stiklestad) i vikingtid/middelalder i Verdal, har alle vært kirkesteder, de to sistnevnte fylkeskirker (Røskaft 2003:124-130). I dag ligger tre av sognekirkene også på antatt eldre navnegårders grunn (Stiklestad, Vuku og Vinne).

4.1. Enstavede, usammensatte naturnavn

Magnus Olsen (1926:56) diskuterer de usammensatte navnene i motsetning til de sammensatte. For at et navn skal brukes om en gård, er det en nødvendighet at det kun eksisterer én gård med dette navnet. Hvis det fantes flere gårder i ett område med samme navn, måtte de få et tillegg som skilte gårdene fra hverandre (se også K. Rygh 1905:13). På denne måten kan vi si at usammensatte navn relativt sett er eldre enn sammensatte navn.

Denne tolkningen er imidlertid noe problematisk. Det er vanskelig for oss å identifisere de romlige enhetene navnene eksisterte innenfor. Hvor langt kan det være mellom to like usammensatte navn? I Verdal kommune er det kun tre av naturnavnene jeg har utskilt som opptrer i flere eksemplarer (*Rá*, *Mór* og *Nes*). I Inderøy kommune, som består av et geografisk variert og oppdelt område, finnes det hele fire Berg-gårder. Disse ligger et stykke fra hverandre, og kan således ha tilhørt forskjellige geografiske enheter en gang i fortiden. Ser vi på områdene som ligger omkring Verdals ytre grenser, finner vi gamle navn som er identiske med dem innenfor dalen. På Røra finnes gårdene *Steinn*, *Áss* og *Halleimr*. I Levanger sogn ligger gården Mo. På Sparbu har vi Lein, Skei, Vist, Oppem og Sem. Mange stad-navn opptrer også på samme måte. Dette kan indikere at Verdal i eldre jernalder representerte én sosial kontekst som gårdsnavnene ble brukt innenfor. Slike sosiale og geografiske kontekster blir også behandlet av Stig Welinder (1992:48-49). Han mener at det er først når et område omfatter flere identiske formasjoner at en må distansere dem fra hverandre ved hjelp av mer betegnende navn.

For at et navn skal kunne karakteriseres blant de gamle usammensatte naturnavnene må det ifølge Sandnes (1997:33) og Stemshaug (1973a:53) stå i ubundet form²⁶. I Trøndelag har en del navn fått tilføyd artikkel i løpet av de siste par århundrer, og det kan sannsynligvis skjule seg mange gamle naturnavn bak de tilsynelatende unge naturnavnene. Som eksempel kan nevnes Borgen, tidligere *Borg* og *Råen*, tidligere *Rá*. *Åsen* opptrer både med og uten artikkel, og i så få kilder at det er umulig å spore artikkelens opprinnelse. Botolv Helleland (1989) mener denne skikken trolig har sammenheng med den lokale uttalen i middelalderen. Denne har så ofte blitt standardisert etter dansk mønster. Dette vises godt i ”Norske Gaardnavne” der de enkle naturnavngårdene i Verdal ofte har artikkelen –en, mens den lokale uttalen har –a²⁷. Helleland deler de ubundne navnene inn i fire grupper; Gamle gårds- og bygdenavn, natur- og kulturnavn med ubundet form i uttalen, navn der ubunden form har blitt vanlig i nyere tid, og nylagde navn etter skriftlig mønster.

Ut fra dette kan vi sette opp en relativ kronologi for naturnavn. Eldst er navn uten sammensetninger og artikkel, så kommer sammensatte navn uten artikkel. Til slutt kommer navn med artikkel, både sammensatte og usammensatte. Eks. Berg - Bergshaug – Berget/Bergshaugen. Enkelte av de sammensatte naturnavnene kan likevel være på alder med

²⁶ Helleland (1989) nevner at ubundne navneformer i nyere tid har blitt knyttet til størst prestisje, og det er ikke umulig at storgårder har forsøkt å øke sin status ved å få gården omtalt uten artikkel i kildene.

²⁷ Borgen-Borga, Flåtten-Flåtta, Råen-Råa, Volen-Vola.

de usammensatte. Ola Stemshaug (1973a:91) skriver at denne inndelingen også kan ha noe sammenheng med sosial stratigrafi.

”Nr. 1 Gran (store gardar, grender og bygder).

Nr. 2 Granhaug (middels gardar).

Nr. 3 Granhaugen (yngre, små gardar, husmannsplassar).”

I sammenheng med vin- og land-navn mener Magnus Olsen at de usammensatte naturnavn trolig er eldre, og dermed definitivt førkristelige. Han finner en klar sammenheng mellom gravfunn fra romertid og denne navnetypen, og konkluderer med at navnene har vært alminnelige i alle fall i de første århundrene e.Kr. Det finnes her, som hos vin-, og heim-navnene en del ord som ser ut til å være gått ut av bruk i norrøn tid. Hele halvparten av naturnavnene på Jæren viser et forhistorisk språkpreg. Dermed finnes også et språklig grunnlag for å anta at naturnavnene er svært gamle. Deres forekomst i sentrale områder som tilsynelatende primærgårder i forhold til heim-navn tilsier at de er eldre enn disse. (Olsen 1926:184-187, 1939:30). På grunnlag av dette, og betraktninger m.h.t. urgårdsmodellen, mener Stemshaug (1973a:91) at de usammensatte, enstavede naturnavnene kan føres tilbake til tiden omkring Kristi fødsel, og enkelte navn tilbake til førromersk jernalder. Karl Rygh (1905:20) mener at de usammensatte naturnavnene er enda eldre, og enkelte av dem kan spores til bronsealderen, og er våre aller eldste gårdsnavn. Denne tolkningen kan imidlertid være basert på datidens kunnskap om forhistorisk bosetning.

På Jæren har det blitt forsøkt å tidfeste naturnavnene ut fra arkeologiske kilder. Inge Særheim (1993:42-43) nevner at Odmund Møllerop og Tryggve Bakka på grunnlag av gravfunn mener de usammensatte naturnavn i ubundet form kan spores tilbake til eldre bronsealder. Heim-, vin-, stad- og land-navnene i forbindelse med bosetning spores til 300-tallet, men land- og vin-navnene kan ha blitt brukt som teignavn før det var bosetning på stedet.

Olsen og Stemshaug mener altså at naturnavnene kan være fra romertid, og enkelte av navnene fra århundrene før Kristus. Møllerop og Bakka mener at navnene er enda eldre, og kan stamme fra eldre bronsealder. Jeg vil derfor anta at naturnavnene har vært i bruk gjennom hele eldre jernalder, dvs. 500 f.Kr. – 570 e.Kr. Den øvre grensen for navnene er vanskelig å sette, men ut fra sammenhengen med urnordiske ord, vil mange av dem sannsynligvis være eldre enn overgangen til norrønt språk, ca. 700 e.Kr. Enkelte navn kan likevel være yngre (jfr. K. Rygh 1905:21), men neppe særlig yngre enn overgangen til nyere tid. Da ser vi at navnene som regel blir omtalt i bestemt form, noe som også gjelder for nyetablerte gårder.

4.2. Vin-navn

Ifølge Andreas Hansen (1906:43-46) stammer de eldste vin-navnene fra begynnelsen av eldre jernalder, men kunne også være brukt helt opp mot vikingtid og muligens enda senere. Hans slutninger er imidlertid noe kompliserte. Oluf Rygh (1898:9,86, K. Rygh 1903:119) gjør ikke noe forsøk på finne den nedre grensen for vin-navnene, men påstår at den øvre grensen for bruken ligger i en tid før overgangen til norrønt språk. Denne endringen fant sted omkring 700-tallet e.Kr. (Hagland 2004:375).

Denne navneklassen forekommer ikke på Island, og vil dermed trolig være eldre enn landnåmet på 800-tallet. Det er i hovedsak språklige forhold som kan gi oss en pekepinn på vin-navnenes alder. Ofte blant vin-navn består prefikset av et ord som sannsynligvis er utdødd før historisk tid. Førsteleddet forekommer heller aldri som personnavn, men ofte som norrøne gudenavn. Det skiller dem tydelig fra stad- og set-navn som ofte er bygget på personnavn. Heim-navn har heller nesten aldri personnavn, og Olsen foreslår derfor at disse navneklassene har noenlunde lik alder og kan føres tilbake til første halvdel av det første årtusen e.Kr. (Olsen 1926:164-173, 1939:28).

Vin-navnene har et grammatisk trekk som gjør dem godt egnet til en grov datering. Det gjelder vokalomlydsendring på hhv. i- og u-omlyd. Hvis navnet er preget av i-omlyd er det trolig eldst, mens u-omlyden kom til senere. Navn uten omlyd vil være yngst. For eksempel vil et gårdsnavn som **Sanda-winju* kunne hete *Sendin* (jfr. *Sende*) med i-omlyd og *Søndin* med u-omlyd. Omtrent 50% av alle vin-navn har i-omlyd, og bør dermed være eldre enn 500 e.Kr. (Særheim 1993:27-28, Olsen 1939:29). Dette ser også ut til å stemme for Jämtlands vedkommende (Flemström 1983:25).

Når det gjelder vin-navn i forbindelse med gravfunn ellers i landet, finner Olsen i mange tilfeller en klar overensstemmelse mellom gravfunn fra romertid og vin-navn. Mer enn halvparten av vin-navnene på Hadeland har gravfunn fra 100-300-tallet e.Kr. (Olsen 1926:175).

Pilø (2005:34) oppsummerer gårdsnavndateringen og mener at den ledende tanken omkring vin-navnene er at de, sammen med heim-navn har blitt skilt ut fra en opprinnelig urgård i romertid eller folkevandringstid. Også Inge Særheim oppsummerer vin-navnenes datering og sier at disse navnene er daterte til ca. 200-800 e.Kr., med enkelte yngre sammensetninger. (Særheim 2004:367)

Det er stort sett enighet om betydningen av navneleddet -vin . Ser vi i en norrøn ordbok er ordet forklart som "(...) *beite, naturleg eng (jfr. got. winja); gard; men berre i sms.*

(*viney, vinjar-spann ofl.*) og *stadnamn.*)” (Heggstad et.al. 2004:501). Dette skulle bety at i yngre jernalder var hovedbetydningen av ordet eng/beite. L. Marstrander (1983:25) mener at i eldre jernalder kan antallet vin-navn sammenlignes med ervervsmønsteret. Vin, i betydningen engmark, skulle da tilsi et erverv basert på husdyrhold, framfor jordbruk. Jørn Sandnes (1997:34) antar at vin-navnene på grunn av dette har sin opprinnelse i beitemarker tilhørende andre, tidligere gårder, og skulle således være sekundære i forhold til naturnavngårdene (se kap. 6.4.2). Denne betydningen viser seg også å eksistere tidligere i språkhistorien. O. Rygh (1898:85-87) og Olsen (1939:29) mener man må se etter den opprinnelige betydningen i det gotiske **winja*, som skulle bety nettopp gressgang eller havnegang. Dette er, ifølge Rygh, den mest trolige betydning hos de norske vin-navn. Hans antagelser støttes av det faktum at ordet i usammensatt form var gått ut av bruk i norrøn tid. Det finnes kun belagt i skrift som *vinjarspann* eller *vinjartoddi*. Dermed tolkes ordet som et svært gammelt, pre-norrønt ord²⁸. Et slikt forhold har også sine paralleller i dag, når vi for eksempel ”jatter med”, noe som kommer av det norrøne verbet *játa/játta* (no: ”svare ja”). Verbet brukes ellers ikke i moderne norsk.

En generell tolkning av vin-navnenes alder blir vanskelig. På språklig grunnlag kan Olsen og Særheim vise at omtrent 50% er dannet forut for 500 e.Kr. Siden navnet ikke forekommer på Island antar Olsen at de er eldre enn 800-tallet. Rygh mener navnene må tilhøre et pre-norrønt språkstadium, og mener dermed at navnene er eldre enn 700-tallet. Alle disse antagelsene stemmer godt med Særheims og Piløs oppfatning av gårdsnavntolkningene. Når det gjelder den nedre grensen kan navnene ifølge Hansen ha oppstått på begynnelsen av 400-tallet f.Kr. Olsen finner imidlertid lite sammenheng mellom gårder fra førromersk jernalder og vin-navn, og mener de bør stamme fra begynnelsen av den første årtusen e.Kr. Ut fra disse utsagnene vil jeg anta at vin-navn ble etablert ca 0-700 e.Kr.

4.3. Heim-navn

Oluf Rygh (1898:53-55) tolker denne navneformen som en avledning av ordet *heimr* (bosted, tilholdssted for mennesker). Han setter heim-navnene inn blant de aller eldste formene vi har av sammensatte navn. De forekommer som regel ikke i norrøne kolonier på Vesterhavsøyene, og Rygh slutter dermed at navngivingen av gårder med dette suffikset var gått ut av bruk ved vikingtidens begynnelse (ca. 800 e.Kr.).

²⁸ Helge Ingstad diskuterer imidlertid navnet Vinland, og kommer fram til at ordet vin kunne ha vært i bruk på 1000-tallet som beite, gressgang (Ingstad 2002).

Også O. H. Andersen (1944a:74-98) diskuterer heim-navnenes opprinnelse. Han ilegger det gammelnorske ordet "heimr" en litt annen betydning, og mener det bør adskilles fra for eksempel ord som *bú*. Heim var en persons eget, faste hjemsted, til forskjell fra sesongmessig bosted, og dette kunne eksistere uten nevneverdige bygninger eller buskap. Andersen oppsummerer diskusjonen slik:

"Altså: De eldste stedsnavn som betegner en menneskelig bustad er de som har ordet bú som ledd. Og de nest eldste er de som har heim som ledd".

- Ole Heitmann Andersen (1944a:77)

Han mener at begrepet hjem (*-heimr*) oppsto noenlunde samtidig med at menneskene i Norge begynte å slå seg ned på faste bosteder. Deretter tok det en stund før begrepet gård kom i bruk, gjenspeilet ved suffikset *-gardr*. Slik setter han opp en relativ kronologi for selve begrepene bu, heim og gård. Bu- og heim-begrepene skulle da være etablert allerede i steinalderen, da mennesker ble bofaste, mens begrepet gård (*bór*) kom til i slutten av bronsealderen (ibid). Han mener også at heim-navnene er primære i forhold til både stadir-, land-, setr- og rud-navnene, ettersom disse gårdene må være utskilt fra noe eldre og mer sentralt, nemlig de usammensatte naturnavnene og heim-navnene (ibid:82). Vi får da en kronologisk rekke; bu - heim – gard – stad/land/set/rud.

Andersens antagelser er nok noe dristige. Han går ut fra at suffikset har hatt en uforandret utforming helt siden neolitikum, og er basert på datidens kunnskap om jordbrukets opprinnelse. En begrunnelse for hans svært gamle tolkninger er navnet Marheim, som skal komme av det indoeuropeiske ordet for hav, **mar* (ibid:90-91), etablert før det urnordiske ordet som på norrønt ble til *sær*, og i dag betyr sjø²⁹. I Verdal finnes det to yngre utgaver av dette navnet, Sem og Rindsem, som er bygd på *sær*. Andersen antar også at meningen i ordene er uforandret siden de ble tatt i bruk. Dette skulle bety at man i steinalderen tilla ordene bu og heim samme betydning som i dag.

Forklaringene hos Rygh og Andersen spriker sterkt, og er uttrykk for to radikalt forskjellige utgangspunkt. Rygh baserer seg utelukkende på navneformene og de språklige endringene som har funnet sted fram til i dag. Andersen, derimot, forklarer ordene ut fra antagelser omkring ordenes betydning, videre sett i sammenheng med arkeologiske data.

²⁹ Likevel fantes det i det norrøne språket en lang rekke ord som viser tilbake på det gamle **mar*, f.eks. *marabotn*, *maralmr*, *marbakki*, *marbeðr* etc. (Heggstad, Hødnebo & Simensen 2004:288).

I likhet med Andersen, forsøker Magnus Olsen (1926:147) å tolke heim-navnet ut fra dets betydning i samtiden. Han peker på hvilket innhold ordet hadde i vikingtid. Der det omtales er det som regel i betydningen Verden, menneskenes felles hjem. Om navnene ble etablert i vikingtid, ville betydningen blitt noe underlig. I tidligere språkstadier finnes imidlertid en betydning som kommer nærmere dagens. I det fellesgermanske språk betyr heim nettopp gård/hjem. Dette indikerer at gårdene skulle være eldre enn det norrøne språk, der betydningen er en helt annen.

En tredje framgangsmåte går ut på å se navnene i sammenheng med topografien i det omkringliggende området. Magnus Olsen (1926:53-54, 1939:28-29) skriver at heim-navnene, sammen med vin- og usammensatte naturnavn, ofte ligger sentralt i de gode jordbruksbygdene, og dermed bør være blant de tidligste gårdene i et område. Han antar at de tidligere tiders jordbruksforhold er noenlunde uforandret fram til i dag, og at navnene derfor fremdeles reflekterer disse. Dette stemmer godt overens med Piløs (2005:34) sammenfatning av gårdsnavndateringen. Han sier at den generelle oppfatningen er at heim-navnene ble skilt ut fra eldre gårder i romertid eller folkevandringstid.

I Norge er det ingen heim-navn som med sikkerhet er sammensatt med personnavn (Olsen 1939:28). I Jämtland, som viser store likhetstrekk med norsk navnetradisjon, finnes det heller ingen slike heim-navn (Flemström 1983:27-29). Dette blir ofte tolket som at heim-navnene tilhører en annen tradisjon enn de yngre stad-navnene. Om dette er riktig, ble det først vanlig å bruke personnavn som gårdsbetegnelse opp mot yngre jernalder.

Mangelen på heim-navn sammensatt med personnavn er påfallende, og er ifølge Olsen (1939:28-29) direkte indikasjon på at heim-gårder var ættegårder av høy rang. Det er ikke tilfeldig at gudenes gårder i den norrøne mytologien har fått suffikset *-heim*³⁰. Han sammenligner også navnenes spredning i Norge og på Island og Færøyene, og konkluderer med at heim-navn var nesten ute av bruk under landnåmstiden. Kombinert med arkeologiske forhold blir Olsens tolkning at heim-navn trolig har vært dannet så tidlig som i romertid, og fram mot folkevandringstid. I Jämtland, som har sin tidligste gårdsbebyggelse omkring begynnelsen av folkevandringstid (se kap. 5.1), tyder eksistensen av heim-navn på at tradisjonen ikke var over på dette tidspunktet. Dermed må slutten på slike navn i Jämtland, og dermed trolig også i Trøndelag, ligge noe etter 400 e.Kr.

³⁰ Det eneste av de undersøkte gårdsnavnene i Verdal som har en sammensetning som kan knyttes til gudedyrking er imidlertid et vin-navn (Gudding).

Vi ser at heim-navn ofte blir sidestilt med vin-navnene, med et mindre avvik (eks. O. Rygh 1898:9, Flemström 1983:25-28, Sandnes 1997:34)³¹. Hovedtanken er at heim- og vin-navn ble samtidig utskilt fra de mest sentrale naturnavngårdene. Dvs. at dette skjedde først da befolkningspresset på de eldste gårdene var så stort at en ny ekspansjon måtte til. Et alternativ er at faktorer som klimaendringer eller teknologi førte til en omstrukturering av hele samfunnsorganiseringen, og dermed også bebyggelsesstrukturen.

Det finnes i dag utallige bruk i Verdal med endelsen –heim. Svært mange av disse er imidlertid av yngre dato, og er lett å skille fra de eldre navnene. De yngre heim-navn har ikke vært gjennom de samme språklige forkortinger og endringer som de gamle, og har således hele suffikset i behold. Eldre heim-navn har stort sett –um og –em-ending, forkortet opp gjennom de århundrer de har vært i bruk. Eksempler på slike yngre heim-navn finnes ved brukene Linheim (2/14) og Solheim (2/15) under Sem (gnr. 2), eller brukene Jarlheim (3/11), Ranheim (3/13, 3/27) og Nidarheim (3/30) under Fleskhus (gnr. 3). Bare ett av disse nevnes som eksisterende bruk i 1930, nemlig Nidarheim som ble fraskilt i 1924 (Musum 1930a:28). Oppkallingsnavn som Nidarheim kan snarere forklares ut fra de prinsipper som nevnes hos O. Rygh (1898:8-9).

For å oppsummere diskusjonen om heim-navnenes alder vil jeg konkludere med at de har en omtrentlig datering til 0-700 e.Kr. Dette stemmer noenlunde med Særheims (2004:367) oppsummering til tidsrommet 200-600 e.Kr. I sammenheng med Vesterhavsoyene mener både Rygh og Olsen at heim-navn er betydelig eldre. I Jämtland har de derimot sannsynligvis tilkommet i folkevandringstiden. Kombinert med arkeologisk materiale er både Olsen og Særheim enige i at deres begynnelse kan føres tilbake til romertid. Den hyppige sammenligningen med vin-navn vil antyde at disse to klassene er av omtrentlig samme alder, dvs. ca. 0-700 e.Kr. Dette skulle være godt innenfor Ryghs antagelse om at heim-navnene er eldre enn vikingtid.

4.4. Stad-navn

Ifølge Oluf Rygh (1898:76-78) kommer dennen navneformen av det norrøne *staðir* (no: steder). Det finnes svært mange navn med dette suffikset, spesielt på Østlandet og i Trøndelag. De forekommer i mindre grad sammen med vin- og heim-navn. Spesielt er forskjellen stor i områder med land- eller stad-navn. En annen form av samme ord er

³¹ Det finnes sprikende tolkninger, som f.eks. K. Rygh (1905:18) som sier at heim-navn utvilsomt er noe yngre enn vin-navn, men det er ikke nødvendigvis snakk om store forskjeller. Grunnlaget for tolkningene er O. Ryghs observasjoner ang. gårdsnavnene på Island.

entallsformen *staðr*. Dette har mange likheter med *staðir*, men kan også ha en annen betydning. I for eksempel navnene Stad og Stadsbygda, har navnet betydning som ventested, gjerne ved et nes eller en holme (ibid.). Denne betydningen finner jeg imidlertid ikke brukt hos Rygh når det gjelder gårdsnavnene i Verdal.

Navneformen forekommer ofte hos landnåmsgårder på Vesterhavsøyene. Dette tolker Rygh som at etableringen av slike gårder foregikk i samme tidsrom som koloniseringen av disse øyene eller litt tidligere. Dette vil tidfeste navneformen til ca. 800-1000 e.Kr. Andreas Hansen mener at denne navnetypen er eldre enn Ryghs antagelser. Han tidfester stadnavnene til siste del av eldre jernalder (A. Hansen 1906:42).

Magnus Olsen (1926) hevder at stad-navnene ikke nødvendigvis har vært primære gårder i et område, men godt kan være utskilt fra andre, eldre gårder. Han støtter seg både på språklig grunnlag, samt historiske kilder og benytter topografiske hensyn. Likevel mener han at en god del av stad-gårdene er svært gamle. De opptrer i våre eldste historiske kilder, og har allerede da inntrykk av å være godt etablerte og gamle gårder. For eksempel nevnes gården Alreksstad i Harald Hårfagres saga som en storgård. Dette, kombinert med at landnåmsgårdene på Island ofte er stad-gårder, forteller oss at de i alle fall må gå så langt tilbake som til 800-tallet. (ibid:88). Enkelte stad-navn kan imidlertid være betydelig eldre. Olsen mener dette er tilfelle hos de stad-navn som ikke er sammensatt med personnavn. Av disse er bemerkelsesverdig mange blitt videreført til sognekirker. Disse navnene må være blant de eldste stad-navn og skrives tilbake til 600-tallet³². I denne sammenhengen nevnes Stiklestad. (Olsen 1939:26). Olsen refererer også til Helge Gjessing som har undersøkt stadnavnene i arkeologisk kontekst. Han har studert hvilke av navnene som har gravfunn fra hvilke perioder. Resultatet ble at omtrent 15% av stad-gårdene hadde arkeologiske funn fra folkevandringstid, og følgelig at de eldste stad-navn er fra denne perioden. (Olsen 1926:92-93). Det viser seg at stad-navnene i stor utstrekning kan dateres til eldre jernalder. Lars F. Stenvik (1978) har undersøkt stad-navn i Vestfold, Hordaland og Nord-Norge, og finner at hhv. 24, 44 og 31% av stad-gårder med funn fra hele jernalderen også kan dateres til eldre jernalder. Enkelte av gårdene kan spores helt tilbake til romertid (ibid.:157-158). Hans syntese av stad-navnenes datering blir da en etablering f.o.m. romertid t.o.m. vikingtid, og navneskikken viser noenlunde lik fordeling over hele Norge.

³² Olsen skriver her folkevandringstid, men har tydeligvis en annen definisjon på perioden enn den tradisjon jeg baserer meg på: ”Navnlig ved dette eldre lag når vi åpenbart tilbake til yngre folkevandringstid (ca. 600-800).” (Olsen 1939:26). Om dette også betyr at Gjessings resultater antyder 600-tallet er vanskelig å si uten primærkilden.

I Danmark kan stad-navnene ifølge Lotte Hedeager (1990:150) senest ha oppstått mellom 700 og 800 e.Kr. Det kan imidlertid ikke påstås at navn i Danmark og Norge har fulgt samme utvikling, og denne dateringen kan kun tjene som en opplysende kilde m.h.t. datering av navn i Norge. Jørn Sandnes (1967:10) påpeker dette som en stor svakhet i forskningen på stad-navn. Det har vært en tendens til å søke etter generelle dateringer på navnene framfor å se på regionale og landskapsmessige forskjeller.

Inge Særheim (2004:368) opererer med et litt bredere tidsspenn for stad-navnene og mener de kan ha blitt etablert så tidlig som på 200-tallet, mens den øvre grensen ligger omkring år 1000 e.Kr.

O. H. Andersen mener å finne belegg for at slike gårdsnavn kan stamme fra en mye tidligere periode. Han skiller mellom navn som slutter på –bustad og –stad. Bustad-navn skulle kunne henføres til bronsealder eller neolitikum (Andersen 1946:149, 154). Igjen er hans forklaringer basert på antagelser og spekulasjoner, og har liten empirisk forankring.

Vi kan oppsummere Olsens forklaringer med at de fleste stad-navnene stammer fra tiden før 800-tallet ettersom de da allerede var i full bruk. De eldste stad-navnene kan være så gamle som 600-tallet. Dette stemmer noenlunde med Rygh og Hansens tolkninger. Rygh setter navnene til omtrent 800-1000 e.Kr., mens Hansen mener navnene stammer fra slutten av eldre jernalder. Særheim mener navnene ligger mellom 200 og 1000 e.Kr. På arkeologisk grunnlag ser det ut til at Stenviks undersøkelser støtter denne dateringen. Jeg vil derfor anta at stad-gårdene hovedsakelig ble etablert i løpet av folkevandringstid, merovingertid eller tidlig vikingtid. Dvs. ca. 400-900 e.Kr., men at enkelte unntak i begge retninger kan registreres.

4.5. Andre navn

Det finnes en rekke ulike dateringsmetoder for stedsnavn, men, som Pilø (2005:35), påpeker står man i fare for å blande sammen datering av navn og datering av gårder. Noen navn kan dateres på språklig grunnlag, slik som Vist (se appendiks II.XXI), mens andre kan ha relasjon til datidens topografiske situasjon og dateres ved hjelp av geologiske kriterier. Språklig datering går i hovedsak ut på å se på navneformene i forhold til de tre språklige stadiene som finnes i nordisk språk; urnordisk, gammelnorsk/norrønt og norsk (se Haugen 2001:18, 2004). Begge overgangene mellom stadiene endret språket radikalt, og det vil dermed være mulighet for å datere navnene innenfor de språklige periodene.

Mange gårdsnavn inneholder ord som ikke kan spores til eldre eller nyere nordisk språk. De kilder vi har til nordisk språk er naturlig nok skriftlige, både runeinnskrifter, senere

sagatekster og diplomer. Når et ord i et gårdsnavn ikke forekommer i slike sammenhenger, er det ofte et eldre ord som har gått ut av bruk. Svært ofte er det snakk om elvenavn eller navn som trolig henviser til topografiske elementer. Blant annet har vi elvenavnet Kvella belagt i gårdsnavnene Kvello og Kvelstad, *Musem av Músa*, *Sende av Senda* etc. (K. Rygh 1903). Rygh har ikke klart å finne noen forklaring på disse ordene. Ettersom vi har så rike kilder til det norrøne språket, er disse navnene trolig eldre enn språkendringen på 700-tallet. Det betyr imidlertid ikke nødvendigvis at gårdsnavnene som er oppkalt etter disse er like gamle.

Av de sammensatte naturnavnene finnes det nokså sikkert mange av betydelig alder (Stemshaug 1973a:91). Slike navn finnes i et stort antall i Verdal, og sammen med de flerstavede naturnavnene utgjør de mest sannsynlig en stor del av de eldste navnene.

Spesielt gårder med elvenavn blir sett på som en gammel navnegruppe (ibid.:64). I Verdal finnes det mange slike navn, og en del av dem har funn fra eldre jernalder. For eksempel kan vi merke oss at 71% av vin-navnene i Verdal er sammensatt med elvenavn. Stiklestad er den av stad-gårdene som har flest eldre dateringer, og nettopp dette gårdsnavnet er basert på et elvenavn (Stikla). Av gårder med usammensatte elvenavn i Verdal har vi Uгла, Stavlund, Augla, Skrove, Fåra, Bjørka, Garåa, Vuku, Ulvilla, Flyan og Molda. Med unntak av de fire siste, ligger alle innenfor mitt undersøkelsesområde.

5. Verdal i Eldre Jernalder

Overgangen fra bronsealder til jernalder settes tradisjonelt sett ved det tidspunkt jernet ble innført og overtok noe av den rolle som bronsen hadde hatt til da. Men det er en annen, og trolig viktigere endring som fant sted på dette tidspunktet, omkring 500 f.Kr. Klimaet gjennomgikk store forandringer, og det varme, fuktige været ble kaldere og mer likt det vi har i dag. Vegetasjonen, og dermed også hele landskapet, forandret seg. Skoggrensen trakk seg nedover i dalene, og myrer vokste. Grana begynte å gjøre sitt inntog og dominerte etter hvert i vegetasjonsbildet (Slomann 1969, Selvik 1985). Klimaet og landskapet som vokste fram i løpet av de siste århundrene f.Kr. lignet nå kanskje mer på naturen i dag enn i bronsealderen. Derfor blir det også lettere å se sammenhengen og kontinuiteten i et jordbrukslandskap for dagens forskere.

I løpet av det første årtusen e.Kr. skjedde det, som nevnt i kapittel 4, store forandringer i jordbruket i Nord-Europa. Disse kan forklares ut fra de klimatiske endringene og gjennom innføringen av jernet som tillot en bedre utnyttelse av jordbruksressursene. Fra romertid og utover ble åkrene permanente, og de samsvarer stort sett med dagens åkre. I Norge og Nord-Sverige skilte gårdene seg ut som den sentrale bosetningsstrukturen (jfr. Myhre 2004). Som nevnt kunne gårdene være mer mobile, og gårdsgrensene skiftende, spesielt i marginale områder. Denne tolkningen støttes av Dagfinn Skres undersøkelser i Romerike (1998:kap. 4.2), der han gjennom arkeologiske metoder kan spore flere enkeltgårders bosetning tilbake til romertid. Forut for disse gårdsenhetene finnes spredte bosetningsspor som han tolker som den sedentære bosetningsfasen forut for gården som permanent institusjon. Også Bjørn Myhre (1972:kap. V) sporer historiske gårders kontinuitet på samme sted tilbake til eldre jernalder.

Disse mer permanente og stedfaste gårdene fikk navn som henspilte på de topografiske forholdene på stedet (jfr. kap. 6.5). Navnene var med på å binde gårdene til stedet og var starten på det svært stedbundne forholdet vi har til gårder i dag. Dette forholdet materialiserte seg tidlig i odelssystemet³³. Ikke bare enkeltmennesket, men hele slekter knyttet til landet gjennom odelsens *Longue Durée*. Gårdene gir nå inntrykk av å alltid ha vært på stedet og er for oss noe permanent og jordfast. Denne permanensen er av avgjørende betydning for forskeren. Den fører til en kontinuitet i bebyggelsen, ofte helt fram til i dag. Navnet har vedvart noenlunde uendret og gir oss en unik kilde til gårdene i forhistorisk tid.

³³ Odelsretten er lovfestet allerede i Norges tidligste landskapslover fra 1000-tallet, og har trolig sine røtter langt forut for middelalderen (NOU 2003/26). Den er også kjent fra Harald Hårfagres saga (Sturluson 2003:66). Se også Skre (1998:199-203).

5.1. Topografi og geografi

Berggrunnen i Verdalen består i hovedsak av skifer, grønnstein og leirstein, og er en del av den kaledonske fjellkjeden som ble dannet for ca. 400 millioner år siden. Etter at Atlanterhavet ble dannet for ca. 55 millioner år siden, hevet landet seg, og konturene av dagens terreng kom for dagen. Dette ble igjen noe nedbrutt under istidene i løpet av kvartærtiden, og dannet etter hvert det Verdalen vi ser i dag. I nedre del av dalen er grunnfjellet dekket av marine avsetninger som er bygd opp i tiden etter siste istid. Disse avsetningene, som består av leire, sand og morenegrus gir svært gode jordbruksforhold og har ført til en flat og frodig dalbunn (Dahl et.al. 1997). I dag er selve Verdalen en bred jordbruksbygd med slake dalsider og jevn grunn. Lenger mot øst går den over i to trangere daler, Helgådalen og Inndalen, med steile fjellsider som faller bratt ned mot elva. Likevel er det en god del bebyggelse helt inn mot svenskegrensen, og aktivitet i dette området kan spores tilbake til både eldre jernalder og steinalder³⁴.

Verdalen er sterkt preget av ulike geologiske hendelser opp gjennom tiden. Utallige leirras har satt sine spor i landskapet (jfr. Walberg 1994a). I 1893 tok Verdalsraset med seg 105 gårder³⁵ og 3000 dekar med jord. Rasmassene dekket et område på 8000 dekar. Et halvt år før Verdalsraset grov elva Helgåa seg et nytt løp forbi Hærfossen og førte til store endringer i områdene ovenfor fossen. På samme måte brøt elva seg en gang i bronsealder eller førromersk jernalder forbi Grunnhola og senket dalbunnen ovenfor fossen med nesten 50 meter (Dahl et.al.: 54-64, Walberg 1993a, 1993b).

I eldre jernalder var dalbunnen i ytre deler av Verdalen svært forskjellig fra i dag. Havnivået lå i overgangen mellom bronsealder og jernalder omkring 12-13 meter over dagens havnivå. Det vil si at et stort elvedelta lå den gang over hele dalen på dette nivået. Rester etter elvas skiftende løp ligger i dag igjen som terrasser i landskapet. De lavestliggende delene av eldre jernalder dalføre eksisterer ikke lenger, men i dalsidene finnes det tallrike spor etter fortidens mennesker. En må helt tilbake til eldre steinalder før hele dagens dalbunn var dekket av vann (Sveian 2002). Utvasking av sedimentene i dalbunnen har ført til store endringer i landskapet, men fra yngre jernalders begynnelse har mye av dagens landskap vært tørt land, upåvirket av elvas erosjoner, og det er i disse områdene vi finner mange spor etter fortidens jordbruk.

³⁴ <http://askeladden.ra.no> (lokalitet 103697, 103698), Stenvik 1979.

³⁵ Enkelte av disse gårdene er av interesse for denne oppgaven. Kråg ble fullstendig ødelagt, og gjenoppbygd langt sør for sin opprinnelige posisjon. Trøgstad forsvant også fullstendig, og i dag ligger gården Tryggvoll på omtrent samme sted. Tokstadplassene eksisterer nå bare i form av stedsnavnet Tokstadbakkan. Follo ble borte, og gjenoppbygd ca. 1 kilometer mot nordvest. Av Gjermstadgårdene overlevde Gjermstad Nordre helt ytterst på raskanten (jfr. fig. 10) (Walberg 1993b).

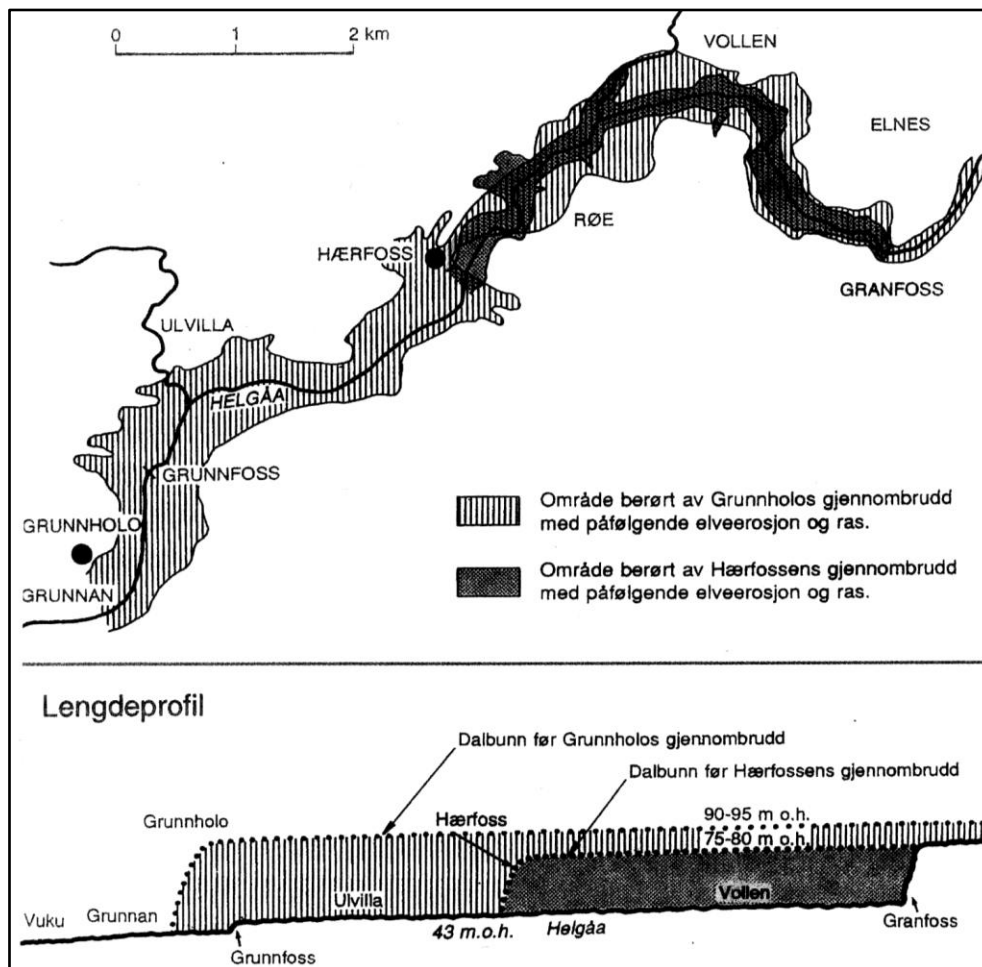

Figur 10: Fotografi fra 1893 som viser ødeleggelsene etter Verdalsraset. Gården ute på raskanten til høyre i bildet er Gjermstad Øvre, som siden ble flyttet. Senere på året raste også den framskutte sletten midt i bildet ut. På den andre siden av rasgropa, midt i bildet, ligger Mo. Den oversvømte dalbunnen vises bakerst i bildet. Bildet er tatt mot SV. Etter Walberg 1993b:182.

Fjellområdene i Verdal har hatt en spesiell betydning i Norgeshistorien. Nettopp innenfor Verdal ligger fjellene langs Kjølén svært lavt. For eksempel ligger vannskillet ved grensen i Vera, innerst i Helgådalen, på ca. 440 moh. Dette har ført til at det har blitt knyttet nær kontakt mellom befolkningen på begge sider av fjellene (se Natvig 2006)³⁶. Det er ikke utenkelig at mulighetene for kontakt over Kjølén har vært en avgjørende faktor for bosetningen i Verdalen. Arkeologiske og paleobotaniske undersøkelser viser at Jämtland og Härjedalen trolig var bosatt av bønder allerede på 400-tallet e.Kr. (Hemmendorf & Pålsson 1986, Selinge 1976, Sundström 1997). I tillegg viser Bertil Flemströms (1983) utgreiing om de tidligste gårdsnavnene i Jämtland store likheter med navn i Norge, da spesielt vin-navnene som ellers ikke eksisterer i Nord- og Sør-Sverige (ibid.:27). Snorri Sturluson (2003:59) kan fortelle at da Harald Hårfages fiender på 900-tallet flyktet til Jämtland fra Norge, var landet allerede noe bebygget av nordmenn. En kan da tenke seg at det så tidlig som i begynnelsen av yngre jernalder har vært sterke kontakter over kjølén fra Verdal. Flere ganger gjennom de siste ti århundrene har det kommet militære angrep østfra (jfr. M. Almaas 1985, Dahl et.al.

³⁶ Flere arkeologiske funn er gjort på ”tilfeldige” steder langs de gamle ferdselsvegene over til Jämtland. Bl.a. C 4965 og T 14469.

1997:59, Nyberg 1999, Thordeman 1943:190, Veimo 2008). Ingrid Smedstad (1995) har også påvist en mengde spor etter dagligdags ferdsel langs de gamle vegene over fjellet innenfor Verdalen. Alt dette viser oss at et potensiale for handel og kontakt absolutt har vært til stede, og kanskje har ført til framveksten av et rikt samfunn i nedre deler av Verdalen (se bla. Slomann 1948, Stenvik 2005:155-162).

Figur 11: Følgene av fossgjennombruddene ved Grunnhola og Hærfossen i Helgådalen. Dette kan ha ført til ødeleggelse av en mengde bosetningsspor fra eldre jernalder, og understreker viktigheten av gårdsnavn som kilde til forhistorisk bosetning. Etter Dahl et.al. 1997:62.

5.2. Verdólafylki

Kommunegrensen for Verdal har vært noenlunde uforandret siden de tidligste historiske kilder forteller om fylkesinndelingen i Trøndelag. Verdólafylket utgjorde sannsynligvis den gang de samme grenser som det hadde opp gjennom middelalderen og fram til i dag. Det kan være at enkelte områder i grensetraktene har tilhørt nabofylkene, men stort sett kan man si at Verdal i dag utgjør den samme geografiske enhet som på slutten av jernalderen. Magnus Olsen (1926:268-271) og Jørn Sandnes (1967:5-7) mener å finne sentra for disse fylkene i forbindelse med større gravhauger fra eldre jernalder. Tingområdet i Trøndelag kan med rimelig sikkerhet spores tilbake til førkristen tid, og Gustav Indrebø (1935:26) foreslår en mulig oppkomst mellom 300 og 600 e.Kr. Lars F. Stenvik (1994b:192) går enda lenger tilbake og foreslår en tid omkring 2-300-tallet. Nettopp det inntrønderske området blir av Sandnes (1967) tolket som utgangspunktet for lovfellesskapet i Trøndelag. Senere, da en sentral kongemakt ble rådende over landsdelen, ble tingsentret flyttet til Nidaros. Dette viser oss at det trolig har eksistert adskilte, politiske enheter i Trøndelag langt forut for historisk tid. Jeg vil anta at Verdal er en av disse enhetene, og har utgjort ett, autonomt fellesskap (se også Hagland & Sandnes 1994:VIII).

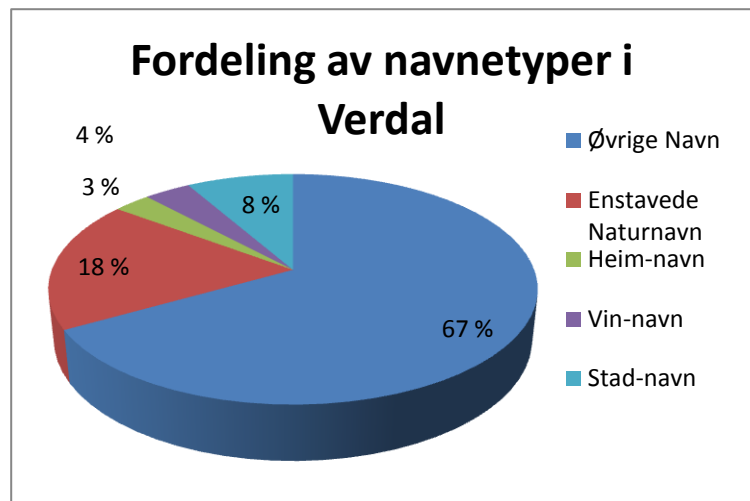
Magnus Olsen setter fylkesinndelingen i sammenheng med en kultus basert på sentralhelligdommer. Fylkene fikk i middelalderen hver sin fylkeskirke, og Verdals kirke ble liggende på Haug. Dette ser Olsen som indikasjon på at det var her sentrum i den eldre kultusen lå. Disse sentra var kjennetegnet ved at man hadde en betydelig haug på stedet. Den kunne inneholde graven til en av de tidlige konger i fylket (eks. Qlvi og Sjørr). Fire av fylkeskirkene har nettopp en sjelden navnesammenstilling med order *haugr* som ledd. Han mener at disse fylkessentra er basert både på en politisk og religiøs sentrumsfunksjon i tidlig yngre jernalder (Olsen 1926:262-271). Det finnes imidlertid en enda eldre indikasjon på at Trøndelag var én enhet allerede på 600-tallet. I det engelske heltekvadet *Wiðsiþ*³⁷ nevnes et folkeslag kalt *þrowendas*, og disse blir ofte tolket som trønderer (Müller 1930, Indrebø 1935, Hagland & Sandnes 1994:XIII). Om dette er riktig, finnes det historisk belegg for at trønderne utad hadde en felles identitet som folkeslag allerede i begynnelsen av yngre jernalder, og trolig enda tidligere. Hvorvidt disse trønderne følte denne enheten seg imellom er diskutabelt. De mange bygdeborgene fra eldre jernalder tyder på at det iallfall den gang var stridigheter

³⁷ Dette kvadet forekommer i "the Exeter Book" datert til 970-990 e.Kr., men diktet er trolig mye eldre, og på språklig og historisk grunnlag har Kemp Malone (1962:112, 116, 200) foreslått at diktet er komponert fra begynnelsen av 500-tallet til slutten av 600-tallet. Innholdet i teksten refererer i all hovedsak til historiske hendelser i samme periode.

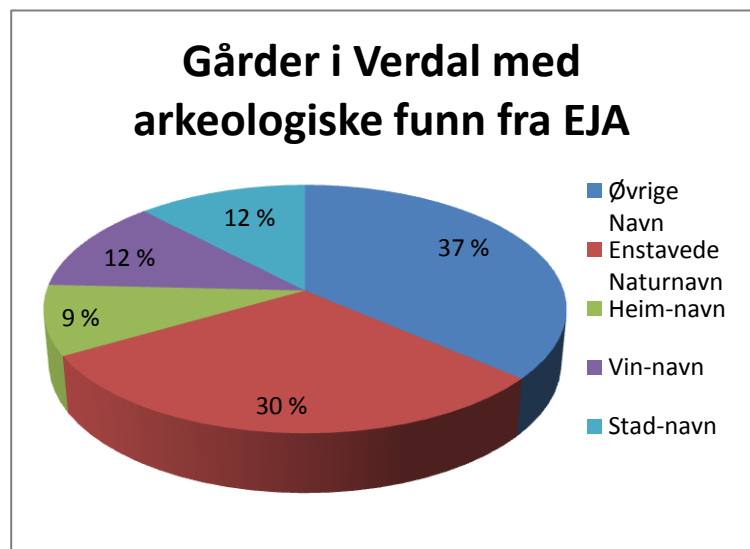
innad i Trøndelag (se Stene 1994). Dagfinn Skre (1998:258-259) mener å finne belegg for en stammeinndeling i Norden i folkevandringstid. Disse stammene var de rådende politiske enhetene i samfunnet, og ble i yngre jernalder innlemmet i sentrale kongedømmer. I datidens krigersamfunn var det vanlig med regelrett krigføring mot andre områder, men også innbyrdes ufred (ibid.:262-263). Det kan være at man i Inntrøndelag hadde lokale trønderhøvdinger som utkjempet mindre feider seg imellom mens de utad var del av et større, trøndersk fellesskap.

5.3. Arkeologiske funn

De arkeologiske funnene fra eldre jernalder i Verdal er oppstilt i appendiks VIII. Gravfunnene er i all hovedsak bearbeidet av Torkel Johansen (2003), og utgjør den største gruppen av arkeologiske funn. Disse er for det meste datert på typologisk grunnlag, men enkelte steder er det også tatt ut 14C-dateringer. I forbindelse med områderegulering har det i de senere år blitt foretatt et økende antall flateavdekninger, og disse har frambragt flere dateringer fra eldre jernalder og omgrensende perioder. Disse er viktige ettersom de er med på å nyansere det funnbildet som er skapt av gravfunnene. Den største gjenstandsgruppen blant løsfunn er beltsteinene av kvarts, som ifølge (Hjørungdal 1991:53-54) hovedsakelig dateres til eldre jernalder.

Tabell 1: Figuren viser prosentvis fordeling av navnetyper blant gårdsnumrene i Verdal. I alt 277 ulike gårdsnumre er omtalt av K. Rygh (1903). Vi ser at EJA-navnene (inkl. stad-navn) utgjør ca. 1/3 av matrikelgårdene.

Tabell 2: Figuren viser hvordan EJA-funn i Verdal fordeles blant navneklassene. I alt 33 ulike gårdsnumre har funn som kan dateres til denne perioden. Oppstillingen viser at det er stort sammenfall mellom navneklasser og funn som kan dateres til EJA.

Av Verdals 284 gårdsnumre er det i alt 33 av dem som har arkeologiske dateringer til eldre jernalder (EJA)³⁸. 69 av Verdals gårdsnumre har navn som mest sannsynlig stammer fra samme periode (51 naturnavn, 8 heim-navn og 10 vin-navn). Regner man med stad-navnene, kommer vi opp i 92 gårder. Dette vil si hhv. 25% og 33%. I alt 21 av de 33 gårdsnumrene med EJA-funn har i tillegg EJA-navn (10 naturnavn, 3 heim-navn, 4 vin-navn, 4 stad-navn). Her har vi nokså sterke indisier på at navnedateringene iallfall til EJA er riktige. Med tanke på at en såpass liten del av gårdsnumrene har EJA-funn, er det tilnærmet umulig at den nevnte fordelingen kan være en tilfeldighet. Vi ser ut fra diagrammene at 63% av EJA-funnene er å finne på 33% av gårdene. Naturnavngårdene og stad-gårdene har prosentvis færre EJA-funn enn vin- og heim-navnene, noe som styrker antagelsen om at disse gårdene er etablert også utenfor perioden. Det kan imidlertid være at EJA-navnene i hovedsak er lokalisert i de nederste delene av dalen, og at man også der har de største gårdene. I tillegg har de fleste senere utgravninger, og dermed også 14C-dateringer, blitt foretatt i dette området. Kombinasjonen storgårder eller arkeologisk aktivitet og EJA-funn kan dermed også være mulige forklaringer på denne fordelingen.

5.4. Graver

Graver blir i Skandinavia ofte sett i sammenheng med permanent bosetning. De blir tolket som et forsøk på å skape kontinuitet og legitimitet gjennom nær tilknytning til forfedrene (Skre 1998:kap. 4.4, Steinsland 2005:344). Det samme kan sies om det landskapet menneskene lever i. Det er konstruert og opprettholdt av forfedrene, og dermed lever deres etterkommere på deres premisser. Peter van Dommelen (1999:278) sier at det sakrale landskapet er det som knytter etterkommerne til forfedrene. I yngre jernalder er det nærmest en regel at husgrunder kan settes i sammenheng med nærliggende graver (Henriksen 1997:52). I EJA, derimot er forholdet noe problematisk. En del boplasser mangler rett og slett synlige graver. Disse kan imidlertid ligge i nær tilknytning til sentrale boplasser med tydelige gravfelt. På den måten finnes det en sammenheng, men den kan være av en noe annen struktur enn i senere perioder. Det generelle inntrykket ifølge Pilø (2005:191) er likevel at man også i denne perioden gravla forfedrene i nærhet til gården.

³⁸ Dette dreier seg om antall gårdsnumre, og ikke antall opprinnelige gårder, som er utgangspunktet ellers i oppgaven. Dvs. at gårder som er fordelt på flere gårdsnumre vil få større betydning. Hvis eldre gårder generelt sett er større, vil dette kunne by på en potensiell feilkilde. Jeg har utelatt funn som ikke kan knyttes direkte til gårder, som f.eks. jernvinneanlegg i utmark.

Merete Moe Henriksen (1997:kap 4.3.1) forklarer at å datere en grav på grunnlag av utformingen kan være svært vanskelig. Gravformene har endret form og innhold hyppig gjennom tiden, og ofte har ulike former eksistert om hverandre. Likevel kan enkelte kjennetegn skilles ut i EJA. Bautasteiner i forbindelse med graver³⁹ og flate steinlegninger er for det meste også tolket til å tilhøre EJA. Steinlegningene finnes som regel direkte på bakken med en grav i sentrum (jfr. gravene på Hallem og Forbregd, appendiks IV.I og VII.II). Gravhauger og steinsetninger ble bygd gjennom hele jernalderen, men Henriksen (ibid.:47) nevner at runde steinsetninger som oftest dateres til EJA. På samme måte ble gravrøyser hovedsakelig konstruert gjennom hele bronsealder og jernalder, og utformingen blir heller ikke her noe dateringskriterium. Enkelte mener at man heller må se på byggematerialet ut fra lokale forhold (ibid.:49). Likevel mener Henriksen at gravhauger med rammekonstruksjon (som Stallhaugen på Kvello, appendiks VI.IV), som oftest forbindes med EJA (ibid.:54).

Brannflak og flatmarksgraver er derimot karakteristiske for tidlig jernalder. De forekommer i hovedsak i tiden omkring førromersk og romersk jernalder, men ble også tatt noe opp igjen i merovingertid (Solberg 2003, K. S. Binns 1993:25).

5.5. Bygdeborg

I Verdal kommune er det kjent kun én bygdeborg, Steinsvåttåberget, men flere borger ligger like ved kommunegrensen mot Steinkjer og Inderøy (Johalla i Steinkjer og Klingerhaugen og Åsakammen i Inderøy)⁴⁰. Nettopp dette området har trolig vært et viktig knutepunkt i yngre jernalder og har knyttet sammen Verdal, Sparbu og Inderøy (Smedstad 1988:154, Stenvik 2001:66). Et sentralt tema innen diskusjonen omkring bygdeborgenes funksjon er datering av anleggene. Det er få typologiske kjennetegn som kan tilskrives ulike tidsperioder. Ingrid Ystgaard (1998:99) har imidlertid satt opp en grov typologi basert på 14C-prøver innsamlet i forbindelse med en hovedoppgave om emnet. Disse dateringene viser at de undersøkte bygdeborgene var i bruk fra romertid og fram til middelalder. Johalla og Klingerhaugen har dateringer som ligger innenfor eldre jernalder, og vil i så henseende være relevante for denne oppgaven. Steinsvåttåberget og Åsakammen har dateringer fra yngre jernalder, om enn Steinsvåttåberget i en noe usikker kontekst (ibid:88-93).

Det er få indikasjoner på direkte sammenheng mellom bygdeborgene og jordbruksbosetningen. Klingerhaugen ligger i randsonen mellom oppdyrket mark og utmark, men langt unna de sentrale jordbruksområdene, og Johalla ligger i utmark (Ystgaard

³⁹ Slike finnes flere steder i Verdal, bl.a. på Trones og Hallem. Begge gårder har gravfunn fra EJA.

⁴⁰ Øystein Walberg (1985) mener også at gårdsnavnet Borgen stammer fra en nå forsvunnet bygdeborg nede i dalbunnen i Verdal. I dag finnes imidlertid kun gårdsnavnet som indikasjon på dette.

1998:93). Det faktum at borgene ligger i utkantsoner kan ha sammenheng med at de først og fremst var forsvarsverker i grensetraktene mellom rivaliserende områder. Erna Stene (1994:50-52) ser en korrelasjon mellom fylkesgrenser og bygdeborgene i eldre jernalder⁴¹. Hun tar utgangspunkt i sentralgårder og trekker midtlinjer mellom dem. Disse linjene sammenfaller i påfallende grad med bygdeborgenes lokalisering. Dette skulle tyde på at bygdeborgene heller var rene forsvarsverker beregnet på å stoppe inntrengere framfor tilfluktssteder der en kunne gjemme seg for inntrengerne. Eventuelt vaktposter hvor man på et sikkert sted kunne overvåke innfartsårene til et område⁴².

Sverre Marstrander påpeker at bygdeborgene ofte ligger i nær tilknytning til veger (S. Marstrander 1955:90). Nettopp nærheten til veg kan være viktig om man skal diskutere bygdeborgenes funksjon i en forsvarsstrategi. Ved å anlegge dem i nærheten av de vanligste ferdselsårene vil man effektivt kunne kontrollere ferdselen på vegen, og samtidig kunne observere eventuell fiendtlig bevegelse. Man vil være avhengig av å ha mulighet for å alarmere befolkningen i jordbruksområdene, og det er her visibiliteten kan ha spilt en større rolle. Ved å f.eks. tenne bål på borgen som kan sees fra bygda, kan man raskt gi beskjed om at noe er på ferde. Dette er et aspekt som Ystgaard (1998) ikke legger vekt på når det gjelder bygdeborgenes topografiske elementer. Hun nevner at Johalla, Klingerhaugen og Åsakammen ligger slik plassert at Klingerhaugen har en ubrutt siktelinje til de to andre anleggene, men diskuterer ikke dette videre i forbindelse med topografien. Det er også mulig å se både Åsakammen og Johalla fra Marsteinsvola, som igjen er synlig fra gårdene på sørsiden av Verdalen. Kanskje finnes det også visuelle forbindelser til de gamle vardene i området. Dette viser derfor at det ligger potensiale til en visuell analyse av anleggene, slik Christian Lie (2000) har gjort for Etne i Sunnhordaland (se også Sognnes 1994).

⁴¹ Dette støttes også ut fra Ove Hemmendorffs undersøkelse av bygdeborgene i Nord-Sverige. Disse ser ut til å ligge perifert i forhold til jordbruksbygden, og heller på bygdegrensene (Hemmendorff 1994:201-202). Også Dagfinn Skre (1998:285-287) ser ut til å tolke borgene mer som grensevaktstasjoner hvor man kunne stoppe mindre herjingstokter fra naboer.

⁴² Dagfinn Skre (1998:274-276) mener at borgene kan utelukkes som forsvarsverk mot en inntrengende fiende, eller funksjon som grensefestning. Dette mener jeg imidlertid er et svært forenklet syn. Han undervurderer terrengets rolle i krigføringen. For eksempel å nekte angriperen å ankomme gjennom gode ferdselsveier kunne føre til betydelige, strategiske hindringer for angriperen, og således kan man, om ikke fullstendig blokkere, så iallfall hindre inntrengere og kjøpe seg tid.

5.6. Strandlinjen og elvemelen

Strandlinjedatering blir ofte brukt i forbindelse med datering av steinalderlokaliteter. Metoden er imidlertid vanskelig å overføre til jordbruksbosetning ettersom vi ikke har klare spor etter de forhistoriske gårdsbygningene. Likevel finnes det en del gårdsnavn som viser til den topografiske situasjonen på etableringstidspunktet. En grundig gjennomgang av geografien og landhevingen kan dermed bli et hjelpemiddel i navneforskning (Stemshaug 1973a:45). Et mye brukt eksempel er gårder ved navn "Sjøheim" (i Verdal gnr. 2 & 275). Disse bør ha ligget ved sjøen i sin etableringstid.

Oddmunn Farbregd (1986) har brukt nettopp strandlinjen når han har foreslått at elveosser stadig flytter seg nedover i dalene. Hans undersøkelser i Namdalen indikerer at Namsens utløp har beveget seg langt i løpet av jernalderen, men premissene har blitt kraftig kritisert av Ingvild O. Strøm (2007:79-90). Likevel kaster Farbregd lys over mulighetene for strandlinjens potensiale i arkeologisk forskning også på jernalderen. For Verdals vedkommende ser det ut til at teorien ikke stemmer. Geolog Harald Sveian (2002) mener at elveosen i eldre jernalder lå omtrent der hvor den ligger i dag. Selve elvedeltaet har imidlertid endret seg kraftig.

Sveian (1984, 2002) forteller også at i overgangen mellom bronse- og jernalder lå havnivået på 12-13 moh. Ved utgangen av eldre jernalder, 560 e.Kr., lå havet litt over 10-meterskoten, på ca 7,5 moh. Dette betyr imidlertid ikke at nivåene må brukes ukritisk. En bred elvedal som Verdal, hovedsakelig sammensatt av glasiale avsetninger, vil være gjenstand for en rekke endringer i terrenget. Verdal har vært utsatt for en mengde ras og dyptgripende forandringer som resultat av Verdalselvas erosjon. Sveian (ibid.) nevner for eksempel at elva en gang i bronsealder har hatt et helt annet løp, og har ligget nord for Haug og Vold. På grunnlag av dette må en anta at eventuelle spor etter gårder nederst på elvesletten vil kunne være ødelagt eller utslettet av elva⁴³. Avsetningene fra elva vil også legge seg ved havkanten og danne et flatt delta og strandbelte av sedimenter. Derfor må vannkanten i eldre jernalders begynnelse ha ligget mye lengre vest enn dagens 12-meterskote.

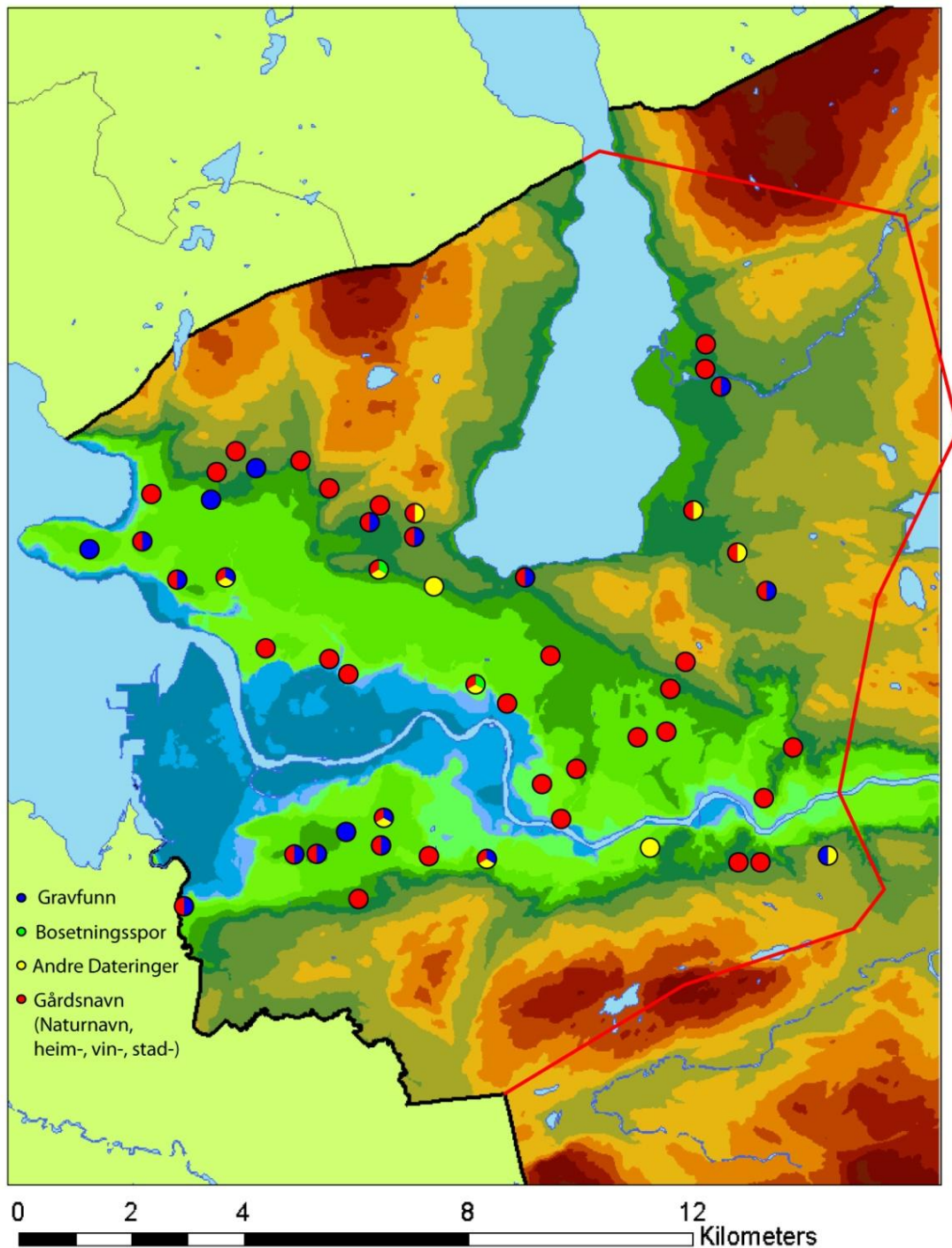
Verdalselva har ikke bare arbeidet i høyden, men også på tvers av flatlandet. Når vi ikke finner noen arkeologiske spor etter eldre jernalders gårder ned mot 12-meterskoten, kan det ha å gjøre med at nettopp i slike områder er elva svært bred og svingete. Meandrene

⁴³ Elveerosjon er en såpass langsom prosess at dette trolig ikke ville ha stor innvirkning på gårdsnavnsituasjonen. Selv etter så omfattende ødeleggelser av landskapet som i verdalsraset, viser navnene en overraskende stor stabilitet. De fleste hovedgårdene ble gjenoppbygd under samme navn i noenlunde samme område. At elveoversvømmelser skulle fått en gård til fullstendig å forsvinne for all framtid vil således være lite trolig. I kap. 7.2 diskuteres forsvinningen av gården Stav.

bukter seg gjennom landskapet og visker gradvis ut spor på markens overflate. På den måten kan stolpehull, gravminner eller åkerspor bli fjernet. Som eksempel kan nevnes Rosvold som ligger vest for Lyng. I en gjennomgang av landskylden for Rosvoldgårdene mener Musum (1930b:410-411) at da den var samlet må gården ha vært svært stor. En bratt elveskråning sør for gården tyder på at den en gang har ligget nord for elva, men allerede på 1400-tallet tilhørte gården Råbyggja skipreide som omfattet gårdene sør for Verdalselva (ibid.). I tillegg har Verdalsraset oversvømt hele Rosvoldområdet med et tykt lag av leire. Det samme har skjedd ved Haga, der Hagagårder i dag finnes både på nord- og sørsiden av elva. Ingen av gårdene har arkeologiske levninger etter eldre jernalder.

Vi ser hvordan elva har enorm innvirkning på landskapet i fjorddaler som Verdal. Det fører til store hull i kunnskapen om bebyggelsen i fortiden ettersom vi kun har ett tilfelle av sikre bosetningsspor herfra (se Stiklestad, appendiks V.V). Vi kan bare gjette oss til hvordan landskapet har sett ut fra de gårder som eventuelt lå like ovenfor havnivået.

Verdal kommune Havnivå økt til 12.5m over dagens nivå

Figur 12: Oversikt over havnivået ved midten av eldre jernalder i Verdal. Utløpet av Verdalselva har trolig ligget like nedenfor Vold (det sørgående neset øst for elvemunningen), og figuren representerer dermed ikke det faktiske landskapet i dalbunnen. Jeg har lagt inn alle dateringer til eldre jernalder. Merk hvordan ingen av dateringene ligger under det avmerkede havnivået. Kartet er laget av Arne Anderson Stamnes, 2009.

6. Analysen

Det kanskje viktigste av de landskapsmessige aspektene ved et gårdslandskapet har vært det visuelle uttrykket man ville skape ved plassering av gården i terrenget, enten det var for å imponere eller å besmykke. Reiseskildringene fra Verdal på 1800-tallet (se sitater på side ii) viser hvordan gårdene var en viktig del av det visuelle landskapet. Vi skal ikke forsøke å påstå at gårdslandskapet var likedan i eldre jernalder som i dag, men de siterte forfatterne hjelper oss å forstå hvordan gårdene har potensiale til å være en høyst visuell del av jordbrukslandskapet.

Man kan vanskelig bestride det faktum at visibilitet er en stor del av det å oppholde seg og bevege seg i et landskap. Dette var nok ikke mindre viktig i eldre jernalder, og jeg vil begynne med et postulat om at synsfelt her har spilt en viktig rolle. Når det gjelder å oppholde seg i omverdenen, er det først og fremst synet som påvirker oss og definerer vår tilstedeværelse i rommet. I tillegg kommer det utallige inntrykk i form av lyd, lukt, smak og berøring, men disse spiller som regel en underordnet rolle i denne sammenhengen.

Synlighet blir også aktivt brukt gjennom ordning av bebyggelsen. Denne visibiliteten kan være mer enn bare å skape et estetisk uttrykk. Utsyn og innsyn kan ha sammenheng med mange praktiske funksjoner, og det er noe av dette jeg ønsker å ta tak i i dette kapitlet. Hvordan kan visibiliteten ha vært med på å strukturere kulturlandskapet?

Den visuelle undersøkelsen er delt inn i fem deler, og disse er diskutert på grunnlag av data hentet inn gjennom feltobservasjoner i landskapet. En mer grundig og gjennomgående undersøkelse av hvert enkelt tema ville kanskje gitt mer utførlige resultater, men oppgavens omfang gjør at jeg er nødt til å velge mellom å gå grundig inn på ett enkelttema eller ta for meg flere aspekter. Jeg har valgt det sistnevnte for å skape alternative tolkninger og vise et mer helhetlig inntrykk av det visuelle landskapet. I tillegg er empirien heftet med såpass mange potensielle feilkilder at en grundig enkeltundersøkelse ville basert en stor mengde tolkninger på usikkert materiale. Dette mener jeg er lite ønskelig, ettersom det i denne sammenhengen er bruk for både kvantitative og kvalitative data.

6.1. Gårdens plassering i landskapet

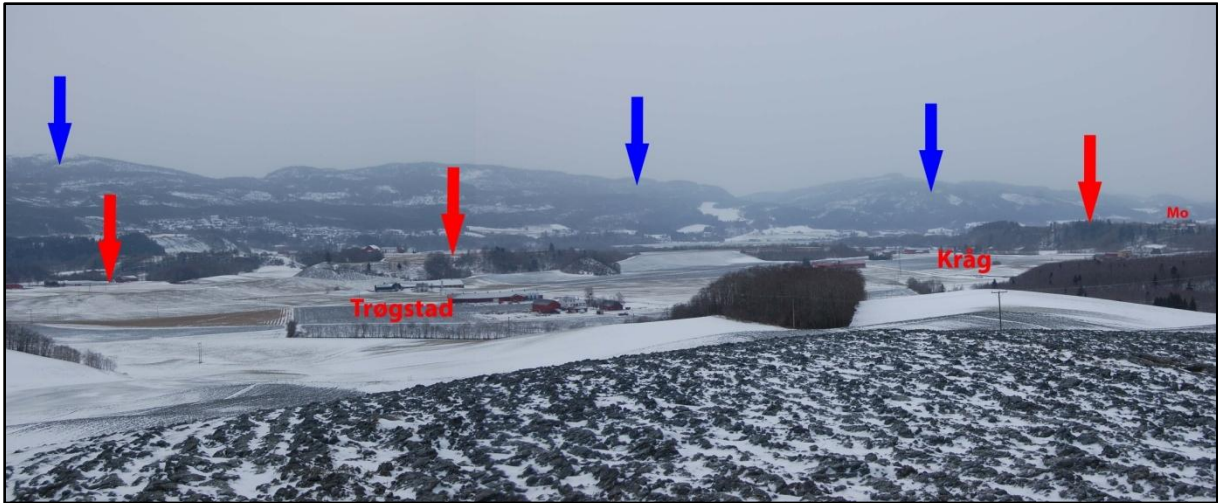
Gansum, Jerpåsen og Kellers metode gjør det mulig å skaffe til veie variabler som kan beskrive noe så abstrakt som utsikt og oversikt (Gansum et.al. 1997:13). Hvis en klarer å standardisere inntrykkene, blir det mulig å sammenligne resultater fra ulike lokaliteter og se hele gårdssamfunnet i én sammenheng. I tabell 3 har jeg gjort rede for hvordan de visuelle

inntrykkene på de ulike gårdene framstår. Jeg har besøkt hver enkelt av gårdene og notert ned hvordan husenes nærområde henvender seg til landskapet. Ettersom vi i dag ikke kan vite nøyaktig hvor gårdsbygningene i eldre jernalder lå, har jeg forsøkt å ta utgangspunkt i dagens gårdstun, men også tatt i bruk gårdens umiddelbare nærområde. Der det finnes historiske kilder, eller hvor jeg har fått opplysninger fra gårdbrukere, har jeg forsøkt å finne fram til den tidligst kjente plasseringen av gårdstunet og foreta analysen derfra.

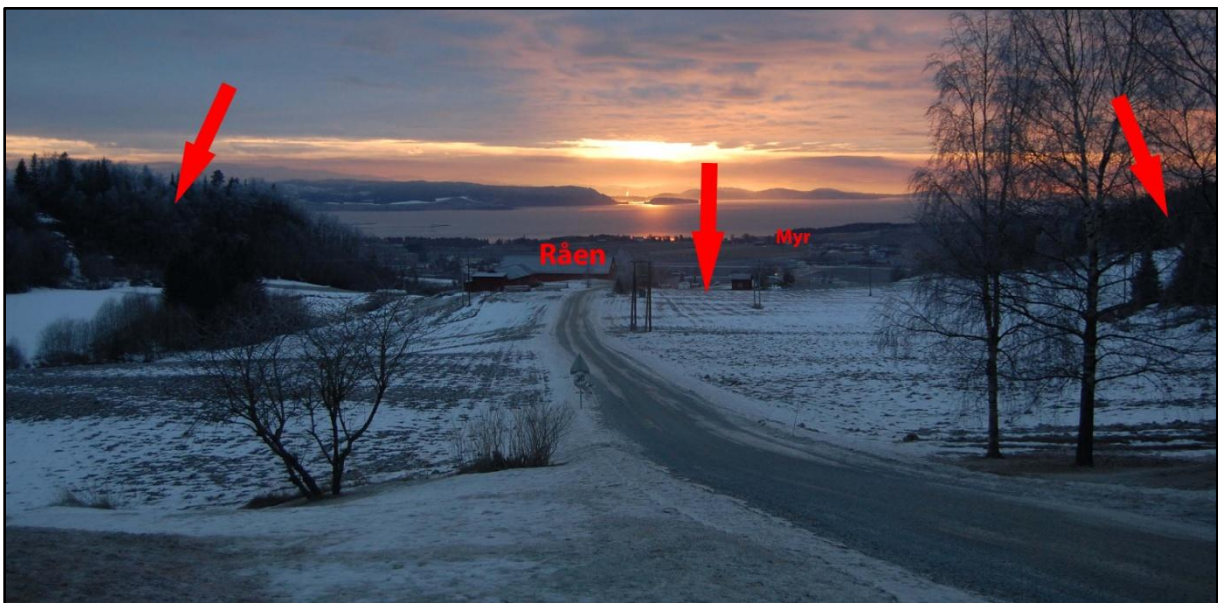
Den visuelle landskapsanalysen er delt inn i tre felter; Henvendelsesområde, Utsikt og Landskapsrom. Det første feltet viser til hvordan gården henvender seg til det omkringliggende landskapet. Er den plassert slik at den henvender seg kun til nærområdet, eller henvender den seg til et større fjernområde? Dette kan ha sammenheng med i hvilken kontekst nybyggeren ønsket å plassere sin gård. Var f.eks. kontakten med nærområdet viktigere enn kontakt med dalen som helhet? Det kan være vanskelig å definere disse nær- og fjernområdene, men på figur 13 og 14 ser en eksempler på hvordan slike områder kan te seg ut fra en lokalitet.

Utsikten er den kanskje viktigste variabelen i denne sammenhengen. Det henger noe sammen med henvendelsesområdet. Hvilke deler av landskapet er det mulig å ha visuell kontroll over når man befinner seg på gården. Jeg har valgt å dele utsikten inn i nær- og fjernområde. For eksempel hos Landstad og Sand ser vi at Sand, som ligger høyt oppe i Sandslia har god utsikt over Verdalen, samt sitt umiddelbare nærområde. Landstad ligger nede i bunnen av lia og har svært begrenset utsikt pga. Sørhaugsberget. Likevel kan man ha relativt god kontroll i nærområdet. Til slutt har jeg valgt å ta med en rubrikk som svarer til Gansums et. al.s (1997:13-14) landskapsrom⁴⁴, dvs. selve lokalitetens handlingsrom, noe som svarer til space-begrepet i kapittel 2.2. Dette utgjøres av landskapets geografiske formasjoner, og er et godt redskap for å definere romlige enheter i et tilsynelatende åpent område. Den flaten lokaliteten befinner seg på blir gulvet, og himmelen er tak. Veggene utgjøres av ulike formasjoner som åsrygger, stup, trinn etc. Hvilket inntrykk får en av gården som lokalitet? Er utsikten god, og området flatt, har man et relativt åpent rom. Gårder som ligger nede i en forsenkning, eller mellom to åser vil være lokalisert i et lukket rom. Landstad ligger i dalbunnen og har en lukket plassering, mens Sand ligger høyt oppe og kan karakteriseres med et åpent rom med mye "luft".

⁴⁴ Mange andre undersøkelser tar spesielt hensyn til nettopp landskapsrommet som det bærende elementet i landskapsanalysen (eks. Lie 2000, Wrigglesworth 2000, Guttormsen 2001, Hjermann 2007, Nygaard 2007, Solem 2007, Stebergløkken 2008).

Figur 13: Utsyn mot sør fra stedet hvor Gjermstad Nordre lå i 1893. Røde piler viser grensen for nærområdet, mens blå piler viser fjernområdet. Nærområdets grenser tydeliggjøres i dag av rasgropa, men før raset fungerte terrassekantene bortenfor Mo (til høyre) og Eklo (ved den midterste røde pila) som grense for nærområdet. Foto: HBM 5/2-09.

Figur 14: Tokstad henvender seg i hovedsak til sitt nærområde. Pilene markerer grensene for dette. Terrassekanten ved Råen sperrer for videre utsyn, og høydedragene på hver side snevrer synsfeltet ytterligere. Merk hvordan henvendelse til nærområde ikke trenger å utelukke god utsikt. Tokstads landskapsrom blir identisk med bildet øverst i figur 5. Foto: HBM 3/2-09.

Disse kategoriene kan virke noe subjektive og uvitenskapelige, men dette henger sammen med den fenomenologiske metoden. Dette er informasjon som ikke kan måles og veies, og som må samles inn ved hjelp av den fellesmenneskelige forståelsen. Det er, som Karianne Nygaard (2007:kap.3) forklarer, mennesket som står i sentrum. Ved å være til stede

For Syns Skyld

på gården og ta inn over seg inntrykket av området, vil man komme nærmere fortidsmenneskenes idéer med sin organisering av landskapet. En kan så fortsette med å innordne disse i kategorier. Det kan virke selvmotsigende å sette disse inn i fastlagte kategorier, men det er en nødvendighet for å kunne arbeide med materialet slik jeg har valgt å gjøre det. Det blir dermed mulig å foreta en helhetlig vurdering og sammenligning gårdene imellom. Skulle en bruke inntrykkene uten å kategorisere dem, ville analysen blitt svært omstendig, og en ble nødt til å foreta en individuell utredning for hver enkelt gård. Landskapsanalysen presenteres i tabellen under.

Navn	Henv.- område	Utsikt		EJA- funn	Oversikt	Landsk.- rom
		Næromr.	Fjernomr.			
Naturnavnene						
Berg	Nært rom	God	Delvis god	Ja		Lukket
Borgen	Nært rom	Dårlig	Svært god	Nei		Åpent
Flåtten	Nært rom	Delvis	Dårlig	Ja		Lukket
Haga	Nært & fjernt rom	Svært god	Svært god	Nei		Åpent
Haug	Fjernt rom	Delvis	Svært god	Nei		Åpent
Kirkeråen	Fjernt rom	Dårlig	God	Nei	Svært god oversikt over fjorden.	Åpent
Kråg*	Nært & fjernt rom	Delvis	God	Nei		Åpent
Kvam*	Nært & fjernt rom	God	God	Nei	God oversikt over fjorden.	Åpent
Kålen	Fjernt rom	Dårlig	God	Nei		Lukket
Lein	Nært & fjernt rom	God	Svært god	Ja	Nokså god oversikt over fjorden.	Åpent
Lund	Nært & fjernt rom	God	God	Ja	God oversikt over søndre Leksdalsvatnet.	Åpent
Lyng*	Nært rom	Delvis	Delvis god	Nei		Lukket
Mo	Nært & fjernt rom	Svært god	Svært god	Nei		Åpent
Myr	Nært rom.	God	Nokså god	Ja		Åpent
Ness*	Nært & fjernt rom	God	Svært god	Ja		Åpent*
Oklan	Nært rom	God	God	Ja		Åpent
Rein	Nært rom	God	Dårlig	Nei		Lukket
Råen	Nært & fjernt rom	God	Delvis god	Nei	Svært god oversikt over fjorden.	Lukket
Sand	Nært & fjernt rom	God	Svært god	Nei		Åpent
Skei	Nært & fjernt rom	God	Svært god	Nei	God utsikt over fjorden.	Åpent
Vist	Nært & fjernt rom	God	Nokså god	Ja	God oversikt over Leksdalsvatnet.	Åpent
Vold*	Fjernt rom	Svært god	Svært god	Nei		Åpent
Volen	Nært rom	Delvis	Delvis	Nei		Lukket
Åsen	Nært rom	Dårlig	Delvis	Ja		Lukket

Navn	Henv.- område	Utsikt		EJA- funn	Oversikt	Landsk.- rom
		Næromr.	Fjernomr.			
Heim-navnene						
Hallem	Nært & fjernt rom	Svært god	Nokså god	Ja	God oversikt over Leksdalsvatnet. Delvis oversikt over fjorden.	Åpent
Musum	Nært rom	God	God	Ja	Svært god oversikt over Leksdalsvatnet.	Nokså åpent
Oppem	Fjernt rom	Delvis	Svært god	Nei		Åpent
Rindsem	Nært & fjernt rom	God	God	Ja	God oversikt over fjorden.	Åpent
Sem	Nært rom	God	Delvis	Nei	Svært god oversikt over fjorden.	Lukket
Vin-navnene						
Gudding	Fjernt rom	Delvis	Svært god	Nei		Åpent
Holme	Nært rom	Delvis	Svært god	Ja	Svært god oversikt over fjorden.	Åpent
Reppe	Nært rom	God	Delvis god	Nei		Lukket
Sende	Nært & fjernt rom	God	Svært god	Ja	God oversikt over Leksdalsvatnet.	Åpent
Tjeldrum*	Nært & fjernt rom	God	God	Nei	Svært god oversikt over Leksdalsvatnet.	Åpent
Vinne	Nært rom	Dårlig	God	Ja		Lukket
Ysse	Nært rom	Delvis	God	Ja		Åpent
Stad-navnene						
Gjermstad	Nært & fjernt rom	God	Delvis	Nei		Åpent
Hegstad	Fjernt rom	Dårlig	God	Nei		Åpent
Hofstad	Nært & fjernt rom	God	God	Nei	God oversikt over Leksdalsvatnet.	Åpent
Landstad	Nært rom	God	Svært dårlig	Ja		Lukket
Stiklestad*	Fjernt rom	Dårlig	Delvis	Ja		Lukket
Tokstad	Nært rom	Delvis	Delvis	Nei	God oversikt over fjorden.	Lukket
Trøgstad*	Nært & fjernt rom	Delvis	Delvis	Nei		Åpent
Valstad	Nært rom	Delvis	Nokså god	Ja		Lukket
Øgstad	Nært rom	God	Delvis	Nei		Åpent
Lo-navnene						
Follo*	Nært & fjernt rom	Delvis	God	Nei		Åpent
Hello	Fjernt rom	Svært dårlig	God	Nei		Lukket
Hetlo	Nært rom	Dårlig	Dårlig	Nei	God oversikt over fjorden.	Lukket
Kvello	Fjernt rom	Svært god	Svært god	Ja		Lukket
Ravlo	Fjernt rom	Dårlig	Delvis	Nei		Lukket

Navn	Henv.- område	Utsikt		EJA- funn	Oversikt	Landsk.- rom
		Næromr.	Fjernomr.			
Andre gårder						
By	Nært & fjernt rom	Svært god	Svært god	Ja		Åpent
Forbregd	Fjernt rom	Delvis	Delvis	Ja	Nokså god oversikt over fjorden.	Åpent
Minsås	Nært & fjernt rom	Svært god	Svært god	Nei	Svært god oversikt over fjorden.	Åpent
Rosvold*	Nært & fjernt rom	God	God	Nei		Åpent
Trones	Nært & fjernt rom	Delvis	God	Ja	Svært god oversikt over fjorden.	Åpent

*) Disse gårder har en noe usikker lokalisering grunnet flytting, elvebrudd, ras etc.

Tabell 3: Tabellen viser dataene fra landskapsanalysen for alle de undersøkte gårdene. Gårdene er oppstilt etter navnetype.

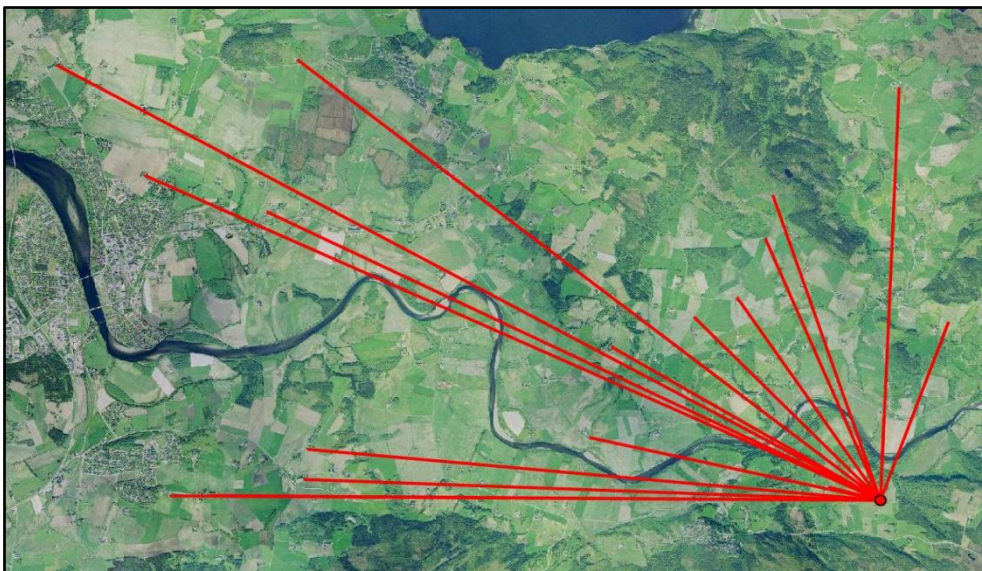
Naturnavnene:

Disse gårdene kan karakteriseres av en nokså åpen plassering. En kan se at nesten alle gårdene har god utsikt, både over nærområde og fjernområde. Unntak er Flåtten, Volen og Åsen, som kun delvis har utsikt over både nær- og fjernområde. Enkelte av gårdene, som f.eks. Kvam og Kråg, har gjennomgått store forandringer m.h.t. ras (Walberg 1993a, b, 1994a), og deres inntrykk må tas med en klype salt. Det hefter også en del usikkerhet omkring Ness og Lyngs plassering da disse tidlig har blitt delt og flyttet flere ganger (jfr. appendiks II). Naturnavnene som navneklasse har et svært langt tidsspenn, og det er naturlig at det skulle være et nokså stort avvik mellom de ulike gårdene. Likevel ser det ut til å være nokså god overenstemmelse mellom de fleste av gårdene.

Vi har to gårder som tilsynelatende har hatt samme navn. Det gjelder de to Rá-gårder på nordvestsiden av Verdalen. Som det nevnes i appendiks II, er det grunn til å tro at det kan være stor kronologisk forskjell mellom disse gårdene. Dette kan ikke avgjøres ved hjelp av arkeologiske eller historiske kilder, men kan landskapsanalysen si noe om en mulig aldersforskjell? Begge gårder ser ut til å ha svært god oversikt over fjorden, og har noenlunde like verdier når det gjelder utsikt. Råen er imidlertid plassert i et lukket rom, med mesteparten av sin utsikt ut mot fjorden. Kirkeråen henvender seg mer utover i dalen, og har oversikt over en større sektor. Råen er den av gårdene som har flest likheter med de øvrige naturnavnene. Den henvender seg til, og har god utsikt over nær- og fjernområde. Den er imidlertid plassert i et lukket rom med få siktelinjer til andre naturgårder. På grunnlag av denne diskusjonen vil jeg mene at disse gårder heller ikke kan skilles fra hverandre i ulike tradisjoner m.h.t. landskapsanalyse.

Heim-navnene:

Siden det kun ligger fem heim-gårder i nedre Verdalen, er det vanskelig å komme med noen sammenfattet konklusjon omkring landskapsanalysens aspekter. Likevel får en inntrykk av at disse gårdene, i likhet med naturnavnene, har god utsikt både over nær- og fjernområde (80 og 80%). Noe som skiller heim-navnene fra de øvrige er imidlertid deres oversikt over vann. Kun Oppem, den østligste av gårdene, har liten utsikt over fjord eller vann. Til gjengjeld har den svært god oversikt over hele nedre Verdalen (jfr. fig. 15). Oppem skiller seg også ut når det gjelder topografi. Alle heim-gårder ligger i hellende terreng, men Oppem ligger på et flatt platå mellom en bratt skråning ned mot Verdalselva i nord og en bergrygg mot sør. Dette kan indikere at gården tilhører en annen tradisjon enn de øvrige heim-gårder, men det kan også skyldes de store usikkerhetsmomentene som er gjeldende når en arbeider med et såpass gammelt materiale.

Figur 15: Oversikt over alle natur-, heim-, vin- og stad-gårder som er synlige fra Oppem. Kartgrunnlag: Gule Sider 2009?a.

Vin-navnene:

Vin-navn, som generelt sett blir sidestilt med heim-navn, har et noe annet visuelt uttrykk enn disse. Utsikten over fjernområdet er god, men utsikt over nærområdet ser ut til å ha vært mindre viktig når det gjelder etableringen av gården. Samtlige gårders fjernutsikt kan karakteriseres som god, mens under halvparten har god oversikt over nærområdet. Dette kan ha sammenheng med at vin-gårder i Verdal ser ut til å være lokalisert på flat engmark, noe

For Syns Skyld

som gir mindre utsyn over nærområder (jfr. fig. 5 og 16). Selv om de har svært god utsikt, og lite utsyn over nærområdet, ser de likevel ut til å henvende seg hovedsakelig til det nære rommet. Enkelte av gårdene har god utsikt over vann, men det er ikke like konsekvent som hos heim-navnene.

Figur 16: Utsikt mot sør fra Reppe. Merk hvordan kanten på platået gir minimal oversikt over nærområdet, men noe oversikt over fjernområdet. Utsikten mot vest har trolig vært noe lignende, men har blitt forandret pga. leirras. Foto: HBM 4/2-09.

Stad-navnene:

Disse navnene skiller seg sterkt fra de tre ovennevnte navneklassene. Det mest iøyenfallende er at utsikt og oversikt ser ut til å ha spilt en liten rolle m.h.t. etablering av gården. Omtrent halvparten (44%) av gårdene er plassert i lukkede rom. Utsikten over fjernområder er svært dårlig i forhold til de tidligere nevnte navneklasser. Kun 33% av gårdenes fjernutsikt kan sies å være god. De deler den nokså dårlige utsikten over nærområdet med vin-gårder. Kun én stad-gård har utsikt over sjøen, men den er mer begrenset enn den nedenforliggende Råen. Henvendelsesområdet gir imidlertid et noe uventet bilde. Stad-gårder henvender seg i stor grad til fjernområdet.

Andre navn:

Jeg har også valgt å undersøke enkelte navn som ikke tilhører de ovennevnte navneklasser. Dette har jeg gjort for å se om andre gårder, evt. med arkeologiske spor fra eldre jernalder, kan passe inn i rekken av gårdsnavn. Fem av navnene har lo-ending, og de viser tydelige likhetstrekk. De ligger også i lukkede rom og henvender seg i hovedsak til fjernområdet. Deres fellestrekk kan skyldes suffikset *-lo*. O. Ryghs (1898:66) mulige forklaring passer, også ifølge ham selv, dårlig til disse gårdene, og derfor er det vanskelig å si hva dette ordet skulle bety. O. H. Andersen mener imidlertid at navnene skjuler betydningen

”*lun, lunt beliggende – beskyttet mot vær og vind*” (1944b:121). Alle gårdene, unntatt Follo⁴⁵, ligger på sørsiden av de nedre delene av Verdalen, et område som er mye brattere og mer preget av høye terrasser enn nordsiden. Det er naturlig å tenke seg at en her finner flere skjermede steder inne mellom høydedragene. Som bekræftelse på dette ser vi at fire av lo-gårdene ligger i lukkede rom. I tillegg er disse fire nokså perifert plassert i forhold til de øvrige gårdene, og ligger i marginale jordbruksområder (jfr. beskrivelse av gårdene hos Musum 1930a, b, 1931). Det er naturlig at trange, lukkede rom vil være dårligere egnet for jordbruk. Det kan være at lo-gårder er av noe yngre dato, og at en derfor måtte etablere gårdene i slike områder. Om dette er tilfelle, kunne de kanskje ha likhetstrekk med stadnavnene, som også er etablert noe sent. Også stad-gårder ser i hovedsak ut til å være etablert i lukkede rom, men både når det gjelder henvendelse og utsikt, skiller de seg en del fra lo-navnene.

Forbregd, Minsås, Rosvold og Trones er naturbetegnende navn, men med to ledd. De tre sistnevnte har store likhetstrekk. Alle tre ligger i åpne rom med god utsikt over fjernområde, og de henvender seg både til nært og fjernt rom. Således ligner de også på de enstavede naturnavnene, og kan tilhøre samme tid som disse. Forbregd skiller seg hovedsakelig fra de andre tre gårdene ved å ha en nokså begrenset utsikt. Gårdens plassering innunder en åsrygg gjør lokaliteten lite synlig.

By, som av Stemshaug (1973a:111) settes i mulig forbindelse med enstavede naturnavn, har svært god oversikt både over nær- og fjernområde. I tillegg ligger den i et åpent landskapsrom med lite innsyn. Alle disse faktorene kjennetegner også de enstavede naturnavnene, og By kan tenkes å være av noenlunde lik kronologisk opprinnelse (se også fig. 19).

Det ser ut til at utsikten definitivt har hatt noe å si for anleggelsen av gårder. Dette kan ha endret seg noe over tid. Naturnavnene kan karakteriseres av til dels svært god oversikt over fjernområdet. Hhv 63% og 83% av gårdenes utsikt over nær- og fjernområde kan defineres som god. Det kan tenkes at Verdalen i eldre jernalder var spredt befolket, og at det derfor var nødvendig å følge med på det som skjedde i dalen, ettersom muntlige beskjeder ville komme sakte fram. Ved å konsentrere seg om visuell kontakt, kunne man raskt kommunisere med

⁴⁵ Navnet Follo diskuteres i et eget kapittel hos Andersen (1944b:162-181). Hans tolkning på disse navnene er imidlertid som *Polló* i forbindelse med en poll (lun bukt i sjø/innsjø). Skal dette stemme for Follo, vil det bety at det på stedet har ligget en innsjø eller fjordbukt (dvs. for 7000 år siden) her da gården ble etablert.

enkle tegn ved hjelp av ild, lyd eller bevegelse. Naturnavngårdene henvendelse til omkringliggende rom viser også et fokus på det nære. 83% av naturgårdene henvender seg til nærområdet. Dette kan være et bevisst uttrykk for å ha kontroll på gårdens umiddelbare omgivelser m.h.t. ufred, men kan også tenkes å ha vært fordi en ville skape et inntrykk av gården hos de menneskene som oppholdt seg i nærområdet (dette diskuteres videre i kap. 6.3) Det er også over halvparten av naturgårdene som henvender seg til fjernområdet (63%). Det kan bety at gården ble organisert slik at den skulle hevde sin rett på området og være en tydelig del av kulturlandskapet. Gjennom et tydelig uttrykk i landskapet ville den stedbundne rollen bli forsterket, og gårdsenhetens betydning framhevet. Ved henvendelse til et fjernt rom blir det også lettere for andre mennesker å orientere seg i landskapet. Når gården er et synlig ”monument” inngår den i menneskets referansesystem i landskapet på lik linje med naturformasjoner som fjell, klipper, flater, vann etc (dette diskuteres i kap. 6.5). Dermed blir gårdens betydning i landskapet ytterligere framhevet. Det kan også ha fungert som en form for reklame der gården hele tiden ville være et synlig testamente over beboerne eller slekten på gården. Vi kan ane dette i forbindelse med gravene. På mange av naturnavngårdene finnes det større gravfelt som har vært i bruk gjennom hele jernalderen⁴⁶. De eldste gravene ser imidlertid ut til å være en god del lavere og mindre iøyenfallende enn gravene fra yngre jernalder. Dette er tydelig på Hallem (se appendiks IV.I). Det kan tenkes at behovet for monumentalitet opprinnelig var heftet til selve gården, og ble senere overført til gravene. Etter hvert som et mulig behov for større monumenter ble tydeligere når gårdene ble flere, og samfunnet mer komplekst, kan gravene ha tatt over. Fokke Gerritsen (1999:146) forklarer for Nederlands vedkommende at det mot slutten av eldre jernalder nettopp ble sterkere kontakt mellom gård og grav. Hvis dette også er tilfelle for Verdalen, ble det dermed mulig å utvide det potensialet som allerede fantes i stedets topografi.

Som nevnt i kapittel 4.1 kan naturnavngårdene ha blitt etablert over et langt tidsrom, og en kunne vente store forskjeller. Landskapsanalysen viser imidlertid en stor homogenitet mellom disse gårdene. Dette kan styrke en antagelse om at de fleste av navnene er blitt til over et kortere tidsrom enn antatt.

Når man beveger seg framover i tid, til heim- og vin-gårdene etablering, ser man at fokuset på fjernområdet holder seg i hevd. Det ser imidlertid ut til at vin-gårdene skiller seg mer fra de to andre navneklassene. De har noe bedre oversikt over fjernområdet, men mye dårligere oversikt over nærområdet. Gårdene henvender seg imidlertid mer til dette enn

⁴⁶ Det er registrert gravminner på Berg, Borgen, Flåtten, Haug, Lein, Lund, Lyng, Myr, Ness, Oklan, Sand, Skei, Vist, Vold og Åsen.

fjernområdet. Ser vi på vin-navnets betydning, kan dette være svaret på forskjellen. Ordet **winja* har på urnordisk ifølge språkforskere betydningen beite/eng (Olsen 1937:83, O. Rygh 1898:85, Stemshaug 1973a:92), og dette ser ut til å stemme godt overens med gårdene i Verdalen. Kanskje med unntak av Reppe og Sende⁴⁷ ligger vin-gårdene på forholdsvis store flater med god grobunn for gras. Lokaliseringen på flatmark gir dårligere oversikt over nærområdet og kan indikere at utsikten var av mindre betydning da disse gårder ble anlagt. Vi ser at vin-navnene skiller seg ut ved en spesiell, topografisk situasjon. Også heim-gårdene skiller seg ut på denne måten. De er, med unntak av Oppem, lokalisert i hellende terreng og har svært god utsikt over vann.

Felles for både vin- og heim-navn er at de alle er lokalisert i de nedre delene av dalen. I Helgådalen finnes kun ett heim-navn, av usikker karakter (jfr: K. Rygh 1903:124), mens Inndalen ikke har noen. Det østligste, sikre heim-/vin-navnet er Reppe, som ligger mellom Leiråa og Verdalselva, ca. 12 km fra fjorden. En mulig grunn til dette kan finnes i Dahl et.al.s (1997:61-62) forklaring av Verdals geografiske historie. For mellom 4000 og 2000 år siden gikk et alvorlig elvebrudd ved Grunnhola i Helgådalen, noen kilometer øst for Vuku. Dette førte til at Grunnfossen, som tidligere hadde fungert som demning for løsmassene, ble omgått, og alle løsmasser ovenfor fossen ble gravd vekk helt ned til 50 meters dybde (se fig. 11). Dette må imidlertid forutsette at alle vin- og heim-navn i Helgådalen var dannet senest i førromersk jernalder, og at alle ble permanent ødelagt av bruddet, i motsetning til mange naturnavn, samt at alle slike gårder i Inndalen har forsvunnet.

Øst for undersøkelsesområdet der elva deler seg i to, blir dalførene mye trangere, og en har dårligere oversikt over jordbruksbygden. Kan det være at nettopp mangelen på bred og langstrakt utsikt er en av grunnene til at de eldste gårdsnavnene senterer seg i de nedre deler av dalen? Vi vil ikke kunne få noe definitivt svar på dette før en fullstendig undersøkelse av hele Verdalen foreligger, så dette spørsmålet må foreløpig kun stå som et tankeeksperiment.

Stad-navnene viser at fokuset på oversikt og utsikt drastisk endrer seg fra omkring folkevandringstiden og senere. Nå anlegges gårdene oftere i lukkede rom med dårlig utsikt. Dette kan ha sammenheng med at gårdene nå måtte etableres i marginale strøk, og at man derfor måtte ta den jorda som var tilgjengelig. Jeg mener imidlertid det også kan være fordi bebyggelsen nå var så tett at man ikke selv trengte å ha visuell kontakt med så mange gårder som mulig. Muntlige beskjeder ble nå raskere formidlet mellom nabogårder (jfr. kap. 6.2).

⁴⁷ Dette kan ha sammenheng med den svært ustabile topografien ved disse gårder. Begge gårder har ifølge dagens gårdbrukere vært utsatt for alvorlige leirras i historisk tid.

Det visuelle landskapet var blitt svært komplekst (se fig. 22). Behovet for at samtlige gårder skulle delta i et eventuelt varslingsnettverk ble således borte. Det kan også være at den politiske makten ble sentralisert i større regioner, eller at samarbeidet mellom nabobygder ble styrket (Nordeide 2003:82-83, Røskaft 2003). En sterk indikasjon på nettopp dette finner vi i det trønderske lovfellesskapet som muligens kan spores tilbake til denne tiden (se kap. 5.2). Følgene kunne bli et fredeligere forhold mellom nabobygdene, og mindre behov for forsvarsstrategisk plassering av gårdsbrukene. Dette ser vi bla. gjennom at bygdeborger faller ut av bruk (Stenvik 2005:136-137, Ystgaard 1998). Dagfinn Skre (1998:257-259) mener at den vanlige politiske enheten i Norden i folkevandringstid var stammesamfunnet. Senere, henimot vikingtid, økte sentraliseringen mot kongedømmets institusjon. Bjørn Myhre (1987) forklarer også hvordan Norge i folkevandringstid var inndelt i en mengde uavhengige småriker, med økende grad av sentralisering. Et mer organisert samfunn begynte å ta form, og det ble kanskje viktigere med en strategisk lokasjon m.h.t. f.eks. organisert handel og ferdsel enn visibilitet.

De øvrige navneklassene som er representert i analysen viser også innbyrdes likheter. De er riktignok kun undersøkt i svært lite omfang, og uten noen analyse av samtlige slike navn kan en ikke generalisere ut fra dem. Minsås, Rosvold og Trones er sammensatte naturnavn, og har således mulighet for å være blant de eldste navnene. Deres resultater i analysen viser store likheter med de enstavede naturnavnene, og Rosvold og Trones blir ofte sett i sammenheng med høy alder (jfr. Walberg 1993b, Musum 1930a, b).

Når det gjelder gårder med arkeologiske funn fra eldre jernalder ser det ikke ut til å være noen åpenbare slutninger. Det kan ikke påvises noen større likheter mellom gårder med funn innenfor samme klasse. En kunne f.eks. vente at de naturnavn som har funn fra EJA ville vise større likheter seg imellom enn overfor de øvrige navnene. Når dette ikke er tilfelle, viser det oss at ulike tradisjoner i tid innenfor samme klasse ikke kan påvises gjennom det arkeologiske funnmaterialet.

På grunnlag av hele landskapsanalysen ser man at det finnes spor etter en kontinuerlig utvikling av bosetningsorganiseringen gjennom eldre jernalder. I den tidligste perioden ser landskapet ut til å ha vært en viktig faktor ved etablering av nye gårder. Senere, i romertid og begynnelsen av folkevandringstiden blir dette fokuset noe endret, og vi ser at ulike navnetyper skiller seg noe fra hverandre, men følger et overordnet mønster i kontinuitet fra naturnavnene. I folkevandringstiden ser det ut til at landskapsfokuset endrer retning, og det er ikke lenger en like viktig del av gårdslokaliseringen. Et komplekst samfunn stiller andre krav til gårdene, og et nytt bosetningsmønster vokser fram.

6.2. Varslingssystem

Det er flere ting som tyder på at samfunnet i eldre jernalder var preget av ufred. En stor andel av gravfunnene i romertid inneholder våpen (Johansen 2003:91-94), og nesten alle bygdeborgene i Inntrøndelag dateres til eldre jernalder, med en klar økning fram mot slutten av perioden (Ystgaard 1998:89). De mange bygdeborgene viser oss at det også på lokalt plan foregikk stridigheter. For en befolkning i en jordbruksbygd som Verdal, som trolig var én politisk enhet, var det trolig derfor nødvendig å holde sammen om å forsvare området mot inntrengere. Da blir det også nødvendig å raskt kunne gi beskjed til sine allierte og sende bud på hjelp om noe skulle oppstå. Tilley (1994:90) har undersøkt neolittisk jordbruksbosetning i Wales og finner en klar korrelasjon mellom bosetning og utsikt i landskapet. Utsikt er også diskutert i forrige delkapittel. Hvis man hadde en god utsikt utover i dalen, ville man også lettere ha oversikt over den øvrige bosetningen. Et hypotetisk visibilitetsnettverk kunne da ha eksistert. Ved å opprette et system der man ved hjelp av få ledd kunne bringe et budskap langt innover i dalen, ble det lettere å mobilisere menn fra området om plutselig ufred skulle oppstå. Et godt eksempel på denne tanken er vardene i leidangssystemet⁴⁸ som ble opprettet på Håkon den Godes tid (Keyser & Munch 1848, Ringtved 1999:368)⁴⁹. Også i Danmark og Sverige er det spor etter lignende systemer (Ringtved 1999). Det er imidlertid indikasjoner på at lokale vardesystemer har eksistert tidligere, og kanskje så langt tilbake som i eldre jernalder. Kristin Prestvold (1999:84) spekulerer på om borgene på grensen mellom Sparbu og Verdal i eldre jernalder samlet har utgjort et lokalt forsvarssystem mot verdølingene. Leidangssystemet var imidlertid noe organisert på nasjonalt plan, med en helhetlig tanke bak, og skulle fungere over svært store avstander. Dette trenger ikke å ha vært tilfelle i tidligere tider og med lokale systemer. Ved å tenne et signalbål på en gård, kunne signalet ses av en rekke andre gårder i nærområdet, og de kunne bringe beskjeden videre vha. et nytt bål. På denne måten var det ikke nødvendig å anlegge gården etter et fast system, men det kunne være nok å plassere seg slik at en hadde utsikt til flere andre gårder, og kanskje noen ”nøkkelgårder”. Dette kan neppe ha vært hovedårsak til valg av bosetning, men det kan ha vært én av en rekke faktorer som spilte inn når folk valgte å rydde seg en ny gård. Nettopp det lokale perspektivet gjør at en ikke trenger å forholde seg til fjell- eller åstopper. Når en hel nasjon skulle mobiliseres var det

⁴⁸ Systemet gikk ut på at hvert skipreide i Norge ved mobilisering skulle stille med et fullt utrustet langskip og mannskap. Varslingen foregikk ved hjelp av bål-signaler (varder) som ble tent på fjelltopper gjennom hele landet (jfr. Keyser & Munch 1848).

⁴⁹ Det finnes et stort antall varder i alle kommunene i Inn-Trøndelag (Walberg 1997). Antallet og lokaliseringen viser at det trolig ikke bare var et interregionalt vardesystem, men også lokale avgreninger.

naturligvis viktig at signalene reiste langt, og en hadde bedre tid til rådighet. Om landet i eldre jernalder var oppdelt i mange små, uavhengige enheter som lå i strid med hverandre ville man ha langt kortere reaksjonstid om eventuelle fiender skulle melde sin ankomst. Ifølge Dagfinn Skre (1998:kap. 5.1.4) kan bygdeborgene være en indikasjon på slik indre rivalisering. Jytte Ringtved (1999:375) argumenterer for at forsvarsstrategiene ikke trenger å basere seg på større forsvarsanlegg, men kanskje heller på rask mobilisering. Det var lite ønskelig at fienden faktisk skulle angripe, og ved å vise at man mobiliserte, ville man kanskje avskrekke fienden, og hindre at de i det hele tatt gikk til angrep. Et signalbål kunne raskt og effektivt tennes, og så spres videre mellom andre gårder, slik at alle fikk beskjed hurtigst mulig⁵⁰. Samtidig ville inntrengerne tydelig se at hele samfunnet var klar over deres ankomst⁵¹. Eventuelt kunne en sende budbringere, men dette ville tatt lang tid. Store områder var enda ikke oppdyrket, og lange myrstrekninger gjorde terrenget vanskelig å forsere (jfr. Walberg 1985:171). Ut fra dette vil jeg foreslå at et slikt system kan ha eksistert i Verdal i eldre jernalder, og jeg vil forsøke å utrede potensialet for vardesystemet under.

For å få oversikt over hvordan visuelle beskjeder kan kommuniseres over større avstander i dalen, har jeg forsøkt å sette opp en oversikt over hvordan de ulike gårdenes synsfelt forholder seg til hverandre. Ved å besøke hver enkelt gård og dokumentere hvilke andre av gårdene man har potensiell synslinje til, blir det mulig å se hvorvidt et slikt system kunne ha eksistert (se fig. 18, 21 og 22).

Som vi kan se ut fra figuren, er det definitivt potensiale til et meldingssystem der man kan sende beskjeder til omkringliggende gårder på samme måte som Håkon den Godes vardesystem. For å sende et signal fra Trondheimsfjorden til Leksdalen, trenger man ikke mer enn ett mellomledd. Hvis man allerede hadde konstruert et bål på forhånd, kanskje når man visste at det var utrygge tider, ville en beskjed kunne sendes over store avstander på bare minutter. Det ville sannsynligvis gått mye raskere enn å varsle naboene til fots eller hest, gjennom f.eks. budstikke eller hærpil. Eventuelt kunne man i ufredstid også plassere speidere på strategisk viktige fjell- eller åstopper, som tente varder når de så fiender nærme seg.

Man kan anta at mange av en gårds aktiviteter har foregått på innmarka, og dermed at de fleste menneskene befant seg i umiddelbar nærhet til gårdstunet. Ifølge Bjørn Myhre

⁵⁰ Hver gård som mottok signalet kunne så sende signalet videre i alle retninger. Prinsippet ble godt illustrert gjennom forsøkene med lurblåsing (kap. 6.2.1). Ved ett tilfelle fikk vi uoppfordret et hornsignal tilbake fra en av nabogårdene. Selv om mediet er et annet, viser dette hvordan signalet kunne bli fanget opp og videreformidlet noenlunde umiddelbart.

⁵¹ Jeg har ikke hatt tid til å undersøke dette aspektet. Kanskje kan det være at varder ble anlagt slik at flest mulig av dem skulle kunne ses langs innfartsårene til området, og dermed skremme fienden unna. På motsatt vis kan det være at man ønsket å skjule signalene slik at mobiliseringen kom overraskende på fienden. Dette vil være et potensielt tema for senere, utvidede undersøkelser.

(1972:14-15) har korndyrking i folkevandringstiden foregått nettopp på innmarka. Hvis et varslingsystem skulle ha fungert optimalt, ville det forutsette at man raskt oppdaget eventuelle uforutsette signaler eller hendelser og formidlet beskjeder videre. Ved å utnytte potensialet i den menneskelige aktiviteten på gårdsområdet, kunne man raskere registrere signalene. En plassering av gården med sikt utover mot andre gårder ville da være å foretrekke. Eventuelt en plassering med direkte synsfelt fra tunet og utover fjorden eller mot strategiske ferdselsårer.

6.2.1. Varslingsmedium

For å sende signaler må en ha et medium som effektivt oppdages og kan settes i verk. På Håkon den Godes tid ble vardebrenning satt i et overordnet, nasjonalt system (Veimo 1976). Varden på Steinsvåttån i Verdal var trolig del av dette systemet, ettersom dateringer også kan tidfeste bygdeborgen her til denne perioden. Meningen med dette systemet var å mobilisere hele, eller deler av nasjonen. Visuell formidling mellom fjelltopper gir mulighet til svært lange forbindelseslinjer, og er åpenbart det hurtigste alternativet over store avstander. Morten Veimo (ibid.:16) forklarer at om natten skulle varden lyse, og om dagen skulle den ryke. Dermed ble det mulig å sende signaler hele døgnet. I mindre målestokk kan det imidlertid ha forholdt seg svært annerledes. Da er det flere alternativer som kan benyttes i tillegg til lys. Vi har en rekke tidlige historiske eksempler på bruk av lydsignaler vha. lurer og horn, og flere arkeologiske lurfunn fra yngre jernalder og bronsealder⁵² (se Wessberg 1996, Rostholm & Wessberg 1998, Ø. Hanssen 2002, Bjørndal 2004, Storbækken 2005). Andre steder i Verden brukes andre auditive signaler som plystring, roping eller sang (Busnel & Classe 1976, Murstad 2005). Problemet med lydsignaler er imidlertid at de påvirkes av mange av de samme faktorer som lys. Både topografi, vær og forurensning påvirker lydbildet (jfr. tabell 4). Øret er imidlertid bedre enn øyet til å skjelne nyanser og forandringer. Mens øyet kan registrere 16 stillbilder i sekundet, kan øret høre ca. 1000 lydavrudd per sekund (Maasø 2002:30).

Fysiske hindre blokkerer lyden på noenlunde samme måte som lys⁵³, og terrenget legger store føringer for hvordan lyden bærer. Over vann er det lite som hindrer lyden, og den bærer bedre, mens gjennom en skog vil trærne fort stoppe lydbølgene. I likhet med lyset, blir lyden mest forurenset om dagen. Daglige gjøremål, som dyrelyder, lyder av bevegelse,

⁵² Eks. C 19023 (Oldsaksamlingen, Kulturhistorisk Museum)

⁵³ Mine forsøk med lurblåsing har imidlertid vist at lyden til en viss grad bærer rundt terrengmessige hindre (se tabell 4).

For Syns Skyld

samtaler, vindsus etc, produserer mye støy (Busnel & Classe 1976:36-38, Hamilton & Whitehouse 2006:51-52). Disse kan hindre mottageren i å skille ut spesifikke, uforutsette lydsignaler. Sue Hamilton og Ruth Whitehouse har undersøkt hvordan kommunikasjon bærer over avstander. De har kommet fram til at to ropende mennesker kan kommunisere over maksimalt 340 meter. Plystring kan høres på omtrent samme avstand⁵⁴ (Hamilton & Whitehouse 2006:47-48). Sammenligner en dette med tabell 11, ser en at det var bruk for hjelpemidler for å effektivt kommunisere mellom gårdene.

Jeg har gjort noen enkle forsøk på hvordan lyd produsert av en neverlur høres over avstand og ulikt terreng. Til dette har jeg fått hjelp av musiker Geir Egil Larsen.

Strekning A → B	Avstand	Terreng	Vær	Observatør	Hørbarhet
Flåtten-Bjørka	5000m	Åker, bebyggelse, kupert terreng.	Klar luft. Overskyet. Svak medvind.	Mann (24), Kvinne (24).	Ingen.
Flåtten-By	500m	Upløyd åker. Ubrutt sikt.	Klar luft. Sol. 10°C. Svak medvind.	Kvinne (30, 57), Mann (29)	Alle toner hørtes svært godt.
Flåtten-Hallan	2150m	Åker, skog. B 50m høyere enn A. Noenlunde ubrutt sikt.	Klar luft. Sol. 10°C. Svak motvind.	Kvinne (24)	Ingen.
Flåtten-Haug	2750m	Åker, skog, elv og bebyggelse. Noenlunde ubrutt sikt.	Klar luft. Sol. 10°C.	Kvinne (30, 57), Mann (29)	Såvidt mulig å høre signal. Vanskelig å utskille toner.
Flåtten-Hello	1900m	Åker og skog. Ubrutt siktelinje. B ca. 120m høyere enn A.	Klar luft. Sol. 10°C. Svak medvind.	Mann (24)	Alle toner hørtes svært godt.
Flåtten-Leirfallkålen	2750m	Åker og bebyggelse. B nede i dalsøkk.	Klar luft. Overskyet. Svak medvind. En del støy.	Mann (63), noe nedsatt hørsel.	Mulig antydning til lyd.
Flåtten-Rein	1550m	Pløyd/usådd åker. Ubrutt sikt.	Klar luft. Sol. 10°C. Svak medvind.	Kvinne (24)	Alle toner hørtes svært godt.
Flåtten-Rindsem	2450m	Åker, bebyggelse. Berg blokkerer såvidt sikt.	Klar luft. Sol. 10°C. Svak motvind.	Mann (24)	Ingen.
Flåtten-Vinne	1450m	Pløyd/usådd åker. Gårder og bakketopp mellom A og B.	Klar luft. Sol. 10°C. Svak medvind.	Kvinne (30, 57), Mann (29)	Alle toner hørtes svært godt.
Til forsøkene er brukt tradisjonelle lurer på 105cm (D-lur) og 133cm (B-lur) produsert av tre og never.					

Tabell 4: Oversikt over resultatene fra blåsing med lur. Utgangspunktet var på flaten mellom Flåtten og Baglan. Avstandene er målt i luftlinje.

⁵⁴ Plystring kan imidlertid være svært relativt. René-Guy Busnel og André Classe (1976) har undersøkt en rekke plystrespråk der både rekkevidde, frekvens og teknikk langt overskrider det man vanligvis forbinder med plystring. Normalavstand for oversendelse av beskjeder ligger opp mot 400 meter, men i enkelte ekstreme tilfeller og under perfekte forhold kan et slikt signal høres på opptil 2 kilometers avstand (ibid.:40)

Figur 17: Geir Egil Larsen blåser i neverlur fra toppen av en gravhaug ved Flåtten. Foto: HBM 13/4-09.

Forsøkene med lurblåsing viser oss at signalene kan høres godt på to kilometers avstand, og til en rekke områder samtidig. En kan lett skjelve mellom de ulike tonene, og det gir muligheter for mer kompliserte signaler. Erfaringer var imidlertid at det var vanskelig å høre hvilken retning lyden kom fra. Dette ble ytterligere forvrengt av terrenget. Derfor er en avhengig av ulike signaler for ulike steder. I tillegg klargjorde forsøket at selv svak motvind drastisk reduserte rekkevidden. Det var umulig å høre antydninger til lyd ved Hallan selv om sikten var noenlunde ubrutt. Ut fra forsøkene kan en derfor konkludere med at lurblåsing har stort potensiale under de riktige forhold, men den er også svært uforutsigbar, og en kan ikke stole på dette mediet. Det er mulig at disse faktorene spiller ulikt inn ved ulike frekvenser.

Et åpenbart alternativ til lys og lyd er direkte muntlig kommunikasjon mellom mennesker. Den enkleste og sikreste måten å sende en beskjed på er ansikt til ansikt. Dette forutsetter imidlertid til dels svært korte avstander. Ved spesielle teknikker kan en imidlertid nå over nokså store avstander kun ved hjelp av stemmen, som for eksempel lokking⁵⁵. I tillegg gir det muligheten til å formidle beskjeder av nærmest ubegrenset kompleksitet. Problemet blir da å klare å formidle beskjeden raskt nok. Som lyd og lys blir også direkte formidling i hovedsak styrt av topografien. En må bevege seg fysisk i terrenget, og blir hindret av høyder,

⁵⁵ Geir Egil Larsen kunne fortelle om Beret Røstad fra Verdal, som kunne høres til Vinne fra husmannsplassen ved Nygjerdet, en avstand på litt over 1,5 km.

For Syns Skyld

underlag, vær osv. I tillegg spiller fysikk, orienteringsevne, motivasjon, psyke og andre personlige faktorer inn. Den største fordelene med dette mediet er at det kan bevege seg direkte på tvers av topografiske hindringer. Lys kan ikke skinne gjennom en ås, men en person kan relativt enkelt løpe over åsen. Hvis budbringeren i tillegg følger en sti, begrenses problemer med orientering og fysikk.

For å få et nyansert bilde av hvor raskt signaler formidles, har jeg forsøkt å løpe et par strekninger for å se hvor lang tid det tar å bevege seg i terrenget. Resultatene er satt opp i tabellen under.

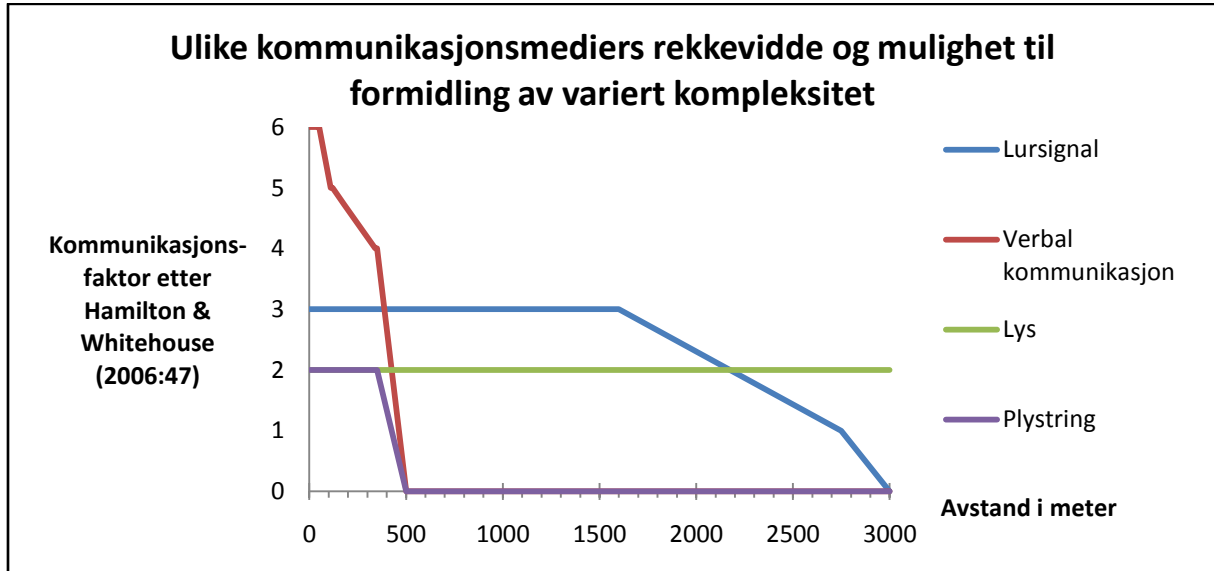
Strekning	Tid (min.)	Avstand (i terreng/luftlinje)	Terreng/grunnforhold	Utøver	Vær
Stiklestad-Hallem	13:20	2400/2100m	Motbakke hele vegen. Asfalt gangsti og grusveg. En del våt snø.	Mann (24). God fysisk form.	Overskyet, ca 4°C.
Hallem-Lein	22:45	3900/2850m	Forsøkt fulgt gammel hulvegtrasé. 20cm våt snø i ca. 800m. Resten grus/asfalt. En del motbakke.	Samme som over.	Regn/sludd, ca 4°C.
Lein-Forbregd	5:30	1100/1050m	Asfalt gangsti. Lite høydeforskjeller.	Samme som over.	Regn, ca 4°C.

Tabell 5: Oversikt over resultatene fra løping i terrenget.

Vi ser at det kan være muligheter for flere mulige måter å sende signaler og beskjeder på. Disse henvender seg utelukkende til hørsel- og synssansen. Avstandene i Verdal er såpass korte at langtrekkende signaler ved både bål, lurblåsing eller lokking/gjetarkauk er mulige alternativer. En kan heller ikke utelukke mulighetene for semafor- eller morselignende systemer for ytterligere utdyping.

Hvordan ville signalbruken fungere i praksis? Et bål er en relativt enkel affære. Det krever svært liten forkunnskap, og tar maksimalt et par minutter å sette fyr på. Etter at bålet har tatt fyr, krever det lite vedlikehold. Bålet kan ses i alle ønskelige retninger, og gir mulighet for lokaliserbart signal til et nærmest ubegrenset antall mottagere. Lydsignaler setter noe større krav til avsenderen. Det tar lang trening å kunne blåse kraftige signaler i en lur, eller å beherske tonene og ulike signaler. Gjeterlokk krever også lang trening og god teknikk. Slike signaler trenger å holdes i gang hele tiden, og for å få et kontinuerlig signal, trenger en minimum to personer. Signalet rekker imidlertid ut i alle retninger og til et stort antall mottagere, men kan være vanskelig å lokalisere. Direkte kommunikasjon overføres kun til én mottager. Det setter til dels store krav til avsenderens fysikk og egenskaper. Signalet tar lang tid å overføre, men kan overbringe komplekse beskjeder. Jeg vil ut fra dette konkludere med at lys fra bål er den enkleste, sikreste og raskeste formen for kommunikasjon fra kveld til

morgen. Dette signalet kan erstattes eller utvides med røyk, lurblåsing eller lokk om dagen. Skulle en ønske å formidle kompliserte meldinger, kunne avtalte tonesignaler eller semafor-signaler bli brukt.

Tabell 6: På figuren har jeg forsøkt å skjematiskere resultatene fra forsøk med ulike varslingsmedier. Y-aksen viser nivåer etter hvor kompliserte meldinger det er mulig å formidle, og hvor godt en kan høre signalet. Kurvene for verbal kommunikasjon og plystring er basert på data fra Hamilton & Whitehouse (2006:47). Lyssignalet er basert på observasjon av normale kjørellys fra personbil. Lyset, inkludert variasjoner, kunne uten problemer observeres over en avstand på 11000m.

6.2.2. Vardene

Hvis man tenker seg at lokale varder var en realitet, hvor har de i så fall vært lokalisert? Materialet ang. gårdenes eksakte lokalisering er mangelfullt, og jeg har derfor ikke gjort noen forsøk på å lokalisere selve vardestedet, men jeg vil presentere noen tanker omkring vardenes plassering i forhold til gården.

For å forkorte reaksjonstiden var det trolig nødvendig at en tente bål så kort tid som mulig etter at man hadde oppfattet et signal. Det skulle bety at vardene trolig lå i umiddelbar nærhet til innmarka, der menneskene hadde sitt daglige virke. Mange steder er det i forbindelse med flateavdekking av gårdsanlegg funnet kullholdige strukturer med usikre tolkninger. Enkelte ganger finner man ildsteder spredt over større områder, eller uforklarlige kullholdige lag (f.eks. Gaustad 1956, Stenvik 1986, Birgisdottir 2007, ⁵⁶). Andre ganger finner man strukturer som kun blir omtalt som kullgroper, uten noen videre tolkning. Kanskje

⁵⁶ <http://askeladden.ra.no> (f.eks. lokalitet: 3093, 11403, 11796, 89569, 90230, 108324, 119678)

kan det tenkes at det er snakk om restene etter et signalbål. Et slikt bål ville trolig vært nokså stort, og ville naturlig nok etterlate seg en større kull- og askekonsentrasjon som lettere kunne påvises i ettertid.

Plasseringen av bålet er en essensiell del av systemet. Det måtte plasseres på et punkt som var synlig i flere retninger, f.eks. på en høyde, i en sadel eller midt på en lav flate. Plassering inntil et berg eller en høyde ville effektivt ha avskåret signalet. Derfor kan en undersøke om en finner spor etter større bål på slike steder. Omfanget av denne masteroppgaven tillater imidlertid ikke en slik undersøkelse, og selve lokaliseringen av varden må stå åpent. Oppgavens fokus er kun å klargjøre potensialet for et slikt system.

Svært mange steder er navngitt nettopp ut fra sin funksjon som varder (i Verdal, ”våttå”). I denne undersøkelsen er det ett gårdsnavn som peker seg ut som svært interessant. Det gjelder gården Volen (gnr. 131) som ligger helt i østre kant av undersøkelsesområdet. Karl Rygh (1903:133) tolker navnets betydning slik:

”Varða f., Varde, Vite (Innl. S. 84). Gaarden ligger nu paa en lav Slette; men strax østenfor er der en større Høide. Desuden er det temmelig sikkert, at Terrainet her har undergaaet større Forandringer ved Jordskred.”

Dette kan bety at det på Volen har ligget en varde. En kan også legge til at den haugen det er snakk om kalles Brannhaugen. Bakketoppen ved gården ligger på et sted hvor Verdalselva gjør en nesten 90 graders sving, og fra toppen ved Volen har en lang ustikt både oppover og nedover dalen. Dette forholder seg imidlertid motsatt for selve gården (jfr. fig. 18). Brannhaugen sperrer effektivt for all sikt mellom øst- og vestsiden. Et bål her oppe ville lett kunne ses over et svært stor del av dalen og forbundet to visuelt avskårne områder i øst og vest.

Figur 18: Oversikt over alle siktelinjer mellom naturnavnene. Linjene er resultat av observasjoner fra lokalitetene. Kartgrunnlag: Gule Sider 2009?a.

6.2.3. Førromersk jernalder - Romertid.

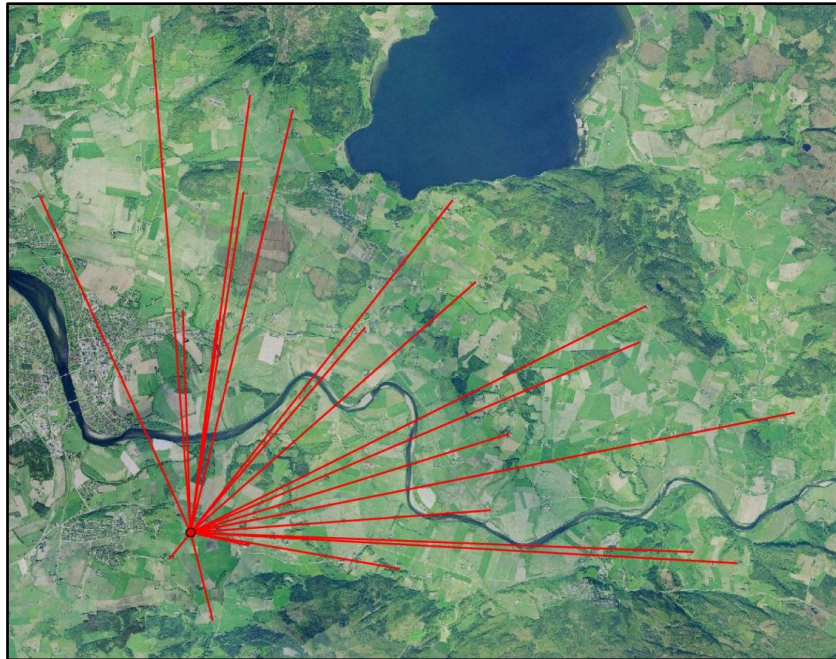
Hvis en kun fører opp siktelinjene mellom de gårder som har naturnavn (fig. 18), ser en fort at det blir lange, enkle kjeder av siktelinjer. Én av gårdene mangler helt siktelinjer til andre gårder. Dette viser oss at en visuell beskjed ville tatt lang tid å formidle. Hvis en ikke hadde en permanent vardevakt, kunne det gå lenge fra et bål ble tent til det ble oppdaget. Korte, og flere mellomledd ville da ytterligere forsterke denne effekten. Vi ser dermed at et varslingsssystem kun basert på naturnavnene ville utnytte landskapets potensiale dårlig. Den lengste kjeden blir på hele fem ledd, og hele fire gårder har utsikt til én eller ingen andre gårder⁵⁷. Om en derimot antar at også enkelte vin- og heim-navn har eksistert i den tidligste perioden, blir dette bildet mye mer fullstendig. Vi får nå flere gårder som skiller seg ut som nøkkelgårder. Disse har svært god oversikt over andre gårder, og har mye å si for det

⁵⁷ Dette kan indikere at enkelte gårder tilhører en annen tradisjon enn de andre naturnavnene, og er en del yngre, noe som for Åsens del blir støttet av at den ikke blir nevnt før i 1590.

helhetlige systemet. Ved å være visuelt koblet sammen med en slik nøkkelgård, har en rask forbindelse til de aller fleste andre gårder. Lein har sikt helt øst til Gudding og Oppem, og fungerer utmerket til å formidle beskjeder i alle retninger, unntatt vestover, der synsfeltet er sperret av Sørhaugsberget. Dette blir til en viss grad ivaretatt pga. Ysses posisjon, som har svært lange forbindelseslinjer forbi Sørhaugsberget. Vist har fremdeles sin gode posisjon i behold og skaper kontakt mellom Leksdalen og de vestlige gårdene. Hallem skaper kontakt mellom Leksdalen og de østlige gårdene. Nede i dalen er det spesielt Haug som har en sentral posisjon. Gården har lange siktelinjer i alle retninger.

By er en gård som trolig har høy alder. I figur 19 ser vi at den har svært mange direkte forbindelseslinjer til andre gårder. Dette gjør By til en svært sentral gård i landskapet, selv om den ligger i utkanten av bebyggelsesområdet. Hvis man fjerner By fra oversikten over siktelinjer blir det tydelig at det fører til store forbedringer av systemet. Uten By blir området tomt, og i stedet for å fungere som en forbindelseslinje, blir stedet nå en hindring for videre sikt. På grunn av dette mener jeg at By trolig har vært del av dette varslingsystemet. Da kan en tenke seg at By stammer fra førromersk eller romersk jernalder, noe som stemmer godt med et artefaktfunn fra romertid gjort på gården.

Blant sammensatte naturnavn finner vi Trones, som ser ut til å ha en svært spesiell posisjon i landskapet i forbindelse med tidlig varslings. Gården ligger på toppen av neset med samme navn, og derfra har en svært god utsikt over fjorden. På klarværsdager kan en se helt til Amborneset på Fosenhalvøya, en strekning på 54 km (se fig. 20). I tillegg har gården god sikt til gårdene innover i Verdalen. Trones kan dermed ha hatt en nøkkelposisjon i det tidlige varslingsystemet, og det er indikasjoner på aktivitet i området tilbake til bronsealder.

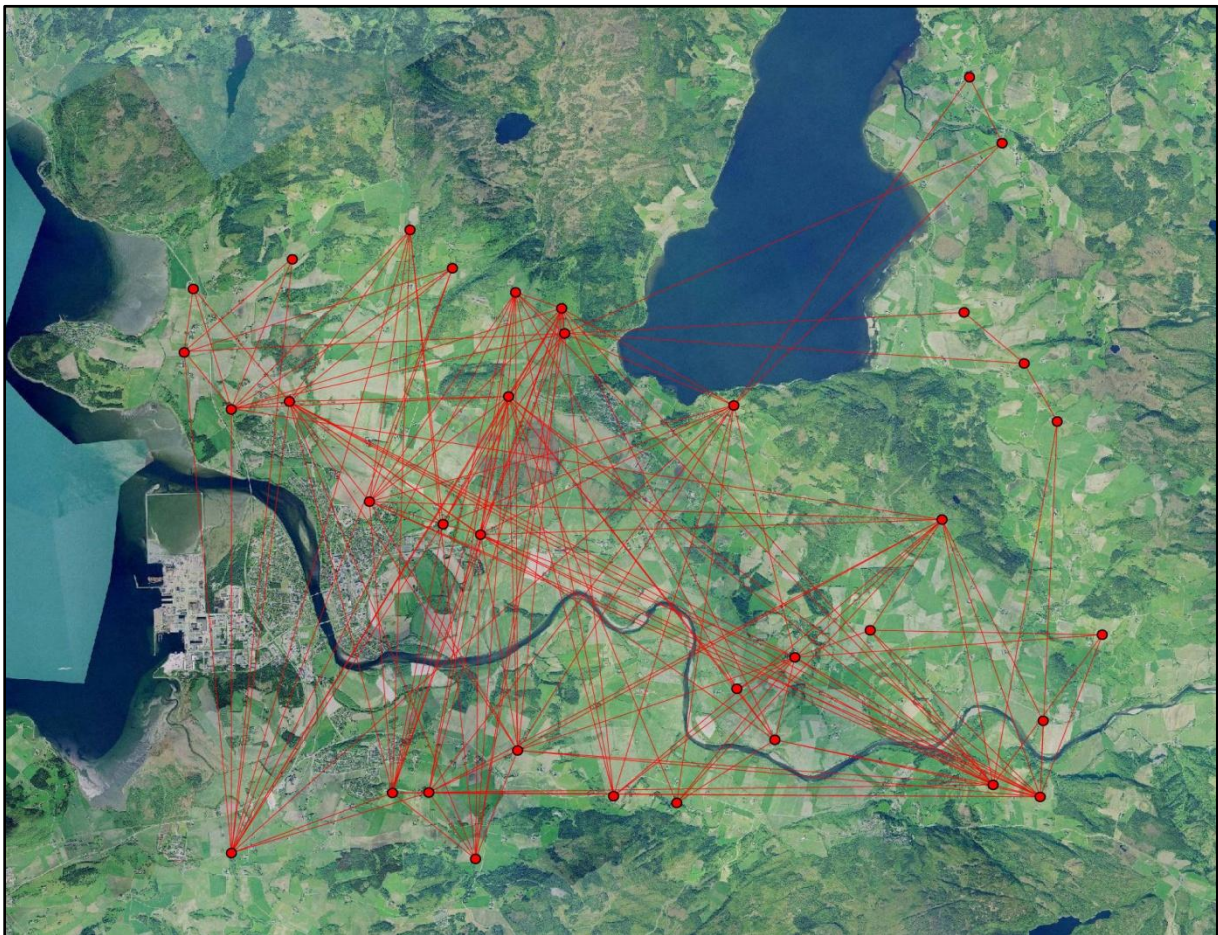
Figur 19: Siktelinjer fra By. Gårdens lokalitet kan fungere som formidler for visuelle signaler på tvers av store avstander. Samtidig ligger gården hevet opp fra dalbunnen og har god oversikt over hele Nedre Verdal. Kartgrunnlag: Gule Sider 2009?a.

Figur 20: Det fargede området viser de områder av Trondheimsfjorden man kan se fra Trones gård. Det er klart at gården har stort potensiale i et varslingsystem. Kartet er kun utformet ved å trekke linjer på kart, og ikke på grunnlag av observasjoner i landskapet. Det tar derfor ikke hensyn til mulig sikt over landområder. Kartgrunnlag: Gule Sider 2008?.

Det som gjør enkelte lokaliteter særskilt spesielle er at de også kan fungere som en tversgående forbindelse. Et svært bredt synsfelt gjør at en beskjed herfra ses både langt i øst og langt i vest. Et godt eksempel er Vist. Gården ligger noe tilbaketrukket i en sidedal, men har visuell kontakt både vestover mot fjorden, sørover til hoveddalen og østover til Leksdalen. Dette gjør at Vist ved kun ett mellomledd kan formidle en beskjed fra Trondheimsfjorden (Trones og Myr) til Leksdalen (Lund, Musem og Sende). Andre gårder, som f.eks. Kvam, har mange gårder i synsfeltet, men de ligger nokså nær hverandre, og Kvam fungerer dårlig til å formidle beskjeder videre.

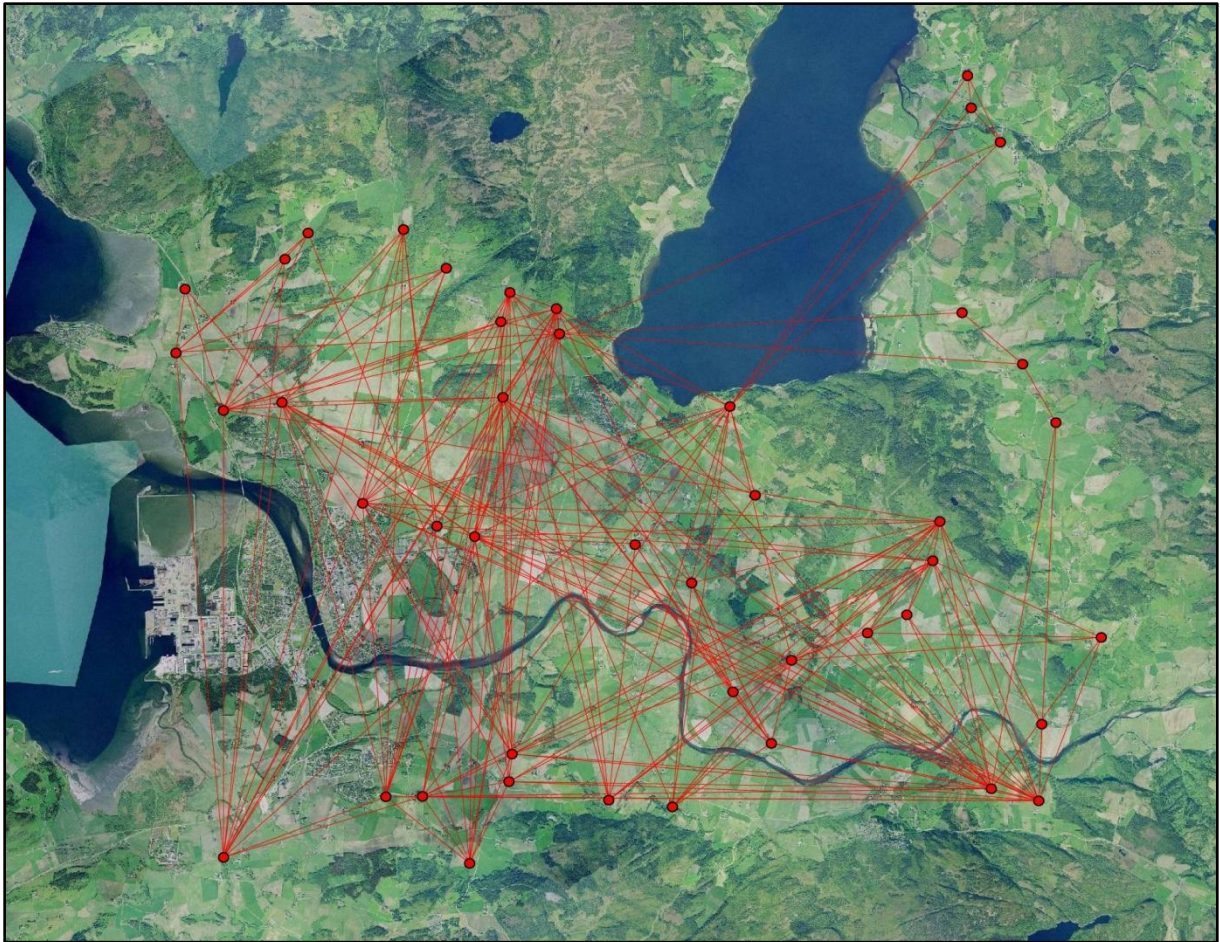
Når flere av vin- og heim-navnene får sentrale posisjoner i nettverket (se fig. 21), viser det oss at potensialet sannsynligvis er til stede allerede i begynnelsen av disse navneklassenes tidsrom, og at et effektivt varslingsystem basert på faste gårdsenheter kunne ha eksistert så tidlig som i romersk jernalder.

Figur 21: Oversikt over alle siktelinjer mellom naturnavn, heim- og vin-navn. Linjene er resultat av observasjoner fra lokalitetene. Kartgrunnlag: Gule Sider 2009?a.

6.2.4. Romertid – Folkevandringstid.

Når vi kommer utover mot 400-tallet og senere ser vi at sikten til andre gårder endrer seg. Dette stemmer godt overens med resultatet fra landskapsanalysen, der utsikten og oversikten blir mindre jo lenger fram i tid vi kommer. Stad-gårdene ser ut til å være plassert i områder som har mindre fokus på utsikt til andre gårder. Unntaket er Gjermstad, som ser ut til å ha en utmerket posisjon som nøkkelgård. Stiklestad ligger sentralt i bygden, men har kun fri sikt til fire nabogårder (fem inkludert By). Ingen av de høyereliggende gårder ser ut til å ha vært i Stiklestads synsfelt. Korte avstander betyr flere mellomledd, og lengre reisetid for visuelle beskjeder. Stiklestad har likevel direkte kontakt med Haug og By, som igjen har svært mange kontaktlinjer. Hegstad har en lignende posisjon. Til tross for sin plassering midt i dalføret, har den kun fem gårder innenfor sitt synsfelt. En av disse er Oklan, og denne har svært mange gårder innenfor sitt synsfelt. Det ser likevel ut som at Hegstad ikke er lokalisert med hensyn til utsikt til andre gårder, og at dette hadde mindre å si mot slutten av eldre jernalder. Som nevnt tidligere kan dette ha sammenheng med en økende kompleksitet i samfunnet, der behovet for rask mobilisering over lange avstander ikke var like sterkt. Med så mange ”gamle” gårder i nærheten, kunne beskjeder sendes til fots mellom nabogårder. Det kan derfor være mulig at et eventuelt varslingsystem allerede var tatt i bruk før folkevandringstiden, men at det muligens har vært forbedret gjennom plasseringen av gårder som f.eks. Gjermstad.

Figur 22: Oversikt over alle siktelinjer mellom naturnavn, heim- og vin-navn. Linjene er resultat av observasjoner fra lokalitetene. Kartgrunnlag: Gule Sider 2009?a.

6.3. Utøvende Kontroll

”Arkitekturen har altså en virkning som går langt utover tidsinntrykket. Den griper tak i noe allmennmenneskelig i oss, som er uavhengig av kjennskap til historie og stil. Denne siden har å gjøre med hvordan vi opplever bygningenes egne former, fordi vi spontant kjenner oss igjen i dem.”

- Thomas Thiis-Evensen (1995:162)

Dette sitatet beskriver hvordan mennesket blir påvirket av arkitekturen på tvers av tid og rom, fullt i henhold til det landskapsfenomenologiske perspektivet. Enkelte prinsipper og teknikker gjør at en kan framheve eller skjule aspekter ved arkitekturen. Med arkitektur menes her en menneskelig orden, og trenger ikke kun å innebære bygninger. Kulturlandskapet, ordnet av mennesket, kan også inngå i arkitekturen og påvirkes av de samme prinsippene. Jeg vil her forsøke å vise hvordan dette aktivt kan ha blitt brukt i

forbindelse med etablering av bosetning i eldre jernalder. Uansett hvor en plasserte gårdsbygningene, kan de ha vært del av et ordnet, kontrollert gårdslandskap. Ettersom det nettopp er landskapet som blir brukt, mener jeg at det vil være mulig å spore disse funksjonene om en tar i bruk fenomenologien. Selvfølgelig kan det hende at også gårdens enkeltelementer spilte en rolle, men jeg antar at de har spilt en mindre rolle. Senere, når gravhaugenes monumentalitet øker, kan dette fokuset ha endret seg fra landskapet til gårdselementene.

Jeg vil trekke fram enkelte av de gårdene som jeg med nokså stor sikkerhet kan datere til eldre jernalder, og diskutere hvorvidt disse har en plassering som kan tyde på arkitektonisk strukturering.

Historien gir oss utallige eksempler på hvordan arkitektur har blitt aktivt brukt for å demonstrere makt. Ved å konstruere monumentale bygninger fungerer dette psykologisk på menneskene som oppholder seg i skyggen av dem. Elizabeth Pauls (2006) gjør rede for undersøkelser som omhandler hvordan sosiale og arkitektoniske strukturer påvirker menneskene. For eksempel kunne arkitekturen gjenspeile menneskenes motiver m.h.t. utøvelse av personlig kontroll. På samme måte kunne gårdenes plassering ha hatt en psykologisk effekt på de menneskene som reiste fra eller til gården, eller befant seg på nærliggende gårder eller steder. Dette kan komme til uttrykk i tabell 3 under henvendelsesområde. Om gården henvender seg til et nært rom, vil det gi muligheter for å påvirke dem som befinner seg inne i dette rommet. Som eksempel kan vi se på Lein. Denne gården ligger på en bakketopp og har god visuell kontroll med myrene sør for denne bakken. På grunnlag av egne undersøkelser og registrerte vegfar mener jeg at det finnes mange spor etter en ferdselsveg langs toppen av Sørhaugsberget, gjennom Lein og videre langs moreneryggen mellom Vist og Hallem (se fig. 23). Denne vegen blir på Lein trolig møtt av en nord-sørgående veg over myra mellom Lein og Haug (Suul 1932, Herje 1985, Smedstad 1996, Skoglund 2002)⁵⁸. Leins plassering henvender seg effektivt til det nære rommet på Leinsmyra og vil ha potensiale til å utøve kontroll med dette området (se fig. 24). Vi kan se at Leinsgården påvirker mennesket på flere nivåer. Ved å ligge i høyden assosieres en lokalitet som oppløftet, og noe som motstår tyngdekraften. Den får dermed autoritet og dominans (jfr.

⁵⁸ <http://askeladden.ra.no> (lokalitet 7324 og 66971). Andre tradisjoner som kan vise sammenheng med denne er en mulig gammel ferdselsveg nord for Oklan og Sand (<http://askeladden.ra.no> - lokalitet 46775 og 56516), og et fergested og en ferdselsveg over land som skal ha ligget ved Haug (Musum 1930a:238). Disse sporene ser ut til å sentrere seg omkring Lein, noe som er bakgrunnen for Smedstads (1996) registreringer på Leinsmyra.

tabell 8). Lein ligger midt i en sadel mellom to åser, og får dermed inntrykk av å være en portal gjennom åsen. Åsen innbyr da til assosiasjoner om tyngde og størrelse, og vil dermed virke mektig, truende og urokkelig. Går en langs vegen over myrene, ser en Lein på lang avstand, og en har hele tiden gården midt i synsfeltet. De flate myrene gjør at ingen formasjoner sperrer utsikten til Lein. Avstanden virker da i seg selv dominerende.

”Fjernheten gir distanse og dermed inntrykk av noe mystisk og reservert (...) en bygning som har åpenhet foran seg, synes å ha ryddet vei for sitt eget bilde.”

- Thomas Thiis-Evensen (1998:10)

En kan også tenke seg at gravfeltet har hatt en lignende posisjon i forhold til den øst-vestgående vegen. Fra hver side av Lein, kommer man langs en høyde før man når sadelen der gården ligger. Mange av gravene er plassert på begge sider av sadelen, med en plassering som gjør dem synlige langs store deler av vegen. Fra vest ser man de østlige gravene på horisontlinjen, og deres størrelse kombineres med berget de er lokalisert på. Fra øst må man først gå i skyggen av disse haugene før man samtidig får øye på gården og det store gravfeltet like i nærheten. De registrerte bygningene ville da ha ligget ute på kanten av det gjeldende nære landskapsrom, og således bli framhevet ved å bryte denne linjen.

Figur 23: Fragment av hulvegen som går langs Blommen-høydedraget øst for Hallem. Foto: HBM 9/2-07.

Figur 24: Sikt nordover mot Lein. Det øverste bildet er tatt fra Haug, ca. 1700m sør for Lein. Det nederste bildet er tatt på Leinsmyra, ca. 300m sør for Lein. Bildene viser hvordan Lein har fullstendig oversikt over hele strekningen mot Haug, og følgelig all ferdsel langs den registrerte kavlvegen. I bakgrunnen ser vi også at Oklans posisjon gir svært god utsikt. Foto: HBM 4/2-09 & Kristian Midthjell 8/5-09.

Hallems lokalisering minner noe om Leins, men har enkelte forskjeller. Vi vet ikke nøyaktig hvor gårdshusene har ligget, og det blir derfor vanskelig å forsøke å si noe om deres påvirkning på reisende, men noen fellestrekk finnes for hele området omkring dagens gårder. De ligger alle i en sørvendt li, med utsikt sørover til et nært landskapsrom ved de tidligere myrene mot Stiklestad. Eventuelle reisende over denne strekningen vil hele tiden ha Hallem ovenfor seg i lia og bli påvirket på samme måte som ved Lein (se fig. 25). Det samme gjelder fra nordsiden. Her har også gravhaugene en tilsynelatende bevisst plassering. Flere av dem ligger akkurat på den øverst synlige kanten av moreneryggen, og blir en forlengelse av horisontlinjen sett fra et svært stort område av Leksdalsvatnet (fig. 26). På østsiden av Hallemskorsen, ved tunet til Hallem Nordre, viser både gården og gravhaugene de samme egenskapene. I tillegg ses den på samme måte fra sørsiden, og blir en utvidelse av horisonten både fra nord og sør.

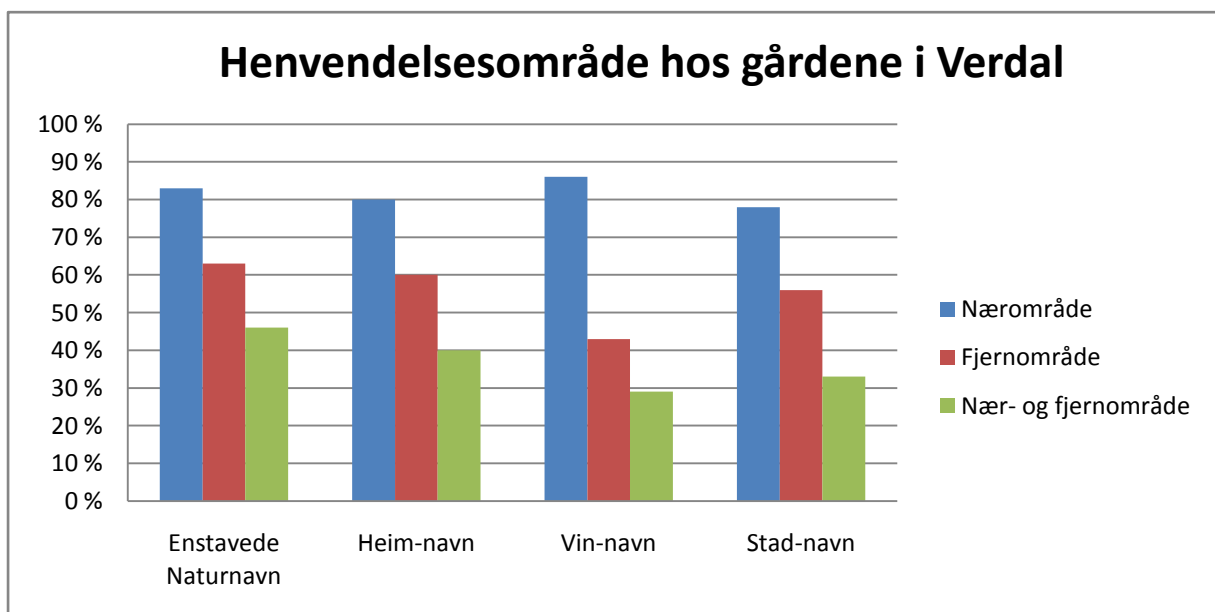
Figur 25: Utsikt nordover fra området mellom Hallem og Stiklestad. Pila markerer gårdstunet på Hallem Nordre. Alle deler av bildet er fullt synlige derfra, med unntak av skråningen markert med rød sirkel. Denne lia har trolig vært slakere før en rekke ras i middelalderen endret deler av profilen, og har dermed trolig også vært synlig fra Hallem Nordre. Merk også at gården ligger svært høyt i terrenget og markerer seg på horisontlinjen. Foto: HBM 4/2-09.

Figur 26: Utsikt mot sør fra Leksdalsvatnet (ca. 200m fra land). Vi ser hvordan gravhaugene ved Hallem er anlagt akkurat på horisontlinjen og utnytter denne effekten maksimalt. Kun én av gravhaugene på bildet er synlig fra motsatt side av åsen. Gravfeltet har tidligere strukket seg gjennom hele bildet og videre. Foto: HBM 4/2-09.

Vinne ligger midt ute på en flate, og mangler det høydeaspektet som kjennetegner Lein og Hallem. I dag ligger imidlertid gården oppe på kanten av en elveterrasse, og uten skogsvegetasjonen som ligger langs elveleiet, har det vært god utsikt mot munningen av Verdalselva. Alle båter som kom opp elva, ville hatt Vinne omtrent midt i synsfeltet. På den måten kommer avstandsaspektet inn, og gården kan ha virket dominerende, men også imøtekommende for reisende.

På bakgrunn av eksemplene er det tydelig at noe slikt kunne ha vært ønskelig. Ut fra tabell 7 ser vi at natur- og heim-navnene er de to klassene med størst likhet mellom henvendelse til nær- og fjernområde, men også de to klassene med størst andel gårder som henvender seg til begge områder. Henvendelse til et større område vil bety at potensialet for virkemiddelbruken blir større. Avstandsbegrepet kan strekke seg over både nær- og fjernområdet, og bli desto mer virkningsfullt. Større avstander vil tillate større høydeforskjeller og dermed en økende vertikalitet og tyngde.

Tabell 7: De undersøkte gårdenes henvendelsesområde. Gårder med henvendelse til både nær- og fjernområde er også inkludert i søylene for enkeltvis henvendelse.

Vin-navnenes tydelige skille kan tyde på at de har hatt en egen funksjon. Deres dårlige henvendelse til fjernområdet tyder på at vin-navnene opererte innenfor en lokal sfære, og hadde sin tilknytning innover til nærmiljøet, framfor gårdslandskapet som helhet. Dette stemmer godt overens med tankene om vin-navn som opprinnelige beiteteteiger (jfr. fig. 8).

Virkemiddel	Assosiasjoner	Eksempel på bruk
Lukkethet	Avvisning, utestengende, skjult, mystisk, truende, maktesløshet.	By- og borgmurer.
Tyngde	Urokkelig, uinntagelig, fast, truende, trygt, beskyttende.	Egyptiske pyloner.
Størrelse	Overmektig, underleggende, raust, truende, farlig.	Offentlige bygg, slott etc.
Avstand	Uoppnåelig, dominerende, mystisk, reservert, imøtekommende.	Stortinget.
Symmetri	Ordrende, styrende, rolig, balansert, fellesskapsfremmende.	Versailles.
Vertikalitet	Oppløftet, viktig, sterkt, mektig. Kraft, kontroll, overvinnelse.	Katedraler.

Tabell 8: Ulike arkitektoniske virkemidler som kan ha vært brukt i forbindelse med etableringen av gårdsbosetning. Oppstilt etter Thiis-Evensen 1998.

Selv om mange av gårdene ser ut til å ha en lokasjon som aktivt kan brukes for å påvirke de mennesker som reiste gjennom eller oppholdt seg i landskapet, ser det ikke ut til å være noen fellesnevner for de ulike navnetradisjonene. Plasseringen ser derfor ut til å være mer eller mindre tilfeldig når det angår dette punktet.

6.4. Nærhet/Tilhørighet

Det kunne ha vært viktig å holde på nærheten til andre nabogårder. Om en gård lå helt avsides plassert uten noen visuell kontakt med nabogårder⁵⁹ kan det ha vært en mindre ønskelig plassering.

I eldre jernalder var allerede samfunnet på vei mot en kompleksitet som la større føringer for hvordan bosetningen kunne være oppbygd. En gård la beslag på et område omkring seg, og nye gårder måtte etableres utenfor dette området. Kan dette spores i avstanden mellom gårdene?

6.4.1. Avstander i tid og rom

Det er åpenbart at bevegelse i terrenget er noe helt annet enn luftlinjen på et kart. Dette betyr at det ikke nødvendigvis er noen korrelasjon mellom disse størrelsene. Det er det *opplevde* landskapet som styrer menneskenes bevegelse. Skal man passere en elv, må man enten svømme, ro eller gå langs elva til nærmeste kryssingssted. Luftlinjen tar ikke hensyn til dette. Slik ser vi at avstand er et svært relativt begrep når en ser på landskapet ut fra menneskets perspektiv. Det er fort gjort å miste dette av syne når en foretar en undersøkelse ut fra kartanalyser. Nettopp dette gjør den fenomenologiske metoden til et svært godt hjelpemiddel.

Hamilton og Whitehouse (2006) har foretatt en analyse av et forhistorisk landskap ut fra disse hensyn. De har forsøkt å skissere en fenomenologisk landskapsanalyse ut fra personlige oppfatninger av avstand, landskapsinntrykk etc. En av framgangsmetodene, kalt

⁵⁹ Ravlo har, selv i dag, ingen visuell forbindelse med andre gårder i Verdalen, og Åsen har ingen siktelinjer til andre naturnavngårder.

fenomenologisk site-catchment analyse, går ut på å fysisk utføre vandringene i terrenget og måle avstander i tid framfor meter, samt å notere seg de inntrykk landskapet ga ved ulike avstander og lokaliteter. Dette gir et mer korrekt bilde av avstander slik de ble opplevd i et forhistorisk samfunn. Min oppgave har ikke de nødvendige rammene for å foreta en slik analyse, men jeg har forsøkt å sammenligne noen få avstander i tid med avstand i meter i enkelte deler av landskapet (se tabell 5). Tallene i tabellen gir kun en indikasjon på hvordan avstander kan oppfattes, ettersom bevegelse er fullstendig prisgitt terrengets utforming. I en flatbygd som Verdal vil terrenget til en viss grad være ensartet i de dyrkede områdene, men en må fysisk undersøke hver enkelt lokalitet for å kunne ha et klart bilde av avstandene.

6.4.2. Urgårder og satellitter

Dette kapittelet er et forsøk på å avklare om naboskap og tilhørighet har vært avgjørende for hvordan bosetningen er plassert. Jeg vil ta utgangspunkt i den skisserte urgårdsmodellen, som ofte blir brukt når en skal redegjøre for eldre tiders gårdsbosetning. Det hefter imidlertid mange usikkerhetsmomenter ved modellen, noe f.eks. Pilø (2005) og Lönn (1999) redegjør for, og det er viktig å se modellen i sammenheng med det diskursen den oppsto i. Likevel ønsker jeg å ta utgangspunkt i urgårdsmodellen. Dette fordi det er den teorien som ut fra det tilgjengelige materialet best kan forklare utviklingen mot et mer komplekst og bebygd gårdslandskap i Verdal. Etter min mening er modellen et svært godt utgangspunkt for å studere et forhistorisk gårdslandskap i utvikling. Den konsentrerer seg om den mest rikholdige av kildene til fortidens gårder, nemlig gårdsnavnene. Dette bildet kan så nyanseres, revideres eller i verste fall forkastes på bakgrunn av den stadig voksende mengden arkeologiske dateringer.

Først vil jeg avklare hvilke enheter som kan utskilles fra kildematerialet, og se videre på hvordan satellittgårdene forholder seg visuelt til ”urgården”, eller ”modergården”. På den måten kan jeg se om det har vært et ønske om å beholde nære kontakter til modergården.

Tradisjonelt sett blir stad-gårder sett på som nyryddinger som har utgått fra urgården (Pilø 2005:33-34). I Verdal finnes det imidlertid (blant de gårdsnavn undersøkt av Rygh) ikke bevart mer enn 19 stad-navn⁶⁰. Disse ligger spredt inne mellom eldre navnetyper, og kan tenkes å ha sin opprinnelse her. Gårdsgrensene i eldre jernalder er umulige å spore i dag, og

⁶⁰ Muligens har det eksistert ytterligere én Tokstadgård der hvor de to husmannsplassene Tokstad Østre og Vestre (gnr. 32/7-8) lå fram til Verdalsraset. I 1688 nevnes det under Auglen at på plassen Tokstaden, som ikke var bebygd, ble det oppført noen hus. (Musum 1930a:361-370). K. Rygh (1903:124) nevner i forbindelse med Tokstad (gnr. 48) at det et sted i Verdal har eksistert en annen Tokstadgård som har forsvunnet før hans tid.

jeg har derfor sett meg nødt til å gå ut fra at direkte avstand representerer tilhørighet⁶¹. Dvs. at nærmeste natur-, vin- eller heim-gård må tolkes som denne stad-gårdens urgård. Jeg har også tatt med en stad-gård som ligger i utkanten av undersøkelsesområdet, ettersom denne godt kan ha utgått fra noen av de undersøkte gårdene. Resultatet av dette vises i tabell 9.

Navn	Nærmeste "urgård"	Avstand	Sikt	Innsyn fra "urgård"	Innsyn til "urgård"	Merknad
Gjermstad	Skei	500 m	Ja	Ja	Nei (til Kråg og Trøgstad)	
Hegstad	Lyng	1500 m	Ja	Nei	Ja	Mo ligger 1600m unna.
Hofstad	Tjeldrum	450 m	Ja	Nei	Nei	Lund ligger 600m unna.
Kvelstad	Volen	1600 m	Ja	Nei	Nei	I utkanten av undersøkelsesområdet ⁶² .
Landstad	Sand	400 m	Ja	Ja	Nei	Vist og Oklan ligger 700m unna.
Stiklestad ⁶³	Haug	1900 m	Ja	Nei	Nei	
Tokstad	Råa	500 m	Ja	Nei	Ja	
Trøgstad	Kråg	650 m	Ja	Nei*	Nei*	Forsvunnet i Verdalsraset.
Valstad	Vinne	550 m	Ja	Nei	Nei	
Øgstad	Hallem	1150 m	Ja	Nei	Nei	

Tabell 9: Forholdet mellom stad-gårder og potensielle modergårder (naturnavn-, heim- og vin-gårder).

Hvis disse antagelsene er riktige, er det utelukkende sammenfall mellom stad-gårder og sikt til nærmeste potensielle urgård. Som vi har sett tidligere trenger ikke kort avstand å være ensbetydende med sikt. Stad-gårder er kjennetegnet ved dårlig sikt til andre gårder, og en skulle derfor ikke vente et så stort sammenfall mellom sikt til nærmeste urgård, som kan ligge så mye som 1900 meter unna. For stad-navnernes vedkommende tyder dette på at visibilitet til urgården var ønskelig når en skulle rydde en ny gård. For videre å nyansere dette bildet, kunne en forsøkt å utskille ytterligere satellittgårder. Det er imidlertid ikke anledning innenfor rammene til denne oppgaven.

Når det gjelder innsynet, ser det ikke ut til å være noen åpenbare sammenhenger. En kunne tenke seg at "modergården" fant det ønskelig å ha direkte innsyn i aktivitetene på satellittgården for å kunne utøve en overvåkende maktfunksjon (jfr. kap. 6.3). Dette ser

⁶¹ Det er viktig å huske at det er forskjell på fysisk og opplevd avstand. Som nevnt kan avstand også måles i tid (jfr. Hamilton & Whitehouse 2006), og dette er kanskje et bedre mål når det brukes på et forhistorisk materiale.

⁶² Kvelstad har muligens ligget en god del høyere oppe i tidligere tider. Øystein Walberg (1994a:94, 1994b:28) nevner at gården en gang lå på toppen av terrassen øst for Kvello, men ble flyttet ned i dalen på grunn av elveerosjon.

⁶³ Ser man på kartet (fig. 21) over natur-, heim- og vin-gårder i Verdalen, får man et tomt område som omtrentlig svarer til det gamle Stiklestadvaldet (jfr. Røskoft 2003:125). På grunnlag av de tidlige dateringene fra Stiklestad, kunne gården ha fylt dette hullet i tidlig jernalder. Det kan derfor være at noen av stad-gårdene mot øst (Hegstad, Øgstad, Gjermstad, Trøgstad og muligens den forsvunne Tokstad) har utgått fra Stiklestad. I denne sammenhengen kan en også merke seg at alle de nevnte stad-gårder er basert på personnavn mens Stiklestad er avledet av et elvenavn, og burde således være av eldre dato.

imidlertid ikke ut til å være tilfelle. I enkelte tilfeller har urgården innsyn, men like ofte går innsynet motsatt veg, og like ofte er det ikke noe innsyn mellom gårdene, eller gårdene kan ha innsyn fra andre gårder i nærområdet. Mangelen på sammenfall viser oss at dette ikke har vært en faktor å regne med når en grunnla en ny gård, eller at premissene angående urgårdsmodellen er feilaktige.

Hvordan er så forholdet mellom vin-/heim-gårder og naturnavngårder⁶⁴?

Navn	Nærmeste "urgård"	Avstand	Sikt	Innsyn fra "urgård"	Innsyn til "urgård"	Merknad
Gudding	Volen	1100 m	Ja	Nei	Ja	
Holme	Myr	900 m	Ja	Nei	Nei	
Reppe	Volen	1150 m	Nei	Nei	Nei	
Sende	Åsen	850 m	Nei	Nei	Nei	
Tjeldrum	Lund	950 m	Nei	Nei	Nei	Usikkert vin-navn.
Vinne	Kålen	1350 m	Nei	Nei	Nei	
Ysse	Myr/Vold	1500 m	Nei/Ja	Nei	Nei	Lik avstand til begge gårder.
Hallem	Vist	2100 m	Ja	Nei	Nei	
Musem	Lund	2200 m	Nei	Nei	Nei	Kan tenkes å være Åsen.
Oppem	Volen	1200 m	Ja	Nei	Ja	
Rindsem	Berg	2000 m	Ja	Nei	Nei	
Sem	Myr	900 m	Ja	Ja	Nei	

Tabell 10: Forholdet mellom vin- og heim-gårder og potensielle modergårder (naturnavngårder).

Figuren viser at det her er mindre sammenfall. De fleste av gårdene har sikt seg imellom, men det finnes en del unntak. Ettersom sikten hos disse gårder vanligvis er svært god, kan dette like godt skyldes tilfeldigheter, og en har derfor ingen sikre indikasjoner på at forholdet mellom vin/heim-gårder og naturnavngårder er det samme som for stad- og natur-/heim-/vin-gårder.

Heller ikke her ser en noen sammenheng mellom innsyn og ”modergårder”. Det kan se ut som om nesten samtlige par helt mangler innsyn seg imellom, men jeg mener at dette heller beror på den store avstanden. Derfor kan vi heller ikke på dette punktet se at det finnes noen klar antydning til at naturgårder og heim-/vin-gårder har noen slags satellitt-/modergård-relasjoner. Dette betyr imidlertid ikke at heim- og vin-navn ikke har utgått fra naturnavngårdene. Det kan godt være at de har sin opprinnelse derfra, men at andre faktorer var innvirkende enn ved stad-gårdene, og at de dermed ikke har kommet til uttrykk gjennom visuelle forbindelser.

⁶⁴ Hos Brink (1989) får en inntrykk av at vin-navnene er sekundære i forhold til både heim- og naturnavn. Dette får ikke andre endringer for tabellen enn at Oppem blir Guddings urgård. Her har man både sikt og innsyn fra urgården, mens innsynet til urgården ikke er til stede.

6.4.3. Avstand mellom naturgårder

Alle gårder i et gårdslandskap kan umulig være etablert samtidig, selv ikke innenfor navneklassene. Dette betyr at det til å begynne med må ha vært nokså spredt bosetning i Verdal. Etablering av faste gårdsenheter betyr at en måtte ha et forhold til territorier og eierskap. Skulle en rydde nye gårder, har dette neppe skjedd i en eksisterende gårds nærområde, ettersom det fantes mange ubrukte lokaliteter å bosette seg på⁶⁵. Det finnes grenser for hvor stort område én enkelt gård kan omfatte, og jeg vil derfor tro at flere gårder ble etablert i samme område på omtrent samme tid, og at det er disse som utgjør urgårdene. En må ikke glemme at det fantes ikke-stasjonært jordbruk i svært lang tid før gårdene ble stedbundne (Brink 1989, se også kap. 4). Derfor har trolig ulike gårdsenheter eksistert uten at det fantes permanent stedbundne gårder. Dette gir mulighet for at det kan finnes flere urgårder i samme område.

Hvordan er så disse gårdenes innbyrdes forhold? Ble de anlagt slik at de fordelte seg jevnt utover i landskapet med lik avstand til nabogårder? Dette kan illustreres ved å måle avstanden mellom de tidlige gårdene, og se om det finnes en standard.

Gård	Nabo 1			Nabo 2			Nabo 3			Gj.sn. avstand
	Gård	Avst.	Sikt	Gård	Avst.	Sikt	Gård	Avst.	Sikt	
Berg	Flåtten	500	Ja	Kålen	2900	Nei	Borgen	3500	Ja	2300
Borgen	Haug	800	Ja	Vold	950	Ja	Lein	1800	Ja	1183
Flåtten	Berg	500	Ja	Kålen	2400	Nei	Ness	3150	Nei	2017
Haga	Lyng	550	Ja	Mo	1100	Ja	Ness	1450	Ja	1033
Haug	Borgen	800	Ja	Vold	1550	Nei	Lein	1700	Ja	1350
Kirkeråen	Kvam	700	Nei	Sand	850	Nei	Oklan	1350	Nei	967
Kråg	Mo	1150	Ja	Skei	1550	Ja	Haga	1950	Nei	1550
Kvam	K.råen	700	Nei	Råen	1450	Nei	Sand	1650	Nei	1267
Kålen	Ness	800	Nei*	Haga	2200	Nei	Lyng	2200	Ja	1733
Lein	Vist	1050	Ja	Oklan	1300	Ja	Sand	1350	Ja	1233
Lund	Åsen	3600	Nei	Skei	4850	Nei	Oklan	6000	Nei	4817
Lyng	Haga	550	Ja	Mo	600	Ja	Ness	1650	Nei	933
Mo	Lyng	600	Ja	Haga	1100	Ja	Kråg	1150	Ja	950
Myr	Råa	1800	Ja	Vold	3050	Nei	Kvam	3150	Ja	2667
Ness	Kålen	800	Nei*	Haga	1450	Ja	Lyng	1650	Nei	1300
Oklan	Vist	350	Ja	Sand	550	Ja	Lein	1300	Ja	733
Råen	Kvam	1450	Nei	Myr	1800	Ja	K.råen	2100	Nei	1783
Sand	Oklan	550	Ja	K.råen	850	Nei	Vist	850	Ja	750
Skei	Kråg	1550	Ja	Åsen	1850	Nei	Mo	2550	Ja	1983
Vist	Oklan	350	Ja	Sand	850	Ja	Lein	1050	Ja	750
Vold	Borgen	950	Ja	Haug	1550	Nei	Lein	2200	Ja	1567
Volen	Kråg	2500	Nei	Skei	2950	Ja	Mo	3450	Nei	2967
Åsen	Skei	1850	Nei	Kråg	3400	Nei	Lund	3600	Nei	2950

Tabell 11: Avstandsforhold mellom naturnavgårder og deres tre nærmeste naboer i samme navneklasse.

⁶⁵ For eldre jernalder i Snåsa er dette undersøkt av Håvard Hoftun (2007). Han mener å kunne spore en trinnvis utvidelse av gårdslandskapet som har hatt utgangspunkt i en eller to urgårder.

Ut fra tabellen ser det ut til at det kan finnes en nedre grense for hvor stor denne avstanden er. Med ett unntak (Vist-Oklan) ser det ut til at ingen naturnavngårder er nærmere hverandre enn 500 meter. De tilfellene med avstand ned mot denne grensen er imidlertid noe usikre. Lyng har en svært usikker plassering. Den har gjennom tiden endret lokalisering så ofte at det i dag er umulig å si med sikkerhet hvor gården opprinnelig har ligget. Flåtten er muligens av yngre dato (se appendiks II.III). Gårdene Oklan, Vist og Sand har de korteste avstandene, helt ned mot 350 meter. En må ta utgangspunkt i at dette er riktig, men kanskje kan det skyldes at en av disse gårdene er av yngre dato. I de historiske kildene ser det ut til at Oklan alltid har hatt en underlegen posisjon i forhold til de to andre gårdene. I tillegg er det noe usikkerhet om Oklan skal høre sammen med enstavede navn. Ser en bort fra denne gården, blir Sand og Vist nærmeste naboer med en avstand på 850 meter.

Tar en forbehold om de ovennevnte avvik, kan en kanskje tenke seg en minimumsavstand på ca. 7-800 meter. Den øvre grensen er umulig å bruke som indikator ettersom den er avhengig av den topografiske situasjonen. Vi ser f.eks. at Lund har svært stor avstand til nabogårdene. Dette skyldes i hovedsak Leksdalsvatnet. ”Hull” i spredningen av naturgårder kan også skyldes at en del gårder naturlig nok, særlig i de lavereliggende deler av dalen, har forsvunnet. Vi har minst sju eksempler på slike gårder som ikke lenger eksisterer i dag (jfr. appendiks I). Kanskje kan vi ut fra minimumsavstanden plassere disse gårdene inn i ”hullene” (se kap. 7). Det vil i så fall kreve støtte fra flere kilder, men kan sannsynliggjøre hvor disse gårdene har ligget. Kanskje kan enkelte flerstavede naturnavn, vin- og heim-navn også bli brukt i en slik sammenheng. Vi ser at avstanden fra Trones til nærmeste gård er 850 meter. Minsås ligger omtrent midt mellom Sand, Vold og Lein med avstander på hhv 1500, 1800 og 1150 meter.

6.5. Orientering i landskapet

Å leve i et landskap forutsetter å kunne orientere seg i dette landskapet. En er avhengig av å vite hvor en selv befinner seg, og hvor ulike ressurser er lokalisert. Dette innebærer igjen en forståelse for hvordan et landskap fungerer og er strukturert. Mennesket ordner omgivelsene sine i håndgripelige enheter ut fra hukommelse, kombinasjonsevne, men også kulturelle oppfatninger (Gansum et.al. 1997:11). Selve oppfatningen er noe som er subjektivt for den enkelte aktør, men de kulturelle impulsene styrer mennesket i dets strukturering av landskapet.

Som Christopher Tilley (1994:kap 3) gjør rede for når det gjelder neolittiske graver på de britiske øyer, er naturformasjoner en viktig del av menneskets oppfatning av landskapet. Et landskap er mye mer enn et kartbilde for dem som beveger seg og bor i det. Kartet kan aldri yte landskapet rettferdighet. En kan dele inn et område i soner og trekke linjer, men en klarer ikke å fange inn det inntrykket en får av landskapet i ”froskeperspektiv”, og det er nettopp dette som utgjør det virkelige, fenomenologiske landskapet. Keith Basso (1996:89) forklarer apacheindianernes stedsnavn som mer enn bare en beskrivelse av stedet. Stedsnavnet forteller også hvordan en skal oppholde seg i forhold til stedet. Navnet beskriver et sted fra et spesifikt utgangspunkt, noe som gjør det lettere å skape et mentalt bilde av stedet. Det opplevde rommet defineres av relative størrelser som nærhet og retning. Det må forstås i et horisontalt og menneskelig perspektiv (Jerpåsen 1993:22-24, Gansum et.al. 1997:13). Ut fra Whitehouse og Hamiltons undersøkelser (2006) blir det klart at opplevde avstander gjennom vandring i terrenget blir utvilsomt mye lengre enn lufinjen. Retninger som nord og sør er kun forståelige om en har en klar forutforståelse for himmellegemenes gang over himmelen. Gro Jerpåsen (1993:22-23) har samme syn på forholdet mellom observatøren og objektet. Det defineres ut fra subjektive oppfatninger, minner og forventninger.

Susanne Kuchler forklarer hvordan landskapet har sin klare sammenheng med hukommelse, og at en trenger ”knagger” for å kunne forholde seg til landskapet. I hennes eksempel ser vi hvordan et samfunn bruker statuetter for å representere ulike forhold i forbindelse med landområder. Gjenstander brukes i et system for å fordele og omstrukturere land, og blir dermed et medium til å orientere seg i verden. Skulpturene hjelper menneskene med å gjenoppleve og gjenskape landskapet ut fra tidligere erindringer (Kuchler 1993). Stedsnavn fungerer på samme måte gjennom sin rolle som verbale representanter for et sted (Tilley 1994:18-19). Brink (1989:23) forklarer at navnene blir et hjelpemiddel til å strukturere landskapet, og en referanse til stedet i hukommelsen. I tillegg har navnene et meningsinnhold som relateres til språket. Dette innholdet gir en kort beskrivelse av stedet, og gjennom å kjenne til navnet, har en samtidig kunnskap om stedets topografi og/eller historie. Nettopp dette var viktig i den tidligste landnåmsfasen, da referansene til landskapet var fåtallige. Navnet frambringer ifølge Jerpåsen (1993:22) også minner fra stedet og kobler sammen lokaliteter på tvers av tid og rom. Bosetningen defineres ut fra landskapet, og blir dermed en integrert del av dette. Å skape et skille mellom gården Berg og berget i seg selv blir meningsløst. De er i prinsippet samme lokalitet, og dette kan gjøre bosetningen synlig i landskapet selv om man ikke kan se de menneskeskapte strukturene på stedet. Det er imidlertid viktig å huske at én lokalitet også kan framtre som flere ulike steder, ut fra hvor

observatøren befinner seg. Tim Ingold (1986:155) forklarer hvordan stedet blir oppfattet ut fra de påvirkninger stedet gir oss mennesker.

”Travel to another place some distance away and (...) things that loomed large or were strongly represented in the first view may now be on the periphery, if they have not retreated out of the field of perception altogether, and vice versa.”

Graver eller bosetning kan være plassert ved en karakteristisk åstopp og navngitt derfra nettopp for at denne skal framheve gravens eller bosetningens betydning, men dette henger også sammen med henvendelsen. Lokaliteten framtrer ulikt fra ulike vinkler og perspektiver (jfr. forsidebilde og fig. 26). Stedet defineres dermed ut fra observatørens personlige, fenomenologiske oppfatning.

På samme måte kan bosetningen være med på å definere landskapet. Vist har blitt et stedsnavn nettopp på bakgrunn av menneskelige eller kulturelle assosiasjoner til stedet (se appendiks II.XXI). Oppfatningen av landskapet er styrt av hvilke elementer en legger merke til, men også hvilken betydning menneskene tillegger landskapet (Tilley 1994:19, Gansum et.al. 1997:11). Ved å skille ut slike enkeltelementer i et område, har en dermed referanserammer når man skal orientere seg i verden. Kulturelle projeksjoner på landskapet, som i tilfelle med Vist, viser at menneskenes kultur også har betydning for landskapsoppfatningen.

Har vi spor etter en slik tankegang også i Verdal? Ligger gårdene plassert slik at deres lokasjon framheves av landskapet i seg selv? Dette kan vi kanskje få innblikk i ved å se på naturnavnene. De er navngitt ved hjelp av naturformasjoner, og det er nærliggende å tro at disse formasjonene var utpregede kjennetegn ved lokaliteten. Det er imidlertid langt fra alle naturnavn som har navn etter formasjoner som kunne kjennetegnes på lang avstand. Senere i jernalderen endres fokuset på topografien i gårdsnavn. En begynner å navngi gårdene etter deres funksjon eller tilknytning. En god del av stad-navnene gir ingen som helst indikasjon på gårdens topografiske situasjon. Dette kan skyldes en endring i syn på landskapet. Nærheten til landskapet forsvinner, og funksjonen ved navngivning endres. Gårdsnavn på bakgrunn av personnavn får et politisk-økonomisk innhold i at de refererer til eieren framfor stedet.

Jeg har satt opp naturnavnene i en tabell og forsøkt å få oversikt over hvorvidt navnene har en topografisk parallell. Det er en viss fare for sirkelslutninger i en slik undersøkelse ettersom den baserer seg på Ryghs tolkninger av navnenes betydning. Han har i en viss utstrekning brukt topografien for å sannsynliggjøre sine egne tolkninger, og der

For Syns Skyld

tolkningene har usikkert innhold, må derfor disse utelukkes. Dette problemet er imidlertid sjelden til stede når det gjelder enstavede naturnavn, og jeg finner ingen eksempler på dette blant de undersøkte gårdene.

Kolonnene beskriver forholdet mellom gårdsnavn og topografi. Andre kolonne gir en kort forklaring av gårdsnavnets betydning ut fra Norske Gaardnavne (K. Rygh 1903). Tredje kolonne avklarer om det er snakk om mindre formasjoner (mikro-) som ligger inne på gårdsområdet, eller om det er snakk om større formasjoner (makrotopografi). For eksempel er det berget som Berg svarer til, en mindre høyde inne på gårdsområdet, mens Haug ligger oppe på en større forhøyning, og dette blir dermed et makrotopografisk element. Fjerde kolonne gir svar på om navnet og betydningen samsvarer med de topografiske forholdene på stedet. Femte kolonne undersøker om naturforholdene er synlige på avstand, slik at det blir mulig å bruke dem til å orientere seg i landskapet. Til slutt gir sjette kolonne oversikt over hvorvidt lokaliteten er ”enkel å finne”. Dvs. om en ut fra kjennskap til området raskt kan lokalisere lokaliteten i horisonten. Kolonnens informasjon er en direkte følge av undersøkelsen i kap. 6.2. Jeg lærte meg etter hvert hvilke gårder en lett kunne finne igjen i panoramaet ut fra hvordan de var plassert, og disse referansene er ført inn i tabellen. Det blir klart at min kjennskap til landskapet har hatt direkte innflytelse på min evne til å orientere meg. Enkelte av gårdene har av meg blitt lokalisert i forbindelse med gårdsnavnets betydning (f.eks. Berg), mens de fleste av gårdene kun baserer seg på mine erfaringer.

Navn	Forklaring	Størrelse på landsaps-element.	Topografisk samsvar?	Synlig på avstand?	Enkel å “finne igjen”?	Merknad
Berg	Berg	Mikro	Ja	Ja	Tydlig knaus	
Borgen	Befestet el. borglignende høyde	Mikro	Nei	Nei	Nei	Området trolig ødelagt av ras.
Flåtten	Flate	Makro	Ja	Ja	Bred flate	
Haga	Inngjerdet mark, havnegang	Mikro	Nei	Nei	Nei	Umulig å spore.
Haug	Haug, forhøyning	Mikro/Makro	Nei/Ja	Nei/Ja	Nei	Gravhaug eller elveterrasse.
Kirkeråen	Avkrok, sidedal	Makro	Ja	Ja	Sidedal	
Kråg	Avkrok/sidedal ?	Makro	Ja	Ja	Nei	Området er ødelagt av ras.
Kvam	Kort dal/senkning, omgitt av høyder på 3 sider	Makro	Ja	Ja	Sidedal	Området er ødelagt av ras.
Lein	Skråning, helling	Makro	Ja	Ja	Sadel	

Navn	Forklaring	Størrelse på landsaps-element.	Topografisk samsvar?	Synlig på avstand?	Enkel å "finne igjen"?	Merknad
Leirfall-kålen	Isolert, rund høyde	Makro	Nei	Nei	Søkk	Området trolig ødelagt av ras.
Lund	Lund, liten skog	Mikro	Nei ⁶⁶	Nei	Lund	
Lyng	Lyngbevokst område	Mikro	Nei	Nei	Nei	Oppdyrkede omgivelser.
Mo	Mo	Mikro	Ja	Ja	Høyeste punkt	
Myr	Myr	Mikro/Makro	Nei	Nei	Mellom viker	Oppdyrkede omgivelser.
Ness	Nes	Mikro/Makro	Nei	Nei	Nei	Område forandret pga elvebrudd.
Oklan	"Ankel" i fjell	Makro	Ja	Ja	Under topp	
Rein	Gresskant, svakt hellende li	Makro	Ja	Ja	Nei	
Råen	Avkrok, sidedal	Makro	Ja	Ja	Sidedal	
Sand	Sandholdig mark	Mikro	Ja	Nei	Nei	
Skei	Skille (vannskille?)	Makro	Ja	Ja	Nei	
Vist	Hvilested	Mikro	Ja	Nei	Sadel	
Vold	Voll, slette	Makro	Ja	Ja	Bred flate	Stor, synlig flate.
Volen	Varde	Mikro/Makro	Nei/Ja	Nei/Ja	Tydlig topp	Kan vise til selve Brannhaugen.
Åsen	Ås, høyde	Makro	Ja	Ja	Sadel	

Tabell 12: Undersøkelse av samsvar mellom naturnavngårders topografi og gårdsnavn.

Ut fra tabellen ser vi at det nesten utelukkende er samsvar mellom gårdsnavnet og de topografiske forholdene på stedet. Dette betyr at det uten tvil er landskapet som gjenspeiles i gårdsnavnet. I de tilfeller der det ikke i dag kan spores noen slik korrelasjon, er det mest sannsynlig på grunnlag av at områdene har blitt regulert i senere tid, enten pga. oppdyrking, drenering, elvebrudd eller omstrukturering. En kan ikke vente å finne igjen den mark som Haga, Lyng eller Lund svarte til for kanskje så mye som 2500 år siden. Heller ikke er det mulig å jamføre elveløpet ved Ness i eldre jernalder med elvas rute i dag.

Når det gjelder størrelsesordenen på topografihenvisningene er det ingen klar overvekt i noen retning. Enkelte av navnene kan imidlertid peke både mot mindre og større formasjoner som i dag ikke kan påvises. En kan påpeke at de fleste navn som henviser til mikrotopografi er lite synlige på avstand. Hvis gårdsnavnets henvisning skulle være et hjelpemiddel i orienteringen, må en kunne skille dette ut på avstand. De større formasjonene er naturlig nok synlige, men det faktum at ikke mikroformasjonene er synlige, tyder på at dette ikke har vært

⁶⁶ I dag finnes det imidlertid en svært karakteristisk ospelund nær gården. Lunden er synlig på lang avstand og skiller seg godt ut fra det øvrige vegetasjonsbildet.

viktig m.h.t. oppkallelsen av naturnavngårdene. Mange av gårdene er likevel plassert slik at det ut fra landskapet blir lett å ”finne dem igjen” i et panorama. Spesielt de gårder som ligger i hellende og kupert terreng gir slike muligheter⁶⁷. Det er såpass mange unntak at jeg ikke kan betrakte dette som en regel, og må derfor konkludere med at det meget godt kan skyldes tilfeldigheter. Det er imidlertid klart at dette aspektet ikke har noen sammenheng med gårdenes navn. En mer detaljert undersøkelse av disse gårdenes nøyaktige plassering i forhold til et fullstendig rekonstruert jernalderlandskap kan avklare dette med større sikkerhet.

Ulikhetene i både art og størrelse på formasjonene og synlighet på avstand viser oss at naturnavngårdenes navn trolig ikke har blitt valgt ut m.h.t. en enklere orientering i landskapet. Kanskje kan dette ha sammenheng med at andre faktorer ble ansett som mer primære, eller en ikke hadde behov for slike referanser.

⁶⁷ Det er imidlertid verdt å nevne at ikke alle gårder ble av meg gjenkjent ut fra sin navnreferanse. F.eks. Lein kjennetegnes på avstand bedre gjennom sin posisjon mellom to høyder, framfor sin posisjon i en li.

7. Anvendelse av resultatene

Nå har vi sett på en rekke visuelle aspekter som kan ha hatt stor betydning for etableringen av gårder i eldre jernalder. Er det så mulig å anvende resultatene fra denne analysen på det øvrige materialet som finnes? Jeg har valgt å ta med et par eksempler på hvordan mine resultater kan være med på å sannsynliggjøre tolkninger om andre gårders kulturhistoriske kontekst. Ser vi på oversikten over EJA-funn (appendiks VIII) ser vi at mange gårder har gravfunn fra eldre jernalder uten at gårdsnavnet nødvendigvis samsvarer. Det blir imidlertid vanskelig å bruke resultatene som annet enn indisier, ettersom materialet er såpass mangelfullt, og tidsbegrensingen ikke har tillatt dypere studier på de ulike aspektene.

7.1. Minsås, gnr. 40.

Dette er en gård som ser ut til å ha en nokså sentral plassering nord i Verdal. Navnet er et tydelig sammensatt naturnavn, og enkelte av disse kan være på alder med mange usammensatte naturnavn (Stemshaug 1973a:91). Gården ligger på kanten av en høy bakkedopp med svært god utsikt over nedre deler av dalen. Navnet henviser til plasseringen i munningen av en liten sidedal til Verdalen⁶⁸. Munningen av dalen utgjøres av en arm av Volhaugen, hvor Sand, Landstad, Oklan og Vist ligger, og Sørhaugsberget. En gammel ferdselsveg langs nordsiden av dalen går trolig fra Minsås og over Sørhaugsberget til Lein. Sannsynligvis kan denne vegen ha sammenheng vestover med Gamle Kongeveg over Volhaugen mot Sparbu. Gården ligger også på det punktet som har kortest avstand sørover over våtmarkene til gårdene ved Verdalselva (Vold, Borgen, Haug etc.). Dermed ser vi at plasseringen kan ligge midt i et vegkryss og er dermed av strategisk betydning. Beliggenheten på en liten åstopp gjør at den har svært god oversikt over alle de tre vegene som trolig møttes her, og de samme faktorer som en har ved Lein ang. kontroll og påvirkning av reisende langs ferdselsvegene vil også gjelde for Minsås' lokalitet (se kap. 6.3). I tillegg er plasseringen slik at den danner en nøkkelposisjon i forbindelse med varslingsystemet skissert i kap. 6.2. Minsås' brede synsvinkel omfatter omtrent alle gårder fra Myr i vest til Ness i øst. Dette signalet kan lett videreformidles til gårdene bakenfor Sørhaugsberget.

Diskusjonen i kapittel 6.4.3 ang. avstanden fra Minsås til nabogårdene, kan tale for en høy alder og tilhørighet til de enstavede naturnavnenes tradisjon.

⁶⁸ Norrønt *Mynnisáss/Minnisáss* (K. Rygh 1903:123-124). Dette vil på moderne norsk kunne oversettes til Munningsås, dvs. en ås i munningen til en dal. Forklaringen passer svært godt til Minsås Nordre (ibid.).

7.2. Stav

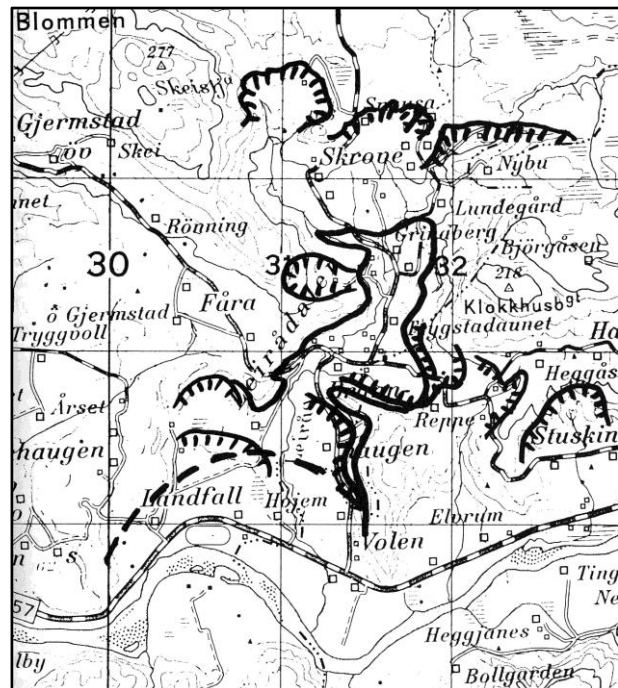
Et navn som forekommer i enkelte håndskrifter fra middelalderen er gården Stav. Olav Haraldsson besøkte Stav og hvilte hæren sin på Stavemyrene på veg til Stiklestad i 1030. Videre skulle han være sett ”der oppe” etter slaget (Sturluson 2003:395, 419). I Håkon den Godes saga nevnes høvdingen Narve fra Stav i Verdal (ibid.:86). Flere forskere har forsøkt å gjøre rede for gårdens plassering, og Øystein Walberg (1990, 1994a:141-142, 1994b) har diskutert problematikken. Hans konklusjon er at gården er å finne ved Leirådalen, et område som har blitt fullstendig forandret gjennom et stort antall ras fra 1300-tallet og utover (se fig. 27). Kun store ras over et større område vil være tilstrekkelig til å fullstendig viske ut alle spor etter en storgård. Walberg (1994a:141, 1994b:28) støtter sitt argument med et mindre bruk Stav (135/8) under Heggås (135/5), og områdene Staverenget og Stavåkeren. Dette kan godt være språklige rester etter Stav-gården.

Resultatene fra analysen i kapittel 6.4.3 indikerer en minimumsavstand mellom gårder med enkle naturnavn. Kan denne avstanden være med på å sannsynliggjøre Walbergs tolkninger?

Vi ser av tabell 13 at det ved Stav er et ”hull” i bosetningen, og at det ville være god plass til en gård på dette stedet. Selv ikke om vi regner med vin- og heim-navn blir avstanden særlig mye kortere. Dermed kan dette være ytterligere støtte til Walbergs tolkninger.

Nabo	Avstand
Ekren	2700m
Reppe	1200m
Skei	2700m
Volen	1750m
Åsen	2600m

Tabell 13: Avstand fra mulig lokalisering av Stav til de nærmeste nabogårder med natur-, heim- eller vinnavn.

Figur 27: Oversikt over ras som har gått i Leirådalen. Etter Walberg 1990:121.

7.3. Lo-navnene

Jeg vil også forsøke å ta for meg en hel navneklasse når jeg skal etterprøve resultatene fra mine undersøkelser. Til dette har jeg tatt i bruk navn med suffikset –lo. Disse blir også skilt ut som en egen klasse (Andersen 1944b:94), men det er gjort få forsøk på å datere dem. Andersen mener at ordet *ló* er det eldste germanske ord som finnes blant europeiske stedsnavn, og at lo-navn må være etablert i bronsealder, førromersk eller romersk jernalder (ibid:116-117). Lo-navnenes betydning i forhold til landskapsanalysen er diskutert i kapittel 6.1.

Som tidligere nevnt ligger lo-gårdene nokså perifert på dårlig jordbruksland. Sikten til andre gårder er begrenset. Kun Kvello ser ut til å ha en bred synssektor med sikt til mange gårder. Hellos siktelinjer ligger alle samlet på motsatt side av dalen, og dekker et relativt lite område. Siktelinjene fra Follo består stort sett av nabogårder, med unntak av Gudding og Oppem. Hetlo og Ravlo ser ut til å henvende seg i mye større grad mot områder i Levanger kommune, og kan således høre sammen med disse. Her kan en bemerke at Ravlo ligger vest for vannskillet mellom Tromsdalen i Verdal og Frol i Levanger.

Gård ⁶⁹	Natur/vin/heim/stad-gårder i synsfeltet	Lo-gårder i synsfeltet	Nærmeste "urgård"	Avstand til "urgård"	Sikt til "urgård"
Follo	8	1	Kråg	500 m	Ja
Hello	7	0	Rein	600 m	Nei
Hetlo	2 (+ evt. Levanger)	0	Rindsem	850 m	Ja
Kvello	16	1	Oppem	1100 m	Ja
Ravlo	0 (+ Gustad i Levanger ⁷⁰)	0	Rein	2300 m	Nei

Tabell 14: Det visuelle forholdet mellom lo-gårder og det øvrige gårdskapet i Verdal.

Oversikten over lo-gårdene viser at disse gårdene har få "eldre" gårder innenfor sitt synsfelt. Det betyr at de trolig ikke hadde stor innvirkning på et internt varslingsystem. Det kan være at de fungerer som videreformidlere, men ettersom de har nokså smale synssektorer, er dette også lite sannsynlig. Kvellos plassering ser imidlertid ut til å ha et stort potensiale i dette henseende, men innehar omtrent identiske egenskaper og lokalisering som både Oppem

⁶⁹ Eklo (gnr. 94-95) kan lett forveksles med en lo-gård, men ifølge K. Rygh (1903:129-130) kommer dette navnet av et norrønt *Eggsló*, av suffikset –*sló*, ikke –*ló*.

⁷⁰ På denne gården er det gjort gravfunn (T 12443) som kan dateres til folkevandringstid (Johansen 2003:164).

og Gudding, og kan ikke ses på som noen uunnværlig lokalitet i et slikt system. Den store forskjellen ligger i at Kvello har god forbindelseslinje videre østover. På Kvellomoen (jfr. Birgisdottir 2007) har man svært god utsikt mot Verdalen i både østlig og vestlig retning, men denne overlapper i stor grad med ”varden” ved Volen.

Avstandene til de nærmeste gårdene er for både Follo og Hello på grensen til den foreslåtte minimumsavstanden mellom naturgårdene (se kap. 6.4.3). Disse har i tillegg naturgårder som nærmeste naboer, og det gjør at de passer inn i mønsteret ang. avstand mellom naturgårder. Deres avsides beliggenhet gjør at om de ble inkludert i dette mønsteret, ville det ikke føre til endringer ellers mellom naturgårdenes avstand. Noe innbyrdes, visuelt forhold mellom lo-gårdene kan ikke påvises, men snarere motbevises.

Som en oppsummering av lo-navnenes betydning ser vi at de har store innbyrdes likheter, men Kvello skiller seg spesielt ut på de fleste områder. Gården har i tillegg svært mange dateringer til eldre jernalder, og plasseringen passer godt inn i mønsteret for de tidlige navneklassene. Derfor vil jeg mene at lo-navn som klasse viser en del yngre trekk, og er trolig ikke blant de eldste navneklassene. Kvello er unntaket på mange områder, og er mest sannsynlig etablert i tidlig eldre jernalder.

8. Sammenfatning

Den tidlige arkeologiske forskningen på gårdsbosetning konsentrerte seg hovedsakelig om gårdenes utforming og sosiale og politiske kontekst. Gårdenes lokalisering ble sett på som et utelukkende økonomisk-funksjonalistisk aspekt. Folk bosatte seg der det var best og ledig jord, eller valgte å bo på strategiske punkter m.h.t. handel og forsvar (Jerpåsen 1993:24). Landskapet forble et nøytralt bakteppe for menneskenes handlinger.

Med prosessualismen fulgte nye tanker og idéer som fokuserte på mennesket i forhold til sine omgivelser. Bonden opptrådte som en aktør innenfor et dualistisk forhold med landskapet. Fremdeles var menneske og natur adskilt, og mennesket handlet *i forhold til* naturen, ikke *med* naturen. Først i de siste tiårene har denne dualismen blitt oppløst, og landskapet blitt befolket ikke bare av mennesker, men individer som handler innenfor landskapet. Samtidig opptrer også landskapet som en aktør som påvirker menneskene.

Jeg har i denne oppgaven forsøkt å ta for meg nettopp dette forholdet mellom menneske og natur, representert ved landskapet. Bønder og bureisere har strukturert sin hverdag og sine omgivelser i samsvar med landskapets forutsetninger. Bosetningen etableres ikke *på* landskapet, men innkorporeres *i* landskapet. Arkeologens fokus rettes dermed ikke mot gården, men mot landskapet som helhet.

De spørsmål jeg har forsøkt å få svar på retter seg mot visibiliteten som en viktig faktor. Den kan ha vært med i vurderingen når man skulle bosette seg på et nytt sted. Maslows behovspyramide viser at det fantes flere hensyn enn bare mat. I tillegg er det slettet ikke sikkert at man så det som nødvendig å legge husene midt inne mellom åkre og beiteland.

Resultatene fra mine analyser viser i hovedtrekk at en må åpne for muligheten til et stort fokus på visibilitet ved bosetningen i de tidlige periodene av jernalderen. I førromersk og romersk jernalder ser det ut til at utsikt og kontroll med et relativt stort område var ønskelig. Dette kunne være fordi man ønsket å påvirke omgivelsene gjennom gårdslokaliseringen, men kanskje også fordi det var viktig å følge med på hendelser i nærmiljøet. Gårdene fikk navn etter de rådende topografiske forhold på stedet, men trolig ikke som del av et overordnet referansesystem, ettersom de ikke alltid er synlige på avstand. Bosetningen var forholdsvis jevnt fordelt utover de lavere delene av dalen. Senere, utover i romertid og folkevandringstid, begynte vin- og heim-gårder å bli etablert. Disse beholdt et sterkt fokus på utsikt over lange avstander, men m.h.t. nærområdet, viser klassene forskjeller. Henvendelsesområdene tyder på at spesielt vin-navnene har hatt en spesiell funksjon. Brink (1989:27) antyder at vin-navnene opprinnelig har vært engområder, noe som støttes av tolkningene av ordet vin. De henvender

seg i all hovedsak til nærområdet (noe som kan tyde på tilhørighet til lokalmiljøet), og var ikke deler av det totale gårdslandskapet på lik linje med natur- og heim-gårdene. Gårder anlagt midt på en flate vil vise nettopp et slikt henvendelsesmønster (jfr. fig. 5 og 16).

På denne tiden begynner tettheten av gårder å vise potensiale til et organisert varslingsystem. Det trønderske lovområdet var trolig ikke etablert før i folkevandringstid, og bygdeborgene indikerer ufred mellom de ulike områdene i Trøndelag. Ved å knytte visuelle kontakter mellom gårdene, kunne beskjeder raskt og effektivt sendes over hele dalføret. I folkevandringstiden ser det ut til at et slikt system kunne være fullt utbygd. Gårdene som ble etablert i denne perioden og senere viser lite fokus på langstrakte, visuelle forbindelser. Et mer sentralisert og samlet Trøndelag kan ha gjort varslingssystemet unødvendig, og økt fokuset på handel og ressursdistribusjon (se også Stenvik 2001). De mye omtalte tunanleggene kan ha sammenheng med dette.

Når det gjelder tidfestingen av gårdene, har ikke materialet vært tilstrekkelig til å si noe om gårdenes nøyaktige alder. Jeg har tatt utgangspunkt i en grov periodeinndeling, men ut fra funnlisten (appendiks VIII) kan vi se at det er svært mange av de omtalte gårdene som har funn fra nettopp eldre jernalder. Sammen med noenlunde homogene navneklasser (m.h.t. landskapsanalysen) kan dette indikere at gårdene tilhører samme tradisjon, og at disse kan henføres til bestemte tidsperioder. Som Mats Widgren (1988) forklarer, baserer diskusjonen om ødegårdsperioder seg på enkelte tider med sterkt minkende eller økende bebyggelsesutvikling. Mange av gårdene ville da blitt etablert innenfor tidsperioder hvor navneleddene hadde noenlunde samme meningsinnhold (jfr. diskusjonen om heim- og stad-navn i kap. 1.3.2). Jeg vil derfor konkludere med at de fleste av gårdene behandlet i denne oppgaven virkelig kan skrive seg fra de foreslåtte periodene. Stad-navn og enstavede naturnavn kan imidlertid være etablert både i eldre og yngre jernalder.

Den ovennevnte utviklingen er kun et forsøk på å vise mulighetene ved det visuelle landskapet, og ikke noe forsøk på å fastslå en reell situasjon. Mine undersøkelser har poengtert viktigheten av å se gårdene i en bredere, landskapsmessig kontekst. Først når man har klatret til topps på Maslows pyramide, står en støtt på alle byggesteinene. Det er kun fra oversiden at en kan se alle sidene av en pyramide.

Som en passende avslutning og oppsummering av denne oppgaven vil jeg sitere Tor Olav Okkenhaug, bonde på den undersøkte gården Oppem. Jeg oppsøkte ham for å få tatt noen bilder, og før jeg fikk forklart oppgavens tema, poengterte han:

”...æ ynde å sei at det e utsekta vi levve tå oppå hen.”

9. Litteratur

- Almaas, M. 1985: Ferdsel Verdal – Jemtland. Noen merkeår. *Verdal Historielags Skrifter* 11. Årbok 1985. S. 101.
- Almås, R. (ed.) 2004: *Norwegian Agricultural History*. Tapir Academic Press: Trondheim.
- Andersen, O. H. 1944a: *Det Norske Folks Busetning og Landnåm. Belyst ved stedsnavne. Første Del*. Nasjonalforlaget: Oslo.
- Andersen, O. H. 1944b: *Det Norske Folks Busetning og Landnåm. Belyst ved stedsnavne. Annen Del*. Nasjonalforlaget: Oslo.
- Andersen, O. H. 1946: *Stedsnavnenes Grammatiske Former. En kort orientering*. Eget Forlag: Oslo.
- Ashmore, W. & Knapp, A. B. 1999: Archaeological Landscapes: Costructed, Conceptualized Ideational. I: W. Ashmore & A. B. Knapp (ed.): *Archaeologies of Landscape. Contemporary Perspectives*. Blackwell Publishers: Cambridge. S. 1-32.
- Basso, K. H. 1996: *Wisdom Sits in Places. Landscape and Language among the Western Apache*. University of New Mexico Press: Albuquerque.
- Baudou, E. 2004: *Den nordiska arkeologin – historia och tolkningar*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien: Stockholm.
- Bender, B. (ed.) 1993: *Landscape. Politics and perspectives*. Explorations in anthropology series. Berg Publishers: Oxford.
- Bendiksen, O. Kr. 1979: Helleristningene på Brannan. *Verdal Historielags Skrifter* 4. Årbok 1979. S. 20-21.
- Bentley, R. A. 2007: Fashion versus reason – then and now. *Antiquity* 81. S. 1071-1073.
- Berggrav, E. 1930: *Brytningene omkring Olav og Stiklestad. Momenter til et oppgjør foran jubileet*. Aschehoug & Co: Oslo.
- Beverfjord, A. 2007: "Hellige Steiner" – bruk og betydning av steinfallosler i Norge. Hovedfagsoppgave i arkeologi ved NTNU: Trondheim.
- Binns, K. S. 1993: Før-Romersk Jernalder – Fattig på funn, men rik på graver? *Spor* nr.1, 1993. S. 24-25.
- Binns, K. S. & Binns, R. 2005: Resultat av gradiometerundersøkelser av to fornminnelokaliteter i Nord-Trøndelag. I: M. Høgestøl, L. Selsing, T. Løken, A. J. Nærøy & L. Prøsch-Danielsen (red.): *Konstruksjonsspor og byggeskikk. Maskinell flateavdekking – metodikk, tolkning og forvaltning*. AmS-Varia 43. Arkeologisk museum i Stavanger: Stavanger. S. 39-43.
- Binns, R. 2004: Gradiometer avdekker stor gravhaug på Stiklestad. *Spor* nr. 1, 2004. S. 31.
- Birgisdottir, B. B. 2007: *Arkeologisk undersøkelse i forbindelse med reguleringsplan for Kvelstad grustak, Kvelstadgruva. Kvelloberget 255/3, Kvelstad 251/1, Verdal kommune, Nord-Trøndelag*. Rapport i topografisk arkiv, dokumentnummer: 035700. NTNU Vitenskapsmuseet: Trondheim.
- Bjørn, A. 1920: Fra den Romerske Jernalder i Trøndelagen. *Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Skrifter* No. 6, 1919. DKNVS: Trondheim.
- Bjørndal, A. 2004: Musikkultur og instrument i fornaldra og norrøn tid. *Hjuringen* nr. 2, 2004.
- Bradley, R. 1978: *The Prehistoric Settlement of Britain*. Routledge & Kegan Paul: London.
- Brink, S. 1984: Absolut datering av bebyggelsenamn. *NORNA-rapporter* 26. *Bebyggelsers og bebyggelsesnavnes alder*. NORNA-förlaget: Uppsala. S. 18-66.
- Brink, S. 1988: Folkvandringstida namn? Ortnamn som källmaterial för att belysa bosättningen i Norden vid mitten av det första årtusendet. I: R. Näsman & J. Lund

- (red.): *Folkevandringsstiden i Norden. En kristeid mellem ældre og yngre jernalder*. Aarhus Universitetsforlag: Århus. S. 13-32.
- Brink, S. 1989: Ett bidrag till onomastisk teori. Bosättningsonomastik. I: L. Peterson & S. Strandberg (red.): *Studia Onomastica. Festskrift till Thorsten Andersson. 23 februari 1989*. Almqvist & Wiksell International: Stockholm. S. 19-28.
- Brink, S. 2004: Mytologiska rum och eskatologiska föreställningar. I: A. Andrén, K. Jennbert & C. Raudvere (red.): *Ordning mot kaos – studier av nordisk förkristen kosmologi. Vägar till Midgård 4*. Nordic Academic Press: Lund. S. 291-316.
- Brück, J. & Goodman, M. (ed.) 1999: *Making Places in the Prehistoric World. Themes in Settlement Archaeology*. UCL Press: London.
- Brøgger, A. W. 1925: *Det Norske Folk i Oldtiden*. Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning, Serie A: Forelesninger, VIa. H. Aschehoug & Co: Oslo.
- Brørs, S. 1964: *Gardsnamn i Nord-Trøndelag*. Særtrykk av Nord-Trøndelag Historielags årbok 1963/64.
- Bull, I. (red.) 2005: *Trøndelags Historie, bind 1. Landskapet blir landsdel. Fram til 1350*. Tapir Akademisk Forlag: Trondheim.
- Burenhult, G. 1984: *Samhällsbyggare och Handelsmän*. Arkeologi i Sverige 3. Förlags AB Wiken: Höganäs.
- Burström, M. 1995: Gårdstankar. Kognitiva och sociala perspektiv på forntidens gårdar. I: H. Göthberg, O. Kyhlberg & A. Vinberg (red.): *Hus & Gård i det urbana samhället. Rapport från ett sektorsforskningsprojekt*. Riksantikvarieämbetet: Stockholm. S. 163-177.
- Busnel, R. G. & Classe, A. 1976: *Whistled Languages*. Communication and Cybernetics 13. Springer-Verlag: Berlin.
- Children, G. & Nash, G. 1997: Establishing a Discourse: The Language of Landscape. I: G. Nash (ed.): *Semiotics of Landscape: Archeology of Mind*. BAR International Series 661. Archaeopress: Oxford. S. 1-4.
- Dahl, R, Sveian, H. & Thoresen M. K. 1997: *Nord-Trøndelag og Fosen. Geologi og Landskap*. Norges Geologiske Undersøkelse: Trondheim
- Dark, K. R. 2002: *Theoretical Archaeology*. Duckworth: London
- van Dommelen, P. 1999: Exploring Everyday places and Cosmologies. I: W. Ashmore & A. B. Knapp (ed.): *Archaeologies of Landscape. Contemporary Perspectives*. Blackwell Publishers: Cambridge. S. 227-285.
- Egeberg, P. C. 1923: *Dagbog for Peder C. Egeberg paa reisen til Størdalen sommeren 1829*. Kristiania.
- Elitzur, Y. 2004: *Ancient Place Names in the Holy Land. Preservation and History*. The Hebrew University Magnes Press: Jerusalem.
- Farbregd, O. 1977: *Utgravning av romartids gravhaug på Kvello, Verdal, Nord-Trøndelag 1969-70*. Rapport. Arkeologisk serie 1977:1. Universitetet i Trondheim: Trondheim.
- Farbregd, O. 1986: Elveosar. Gamle sentra på vandring. *Spor* nr. 2, 1986. S. 6-12.
- Flemström, B. 1983: *Ortnamn i Jämtland*. Almqvist & Wiksell Förlag: Stockholm.
- Fløttum, A. L. 2004: *Innberetning om arkeologiske undersøkelser på Stiklestad Prestegård gnr. 27/1 og Stiklestad Mellom gnr. 29/2*. Rapport i topografisk arkiv, dokumentnummer: 029553. NTNU Vitenskapsmuseet: Trondheim.
- Følstad, E. 2007: Faglige utfordringer ved bygging av middelaldergård på Stiklestad. I: S. Freij & E. Engen (red.): *Byggnadstraditioner i Gränstrakter*. Jämtli förlag: Östersund. S. 259-270.
- Gadamer, H-G. 2001: Opphøyelsen av forståelsens historisitet til hermeneutisk prinsipp. Utdrag fra Sannhet og Metode. I: S. Lægrend & T. Skorgen (red.): *Hermeneutisk lesebok*. Spartacus Forlag AS: Oslo. S. 115-136.

- Gansum, T., Jerpåsen, G. B., Keller, Chr. 1997: *Arkeologisk Landskapsanalyse med Visuelle Metoder*. AmS-Varia 28. Arkeologisk Museum i Stavanger: Stavanger.
- Gansum, T. 2004: *Hauger som Konstruksjoner – arkeologiske forventninger gjennom 200 år*. Gotark serie B. Gothenburg Archaeological Thesis No 33. Riksantikvarieämbetet & Göteborgs Universitet: Göteborg.
- Gaustad, F. 1956: *Innberetning om befarings på Vesteråsen, Gnr. 80,3. Stiklestad s, Verdal pgd*. Innberetning i topografisk arkiv, dokumentnummer: 009126. NTNU Vitenskapsmuseet: Trondheim.
- Gerritsen, F. 1999: The cultural biography of Iron Age houses and the long-term transformation of settlement patterns in the southern Netherlands. I: C. Fabech & J. Ringtved (ed.): *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark*. Aarhus University Press: Aarhus. S. 139-148.
- Gule Sider 2008?: *Kartsøk*. <http://www.gulesider.no/kart> Kartutsnitt produsert: 5/11-2008.
- Gule Sider 2009?a: *Kartsøk*. <http://www.gulesider.no/kart> Kartutsnitt produsert: 10/1-2009.
- Gule Sider 2009?b: *Kartsøk*. <http://www.gulesider.no/kart> Kartutsnitt produsert: 11/5-2009.
- Gulliksen, S. 1971: *Dateringsrapport DF-426 for Farbregd, Oddmunn. Labref: T-1120-1122. Kvello, Verdal, Nord-Trøndelag*. Rapport i topografisk arkiv, dokumentnummer: 009580. NTNU Vitenskapsmuseet: Trondheim.
- Gulliksen, S. & Nydal, R. 1987: *Dateringsrapport DF-1785 for Stenvik, ars F. Labref: T-7213. Lund, Verdal, Nord-Trøndelag*. Rapport i topografisk arkiv, dokumentnummer: 009205. NTNU Vitenskapsmuseet: Trondheim.
- Guttormsen, T. S. 2001: *Gård og Landskap. En landskapsarkeologisk analyse av jernalderens bosetning i Follo*. Hovedfagsoppgave i arkeologi ved Universitetet i Oslo: Oslo.
- Hagland, J. R. & Sandnes, J. 1994: *Frostatingslova*. Norrøne Bokverk. Samlaget: Oslo.
- Hagland, J. R. 2004: *Gammalislandsk og gammalnorsk språk*. I: O. E. Haugen (red.): *Handbok i norrøn filologi*. Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS: Bergen. S. 375-406.
- Hamilton, S. & Whitehouse, R. 2006: Phenomenology in Practice: Towards a Methodology for a 'Subjective' Approach. *European Journal of Archaeology* 2006; 9. S. 31-71.
- Hansen, A. 1906: Forhistoriske opplysninger fra sammensatte gaardnavn. *Aarsberetning for 1906*. Foreningen til Norske Fortidsminnesmærkers Bevaring: Kristiania.
- Hanssen, Ø. 2002: Eldre beretninger om bukkehorn. *Hjuringen* nr. 1, 2002.
- Haugen, O. E. 2001: *Grunnbok i norrønt språk*. Gyldendal Norsk Forlag: Oslo.
- Haugen, O. E. (red.) 2004: *Handbok i norrøn filologi*. Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS: Bergen.
- Hedeager, L. 1990: *Danmarks Jernalder. Mellem stamme og stat*. Aarhus Universitetsforlag: Aarhus.
- Hedeager, L. 2001: Asgard Reconstructed? Gudme – a 'Central Place' in the north. I: M. de Jong & F. Theuvs (ed.): *Topographies of Power in the Early Middle Ages*. Koninklijke Brill: Leiden. S. 467-507.
- Heggstad, L., Hødnebo, F. & Simensen, E. 2004: *Norrøn Ordbok*. Det Norske Samlaget: Oslo.
- Helleland, B. 1989: Stadnamn i ubunden form. I: L. Peterson & S. Strandberg (red.): *Studia Onomastica. Festskrift till Thorsten Andersson. 23 februari 1989*. Almqvist & Wiksell International: Stockholm. S. 143-152.
- Hemmendorf, O. & Pålsson, I. 1986: *Storsjöbygdens vegetations- och kulturlandskapsutveckling*. Rapport RAÄ 1986:1. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer: Stockholm.

- Hemmenndorff, O. 1994: Fornborgar I Mittskandinavien – function och samhällsbetydelse. I: K. Gullberg (red.): *Järnåldern i Mittnorden. Ett symposium kring nya arkeologiska och ekologiska forskningsrön*. Förlagsaktiebolaget Scriptum: Vasa. S. 195-208.
- Henriksen, M. M. 1997: *Nøkkelen til Trøndelag. Bosetning, kommunikasjon og kontroll. Agdenes og Snillfjord 500 f.Kr. til 1000 e.Kr.* Hovedfagsoppgave i arkeologi ved NTNU: Trondheim.
- Herje, T. 1985: *Undersøkelse av 2 hauger og deler av hulvei traseer på Lein Østre Gnr. 38/1 Verdal, Nord-Trøndelag*. Rapport i topografisk arkiv, dokumentnummer 008998. NTNU Vitenskapsmuseet: Trondheim.
- Hjermann, M. 2007: *Kystrøyser ved Hustadvika, Fræna kommune, Møre og Romsdal: en studie av kystrøysers plassering i et maritimt landskap*. Masteroppgave i arkeologi ved NTNU: Trondheim.
- Hjørungdal, T. 1991: *Det skjulte kjønn. Patriarkal tradisjon og feministisk visjon i arkeologien belyst med fokus på jernalderkontekst*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°. Nr. 19. Almqvist & Wiksell International: Stockholm.
- Hoff, I. 1955: Noreg eller Norge? I: O. Stemshaug (red.) 1973b: *Norsk Stadnamngransking*. Det Norske Samlaget: Oslo. S. 141-149.
- Hoftun, H. 2007: *Busetjingsmønster og ekspansjon i Snåsa sin eldre jernalder. Tilhøvet mellom lokal tradisjon og impulsar utanfrå*. Masteroppgave i arkeologi ved NTNU: Trondheim.
- Holm, I. 1994: *Trekk av Vardals agrare historie*. Magistergradsavhandling i nordisk arkeologi ved Universitetet i Oslo: Oslo.
- Holmsen, A. 1941: *Eidsvoll Bygds Historie Bind I, 1. del. Bygdehistorien til omkring 1700*. Oslo.
- Hougen, B. 1947: *Fra Seter til Gård. Studier i norsk bosetningshistorie*. Norsk Arkeologisk Selskap: Oslo.
- Indrebø, G. 1935: Fjordung. Granskingar i eldre norsk organisasjons-soge. *Bergen Museums Årbok* nr. 1, 1935.
- Indrebø, G. 1973: Norsk Stadnamngransking. I: O. Stemshaug (red.) 1973b: *Norsk Stadnamngransking*. Det Norske Samlaget: Oslo. S. 9-29.
- Ingold, T. 1986: *The appropriation of nature. Essays on human ecology and social relations*. Manchester University Press: Manchester.
- Ingstad, H. 2002: *Vesterveg til Vinland. Oppdagelsen av norrøne boplasser i Nord-Amerika*. Gyldendal Forlag: Oslo.
- Inndal, R. 2007: Sagnet om Bål-Erik-dalen. *Verdal Historielags Skrifter* 35. Årbok 2007. S. 13-15.
- Iversen, R. 1954: Noen folkeetymologier i østnorske stedsnavn av finsk opphav. I: O. Stemshaug (red.) 1973b: *Norsk Stadnamngransking*. Det Norske Samlaget: Oslo. S. 198-205.
- Jerpåsen, G. B. 1993: *Gunnerød – En arkeologisk landskapsanalyse*. Magistergradsavhandling i nordisk arkeologi ved Universitetet i Oslo: Oslo.
- Johansen, T. 2003: *Jern og Grav. Maktpolitiske kontekster i Trøndelags eldre jernalder*. Hovedfagsoppgave i arkeologi ved Universitetet i Bergen: Bergen.
- Johnsen, O. A. 1919: *Norges bønder. Utsyn over den norske bondestands historie*. H. Aschehoug & Co: Kristiania.
- Jones, M. 2006: Stiklestad i Kulturlandskapsperspektiv. I: E. Følstad, P. S. Raaen & O. Skevik (red.): *Stiklestad og andre Minnsteder*. Stiklestad Nasjonale Kultursenter AS: Verdal. S. 43-86.
- Jünge, Å. 2008: Om to sametragediar i Sulffjellet rundt 1870. *Verdal Historielags Skrifter* 36. Årbok 2008. S. 65-69.

- Keyser, R. & Munch, P. A. 1848: *Norges Gamle Lover indtil 1387*. Andet bind. Christiania.
Digital faksimileutgave ved Riksarkivet 2003: <http://da2.uib.no/cgi-win/WebBok.exe?slag=lesbok&bokid=ngl2>. Sist besøkt 11/5-2009.
- Küchler, S. 1993: Landscape as Memory: The Mapping of Process and its Representation in a Melanesian Society. I: B. Bender (ed.): *Landscape. Politics and perspectives*. Explorations in anthropology series. Berg Publishers: Oxford.
- Lake, M. W. & Woodman, P. E. 2003: Visibility studies in archaeology: a review and case study. *Environment and planning B: Planning and Design* 2003, vol 30. S. 689-707.
- Lie, Chr. 2000: *Bygdeborgene i Etne. Forsvarsverk, tilfluktsborger eller sakrale anlegg? En landskapsanalyse av fire bygdeborger i Sunnhordaland*. Hovedfagsoppgave i arkeologi ved Universitetet i Bergen: Bergen.
- Llobera, M. 1996: Exploring the topography of mind: GIS, social space and archaeology. *Antiquity* 70. S. 612-622.
- Lönn, M. K. 1992: Arkeologin bakom ortnamnsdateringar. *Fornvännen* 1992. S. 241-253.
- Lönn, M. 1999: *Fragment av Samtal. Tvärvetenskap med arkeologi och ortnamnsforskning i bohusslänska exempel*. Riksantikvarieämbetet arkeologiska undersökningar skrifter no. 30. Studia archaeologica universitatis Umensis nr. 12. Riksantikvarieämbetet: Kungsbacka.
- Løken, T., Pilø, L. & Hemdorff, O. 1996: *Maskinell flateavdekking og utgravning av forhistoriske jordbruksboplasser. En metodisk innføring*. AmS-Varia 26. Arkeologisk Museum i Stavanger: Stavanger.
- Løken, T. 1998: *Hustyper og sosialstruktur gjennom bronsealder på Forsandmoen, Rogaland, Sørvest-Norge*. AmS-Varia 33. Arkeologisk Museum i Stavanger: Stavanger.
- Maasø, A. 2002: "Se-hva-som-skjer!" *En studie av lyd som kommunikativt virkemiddel i TV*. Dr. art. avhandling ved Institutt for medier og kommunikasjon, Universitetet i Oslo: Oslo.
- Malone, K. 1962: *Widsith*. Revised Edition. Roskilde and Bagger: Copenhagen.
- Marstrander, L. 1975: *Utgravning av gravfelt på Vinne, 1972*. Innberetning i topografisk arkiv, dokumentnummer 009601. NTNU Vitenskapsmuseet: Trondheim.
- Marstrander, L. 1983: *Inntrøndelag i Romertid. Gravfunn og bosetning*. Gunneria 43. Universitetet i Trondheim: Trondheim
- Marstrander, S. 1955: Trøndelag i Forhistorisk Tid. Særtrykk av *Norges Bebyggelse, Fylkesbindet for Sør-Trøndelag, Nord-Trøndelag og Nordland fylker*. A/S Norsk Faglitteratur: Oslo.
- Marstrander, S. 1956: Hovedlinjer i Trøndelags Forhistorie. Særtrykk av *Viking* 1956. Norsk Arkeologisk Selskap: Oslo.
- Maslow, A. 1970: *Motivation and Personality. Second edition*. Harper & Row Publishers: New York.
- Muir, R. 1999: *Approaches to Landscape*. Macmillan Press Ltd.: London.
- Müller, O. R. 1930: Streiftog i Verdals Historie. I: *Festskrift i anledning Olavs-jubileet 1930*. Jubileumskomiteen: Verdal. S. 9-38.
- Murstad, A. 2005: Lokk – historisk levning og vokal ekstremesport. *Norsk Folkemusikkklags skrifter* nr. 19, 2005. S. 51-61.
- Musum, E. 1930a: *Verdalsboka, bind III. Gårds- og slektshistorie*. Trondhjem.
- Musum, E. 1930b: *Verdalsboka, bind IV. Gårds- og slektshistorie*. Trondhjem.
- Musum, E. 1931: *Verdalsboka, bind V. Gårds- og slektshistorie*. Trondhjem.
- Myhre, B. 1972: *Funn, fornminner og ødegårder. Jernalderens bosetning i Høyland Fjellbygd*. Stavanger Museums Skrifter, Bind 7. Stavanger Museum: Stavanger.

- Myhre, B. 1980: *Gårdsanlegget på Ullandhaug I. Gårdshus i jernalder og tidlig middelalder i Sørvest-Norge*. AmS Skrifter 4. Arkeologisk Museum i Stavanger: Stavanger.
- Myhre, B. 1987: Fra smårike til stat. I: H. Rommetvedt (red.): *Hafrsjøfjord: fra rikssamling til lokalt selvstyre*. Dreyer Bok: Stavanger. S. 111-125.
- Myhre, B. 2004: Agriculture, landscape and society ca. 4000 BC – AD 800. I: R. Almås (ed.): *Norwegian Agricultural History*. Tapir Academic Press: Trondheim. S. 14-77.
- Nash, G. (ed.) 1997: *Semiotics of Landscape: Archeology of Mind*. BAR International Series 661. Archaeopress: Oxford.
- Natvig, V. 2006: Trafikkleder mellom Verdalen og Jämtland. *Verdalen Historielags Skrifter* 34. Årbok 2006. S. 44-54.
- Nordeide, L. 2003: *Heimen i Eldre Jernalder. Tradisjon og endring i eit husmateriale. Ei analyse av treskipa langhus frå Hornnes, Førde i Sunnfjord*. Hovedfagsoppgave i arkeologi ved Universitetet i Bergen: Bergen.
- NOU 2003/26: *Om odels- og åsetesretten. Norges Offentlige Utredninger* 2003, nr. 26. Landbruks- og matdepartementet: Oslo.
- Nyberg, O. P. 1999: *Felttog og forsvarsanlegg i grenseland*. Armfeldts Karoliner, Verdalen Kommune: Verdalen.
- Nydal, R. 1971: *Dateringsrapport DF-389 for Farbregd, Oddmunn*. Labref: T-987. Kvello, Verdalen, Nord-Trøndelag. Rapport i topografisk arkiv, dokumentnummer: 009579. NTNU Vitenskapsmuseet: Trondheim.
- Nygaard, K. F. 2007: *Bergkunst i et landskap. En analyse*. Hovedfagsoppgave i arkeologi ved Universitetet i Bergen: Bergen.
- Olsen, M. 1926: *Ættegård og Helligdom. Norske stedsnavn sosialt og religionshistorisk belyst*. H. Aschehoug & Co.: Oslo.
- Olsen, M. 1937: Stedsnavnforskning. *Heimen, bd. 5*. Landslaget for Bygde- og Byhistorie: Oslo. S. 3-10, 65-77.
- Olsen, M. 1939: Norge. I: M. Olsen (red.): *Nordisk Kultur V. Stedsnavn*. H. Aschehoug & Co.: Oslo. S. 5-52.
- Opedal, A. 1999: *Arkeologiens gårdsforskning og utformingen av en norsk identitet*. AmS-Varia 35. Arkeologisk Museum i Stavanger: Stavanger.
- Pauls, E. P. 2006: The Place of Space: Architecture, Landscape, and Social Life. I: M. Hall & S. W. Silliman (ed.): *Historical Archaeology*. Blackwell Studies in Global Archaeology. Blackwell Publishing Ltd.: Oxford. S. 65-83.
- Pedersen, E. A. 1999: Transformations to sedentary farming in eastern Norway: AD 100 or 1000 BC? I: C. Fabech & J. Ringtved (ed.): *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark*. Aarhus University Press: Aarhus. S. 45-52.
- Pellijeff, G. 1989: Ortnamnselementet skede. I: L. Peterson & S. Strandberg (red.): *Studia Onomastica. Festskrift till Thorsten Andersson. 23 februari 1989*. Almqvist & Wiksell International: Stockholm. S. 279-286.
- Petersen, J. 1933: *Gamle Gårdsanlegg i Rogaland. Fra forhistorisk tid og middelalder*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Serie B: Skrifter, XXIII. H. Aschehoug & Co: Oslo.
- Petersen, Th. 1918: Litt om Frosta i den hedenske oldtid. I: H. Vold, O. A. Hogstad, Aa. Hagerup, J. A. Hagerup & Kr. Hogstad (red.): *Frosta i Gammel og ny Tid. Ei Bygdebok. Historiske opplysninger om folk og forhold i Frosta fra gammel tid og ned til 1914*. Throndhjem.
- Petersen, Th. 1926: Skeynafylke i den hedenske tid. I: A. Vestrum (red.): *Skogns historie (Omfattende Frol og Levanger). Første Bind*. Steinkjer.
- Petersen, Th. 1932: *Notis om gravanlegg på By, Vinne sogn, Verdalen prgj*. Notis i topografisk arkiv, dokumentnummer 009614. NTNU Vitenskapsmuseet: Trondheim.

- Petersen, Th. 1945: Orkedalen i den hedenske oldtid. I: H. Hoff (red.): *Orkanger-Boka. Historiebok for Orkedalsøren og Orkanger*. Orkanger Kommune: Orkanger.
- Pilø, L. 2005: *Bosted – urgård – enkeltgård. En analyse av premisene i den norske bosetningshistoriske forskningstradisjon på bakgrunn av bebyggelsesarkeologisk feltarbeid på Hedemarken*. Oslo Arkeologiske Serie, vol. 3. Universitetet i Oslo: Oslo.
- Prestvold, K. 1997: *Rapport fra arkeologisk forundersøkelse i forbindelse med planlagt vegomlegging på Stiklestad, Verdal kommune, Nord-Trøndelag*. Rapport i topografisk arkiv, dokumentnummer 021649. NTNU Vitenskapsmuseet: Trondheim.
- Prestvold, K. 1999: *Trøndelag i Støpeskjeen. Jernproduksjon og sosial organisasjon i Nord-Trøndelag mellom 350 f.Kr. og 500 e.Kr.* Gunneria 75. NTNU Vitenskapsmuseet: Trondheim.
- Ramqvist, P. H. 1983: *Gene. On the origin, function and development of sedentary Iron Age settlement in Northern Sweden*. Department of Archaeology. University of Umeå: Umeå.
- Randsborg, K. 1995: *Hjortspring. Warfare & Sacrifice in Early Europe*. Aarhus University Press: Aarhus.
- Ringtved, J. 1999: Settlement organization in a time of war and conflict. I: C. Fabeck & J. Ringtved (ed.): *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark*. Aarhus University Press: Aarhus. S. 361-382.
- Rossignol, J. & Wandsnider, L. (ed.) 1992: *Space, Time, and Archaeological Landscapes. Interdisciplinary Contributions to Archaeology*. Plenum Press: New York.
- Rostholm, H. & Wessberg E. A. 1998: Gjallarhorn. *Skalk* nr. 6, 1998. S. 5-9.
- Rygh, K. 1879: Faste fornlevninger og oldsagfund i Nordre Thronhjems amt. *Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Skrifter* No. 4, 1878. DKNVS: Trondheim.
- Rygh, K. 1903: *Norske Gaardnavne. Nordre Thronhjems Amt. Oplysninger samlede til brug ved matrikelens revision*. Digital database ved Dokumentasjonsprosjektet 1999: http://www.dokpro.uio.no/rygh_ng/rygh_felt.html. Sist besøkt 14/5-2009.
- Rygh, K. 1903: *Norske Gaardnavne. Nordre Thronhjems Amt. Oplysninger samlede til brug ved matrikelens revision*. Digital faksimileutgave ved Nasjonalbiblioteket 2009?: <http://www.nb.no/utlevering/contentview.jsf?sesamid=3acac03f0bdd9a9b4494c83b3af19b57&struct=DIVP460>. Sist besøkt 26/2-2009.
- Rygh, K. 1905: Om Gaardnavne i Nordland. *Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Skrifter* No. 4, 1905. DKNVS: Trondheim.
- Rygh, K. 1909: Oversigt over Videnskapsselskabets oldsagsamlings tilvækst i 1909 af sager ældre end reformationen. *Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Skrifter* No. 10, 1909. DKNVS: Trondheim.
- Rygh, O. 1869: Om den Ældre Jernalder i Norge. Særskilt Aftryk af *Aarbøger for nordisk Oldk. Og Historie*, 1869. Kjøbenhavn.
- Rygh, O. 1885: *Norske Oldsager*. Faksimileutgave fra 1999 ved Tapir Forlag: Trondheim.
- Rygh, O. 1892: Oplysninger til trondhjemske Gaardnavne II. Særtrykk av *Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Skrifter* 1892. DKNVS: Trondheim.
- Rygh, O. 1898: *Norske Gaardnavne. Forord og Indledning*. Faksimileutgave fra 1999 ved Tapir Forlag: Trondheim.
- Røskaft, M. 2003: *Maktens Landskap. Sentralgårder ved overgangen fra vikingtid til kristen middelalder, ca. 800-1200*. Skriftserie fra Historisk institutt, no. 39. Historisk Institutt, NTNU: Trondheim.
- Røthe, G. 1999: Odinskriger, Kristuskriger, Hellig Konge og Helgen. Religionshistoriske perspektiver på Olav Haraldssons død og helgenkåring. I: O. Skevik (red.): *Kongemøte*

- på Stiklestad. *Foredrag fra seminar om kongedømmet i vikingtid og tidlig middelalder*. Stiklestad Nasjonale Kultursenter: Verdal. S. 49-78.
- Säfvestad, U. 1995: Husforskning i Sverige 1950-1994. En kritisk exposé över metodutveckling. I: H. Göthberg et.al. (red.): *Hus & Gård i det urbana samhället. Rapport från ett sektorsforskningsprosjekt*. Riksantikvarieämbetet: Stockholm. S. 11-22.
- Sandnes, J. 1967: Trøndelags eldste politiske historie. *Historisk Tidsskrift* 46. Den Norske Historiske Forening. Universitetsforlaget: Oslo. S. 1-20.
- Sandnes, J. 1997: Gards- og andre bustadnamn. I: J. Sandnes & O. Stemshaug (red.): *Norsk Stadnamnleksikon*. 4. utgåva. Det Norske Samlaget: Oslo.
- Selinge, K-G. 1976: *Människan i landskapet. Förhistoriska kulturmiljöer i Jämtland och Härjedalen*. Fornvårdaren 14. Jämtlands läns museum: Östersund.
- Selvik, S. F. 1985: *Paleoøkologiske undersøkelser i Nord-Trøndelag, med hovedvekt på granskogens innvandring og etablering*. Hovedfagsoppgave ved UiT: Trondheim
- Shanks, M. & Tilley, C. 1992: *Re-Constructing Archaeology. Theory and Practice*. Second Edition. Routledge: London
- Skoglund, F. 2002: *Rapport 2001/260075; utgravning Lein (38/1+11)*. Rapport i topografisk arkiv, dokumentnummer 021620. NTNU Vitenskapsmuseet: Trondheim.
- Skogseth, F. H. & Gulliksen, S. 2000: *Dateringsrapport DF-3245 for Stomsvik, Knut H. Labref: T-14718. Ydse, Verdal, Nord-Trøndelag*. Rapport i topografisk arkiv, dokumentnummer: 020180. NTNU Vitenskapsmuseet: Trondheim.
- Skogseth, F. H. & Gulliksen, S. 2005: *Dateringsrapport DF-3799 for Fløttum, Anne Lise. Labref: T-17478-17482. Stiklestad Mellom og Stiklestad Prestegård, Verdal, Nord-Trøndelag*. Rapport i topografisk arkiv, dokumentnummer: 029555. NTNU Vitenskapsmuseet: Trondheim.
- Skre, D. 1998: *Herredømmet. Bosetning og besittelse på Romerike 200-1350 e.Kr.* Acta Humaniora nr. 32. Universitetsforlaget AS: Oslo.
- Slomann, W. 1948: Medelpad og Jämtland i eldre jernalder. *Universitetet i Bergens Årbok* 1948. Historisk-antikvarisk rekke nr. 2. Universitetet i Bergen: Bergen.
- Slomann, W. 1969: *Eldre jernalder og merovingertid*. Universitetets Oldsaksamling: Oslo.
- Smedstad, I. 1988: *Etableringen av et organisert veihold i Midt-Norge i tidlig historisk tid*. Varia 16. Universitetets Oldsaksamling: Oslo
- Smedstad, I. 1995: Spor etter veiforbindelsene over Kjølén. *Spor* nr. 2, 1995. S. 8-11.
- Smedstad, I. 1996: *Befaring av hulveier på Lein*. Notat i topografisk arkiv, dokumentnummer 009003. NTNU Vitenskapsmuseet: Trondheim.
- Sognnes, K. 1986: Helleristningene på Berg i Verdal. *Verdal Historielags Skrifter* 12. Årbok 1986. S. 133-137.
- Sognnes, K. 1994: Bygdeborger – tilfluktssteder og forsvarsverker i urolige tider. *Spor* nr. 2, 1994. S. 8-10.
- Sognnes, K. 1996: Det religiøse landskapet. *Spor* nr. 2, 1996. S. 10-14.
- Solberg, B. 2003: *Jernalderen i Norge. 500 før Kristus til 1030 etter Kristus*. 2. Utgave. Cappelen Akademisk Forlag: Oslo.
- Solem, M. W. 2007: *Landskapsrom i steinalder. Visuell landskapsanalyse på lokaliteter fra eldre og yngre steinalder i Varangerfjorden, Finnmark*. Masteroppgave i arkeologi ved Universitetet i Oslo: Oslo.
- Stamnes, A. A. 2008: *Jernalderens jordbruksbosetning i Nord-Trøndelag. Utvikling og testing av en prediktiv modell*. Masteroppgave i arkeologi ved NTNU: Trondheim.
- Steborgløyen, H. M. V. 2008: *Et stille møte mellom sjø og land. En stilistisk analyse av de marine veideristningenes motiver, sammenheng og tolkninger*. Masteroppgave i arkeologi ved NTNU: Trondheim.
- Steinsland, G. 2005: *Norrøn Religion. Myter, riter, samfunn*. Pax Forlag: Oslo.

- Stemshaug, O. 1973a: *Namn i Noreg. Ei innføring i norsk stadnamngransking*. Det Norske Samlaget: Oslo.
- Stemshaug, O. (red.) 1973b: *Norsk Stadnamngransking*. Det Norske Samlaget: Oslo.
- Stene, E. 1994: Økonomi og samfunn i Inntrøndelag i jernalderen. I: K. Gullberg (red.): *Järnåldern i Mittnorden. Ett symposium kring nya arkeologiska och ekologiska forskningsrön*. Förlagsaktiebolaget Scriptum: Vasa. S. 43-56.
- Stenvik, L. F. 1978: *Stadgårder. Et forsøk på arkeologisk datering av en navneklasse*. Magistergradsavhandling ved universitetet i Bergen: Bergen.
- Stenvik, L. F. 1979: Litt om forhistorisk jakt i Verdal. *Verdal Historielags Skrifter* 4. Årbok 1979. S. 7-16.
- Stenvik, L. F. 1985: *Innberetning vedrørende utgravning av gravhaug på Lund 72/1, Verdal kommune*. Innberetning i topografisk arkiv, dokumentnummer: 009193. NTNU Vitenskapsmuseet: Trondheim.
- Stenvik, L. F. 1986: *Innberetning utgravning av gravhaug Lund 72/1, Verdal, 1986*. Innberetning i topografisk arkiv, dokumentnummer: 009196. NTNU Vitenskapsmuseet: Trondheim.
- Stenvik, L. F. 1987: En innholdsrik gravhaug på Lund i Leksdalen. *Verdal Historielags Skrifter* 14. Årbok 1987. S. 6-19.
- Stenvik, L. F. 1980: Fornminner og bosetning. Et forsøk på rekonstruksjon av den eldste bosetning i Leksdalen. *Verdal Historielags Skrifter* 5. Årbok 1980. S. 219-230.
- Stenvik, L. F. 1989: Nytt lys på gammel historie. Stiklestad sett i et arkeologisk perspektiv. *Verdal Historielags skrifter* 16. Årbok 1989. S. 18-28.
- Stenvik, L. F. 1994a: Jern og Samfunn – verkstedplasser for jernframstilling i Trøndelag. *Spor* nr. 1 1994. S. 12-15.
- Stenvik, L. F. 1994b: Samfunnsstrukturer i Trøndelag i jernalderen. I: K. Gullberg (red.): *Järnåldern i Mittnorden. Ett symposium kring nya arkeologiska och ekologiska forskningsrön*. Förlagsaktiebolaget Scriptum: Vasa. S. 183-194.
- Stenvik, L. F. 1994c: Gravminner og Maktsentra. I: Ø. Walberg (red.): *Før og etter Stiklestad 1030. Religionsskifte, kulturforhold, politisk makt*. Stiklestad Nasjonale Kultursenter: Verdal.
- Stenvik, L. F. 2001: *Skei – Et maktsenter fram fra skyggen*. Vitark 2. NTNU Vitenskapsmuseet: Trondheim.
- Stenvik, L. F. 2005: Jernalderen. I: I. Bull et.al. (red.): *Trøndelags Historie, bind 1. Landskapet blir landsdel. Fram til 1350*. Tapir Akademisk Forlag: Trondheim.
- Stomsvik, K. H. 2000: *Arkeologisk undersøkelse av kulturlag med skjørbrønt stein Ydsedalen, Ydse, Verdal kommune, Nord-Trøndelag 21.06-25.06.99*. Rapport i topografisk arkiv, dokumentnummer: 020178. NTNU Vitenskapsmuseet: Trondheim.
- Storbækken, M. 2005: I sagaen om Sverre Sigurdsson kan vi lese om luren Andvake. *Hjuringen* nr. 1, 2005.
- Store Norske Leksikon 2009: *Gård*. <http://www.snl.no/g%C3%A5rd>. Sist besøkt: 9/3-2009.
- Strøm, I. O. 2007: *Tunanlegg i Midt-Norge – med særlig blick på Væremsanlegget i Namdalen*. Hovedfagsoppgave i arkeologi ved NTNU: Trondheim.
- Sturluson, S. 2003: *Snorre Sturlasons kongesagaer*. Stormutgaven. J. M. Stenersens Forlag:Oslo
- Sundström, J. 1997: Järnålder i fångstlandet. I: I. Zachrisson et.al. (red.): *Möten I Gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien*. Statens Historiska Museum: Stockholm. S. 21-27.
- Suul, J. 1932: *Registrering av kavlbros på Haugsmyrene*. Innberetning i topografisk arkiv, dokumentnummer 008761. NTNU Vitenskapsmuseet: Trondheim.

- Sveian, H. & Olsen, L. 1984: En strandforskyvningskurve fra Verdalsøra, Nord-Trøndelag. *Norsk geologisk tidsskrift*, vol. 64 (1). S. 27-38.
- Sveian, H. 2002: *Landskapsutviklingen ved Stiklestad og Verdalsøra, med fokus på terrengformene i år 1030*. Rapport NGU. Vedlegg i topografisk arkiv, dokumentnummer 021645. NTNU Vitenskapsmuseet: Trondheim.
- Særheim, I. 1993: Gardsnamn og busetjingsutvikling. Litt om datering av gardsnamn på – land. *Ætt og Heim* 1993. Rogaland Historie og Ættesogelag. S. 19-58.
- Særheim, I. 2004: Person- og Stadnamn. I: O. E. Haugen (red.): *Handbok i norrøn filologi*. Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS: Bergen. S. 337-374.
- Sørheim, H. 1983a: *Utgravning av en gravhaug på Asphaugen, Rindsem Mølle i Verdal*. Rapport, Arkeologisk Serie 1983:5. DKNVS: Trondheim. S. 87-98.
- Sørheim, H. 1983b: Gravfeltet på Asphaugen ved Rindsem Mølle. Arkeologisk undersøkelse sommeren 1982. *Verdal Historielags Skrifter* 9. Årbok 1983. S. 236-247.
- Taçon, P. S. C. 1999: Identifying Ancient Sacred Landscapes in Australia: From physical to social. I: W. Ashmore & A. B. Knapp (ed.): *Archaeologies of Landscape. Contemporary Perspectives*. Blackwell Publishers: Cambridge. S. 33-57.
- Thiis-Evensen, T. 1995: *Europas Arkitekturhistorie. Fra idé til form*. Gyldendal norsk forlag: Oslo.
- Thiis-Evensen, T. 1998: Arkitekturens Maktgrammatikk. I: C. K. Christophersen (red.): *Maktens Korridorer. Arkitektur som politikk*. Norsk form: Oslo. S. 5-14.
- Thomas, J. 2001: Archaeologies of Place and Landscape. I: I. Hodder (ed.): *Archaeological Theory Today*. Polity Press: Cambridge. S. 165-186.
- Thordeman, B. 1943: Sankt Olovs Hjälms och Sporrar. Sveriges äldsta bevarade trofé. *Fornvännen* 1943. S. 188-200.
- Tilley, C. 1993: Art, Architecture, Landscape [Neolithic Sweden]. I: B. Bender (ed.): *Landscape. Politics and perspectives*. Explorations in anthropology series. Berg Publishers: Oxford. S. 49-84.
- Tilley, C. 1994: *A Phenomenology of Landscape. Places, paths and monuments*. Explorations in anthropology series. Berg Publishers: Oxford.
- Veimo, M. 1976: Litt om varder og vardebrenning. *Verdal Historielags Skrifter* 1. Årbok 1976. S. 15-17.
- Veimo, R. 2008: Full soldat på Øra. *Verdal Historielags Skrifter* 36. Årbok 2008. S. 58-61.
- Verdal Kommune 2000: *Landbruket i Verdal*. Brosjyre utgitt av Verdal kommune, landbrukskontoret.
- Vikstrand, P. 2004: Berget, lunden och åkern. Om sakrala och kosmologiska landskap ur ortnamnens perspektiv. I: A. Andréén, K. Jennbert & C. Raudvere (red.): *Ordning mot kaos – studier av nordisk förkristen kosmologi*. Vägar till Midgård 4. Nordic Academic Press: Lund. S. 317-342.
- Vinje, Aa. O. 1969: *Ferdaminni fraa sumaren 1860*. J. W. Eide Forlag: Bergen.
- Vitenskapsmuseet 2009?a: *Arkeologisk Hovedkatalog*. <http://www.dokpro.uio.no/arkeologi/trondheim/hovedkat.html>. Sist besøkt: 31/3-2009.
- Vitenskapsmuseet 2009?b: *Innkomsprotokoll for Arkeologi*. <http://www.vm.ntnu.no/intranett/innkomst/default.asp>. Sist besøkt: 31/3-2009.
- Walberg, Ø. 1983: Haug – et gammelt kirkested. *Verdal Historielags Skrifter* 9. Årbok 1983. S. 122-146.
- Walberg, Ø. 1985: Borgen. Kan ferdselsvegene i eldre jernalder være med og forklare betydningen av navnet Borgen? *Verdal Historielags Skrifter* 11. Årbok 1985. S. 164-176.
- Walberg, Ø. 1990: Ras i Leirådalen. *Verdal Historielags Skrifter* 17. Årbok 1990. S. 118-129.

- Walberg, Ø. 1993a: *Verdalsboka. Ras I Verdal A*. Verdal Kommune v/Bygdeboknemnda: Verdal.
- Walberg, Ø. 1993b: *Verdalsboka. Ras I Verdal B*. Verdal Kommune v/Bygdeboknemnda: Verdal.
- Walberg, Ø. 1994a: *Leirras og landskyldfall : ras og elvebrudd som forsterkende faktor ved landskyldfallet og ødegårdsfremveksten i senmiddelalderen i Verdal*. Hovedfagsoppgave i historie ved Universitetet i Trondheim:Trondheim.
- Walberg, Ø. 1994b: Olav Haraldssons ferd gjennom Verdal til Stiklestad i 1030. *Verdal Historielags skrifter* 21. Årbok 1994. S. 25-36.
- Walberg, Ø. 1997: Veter i Trøndelag. *Verdal Historielags Skrifter* 24. Årbok 1997. S. 20-28.
- Welinder, S. 1992: *Människor och Landskap*. Aun 15. Societas Archaeologica Upsaliensis: Uppsala.
- Welinder, S., Pedersen, E. A. & Widgren, M. (red.) 1998: *Jordbrukets första femtusen år 4000 f.Kr. – 1000 e.Kr*. Det svenska jordbrukets historia, bind 1. Natur och Kultur/LTs förlag: Bohuslän.
- Welinder, S. 2003: *DNA, etnicitet, folk och folkvandringar*. Bricoleur Press: Lindome.
- Wessberg, E. A. 1996: Drømte mig en drøm. *Skalk* nr. 2, 1996. S. 20-28.
- Widgren, M. 1988: Skillnader och likheter mellan regioner. I: R. Näsman & J. Lund (red.): *Folkevandringstiden i Norden. En kristeid mellem ældre og yngre jernalder*. Aarhus Universitetsforlag: Århus. S. 273-287.
- Wienberg, J. 2004: Sakral geometri. Veje og vildveje til viden. I: A. Andrén, K. Jennbert & C. Raudvere (red.): *Ordning mot kaos – studier av nordisk förkristen kosmologi*. Vägar till Midgård 4. Nordic Academic Press: Lund. S. 23-58.
- Wikipedia 2009a: *Gård*. <http://no.wikipedia.org/wiki/G%C3%A5rd> Sist besøkt: 9/3-2009.
- Wikipedia 2009b: Maslow's hierarchy of needs. http://en.wikipedia.org/wiki/Maslow%27s_hierarchy_of_needs Sist besøkt: 5/5-2009.
- Wilson, S. 1998: *The Means of Naming. A social and cultural history of personal naming in Western Europe*. UCL Press: London.
- Wrigglesworth, M. 2000: *Ristninger og Graver som Sted. En visuell landskapsanalyse*. Hovedfagsoppgave i arkeologi ved Universitetet i Bergen: Bergen.
- Ystgaard, I. 1998: *Bygdeborger i Trøndelag. En forskningshistorisk og empirisk undersøkelse av et begrep og en kulturminnekategori*. Hovedfagsoppgave i arkeologi ved NTNU: Trondheim
- Ystgaard, I. & Solheim, E. 2003: *Arkeologisk undersøkelse i forbindelse med reguleringsplan for Stiklestad, Verdal*. Rapport i topografisk arkiv, dokumentnummer 021645. NTNU Vitenskapsmuseet: Trondheim.

10. Appendiks

I. Gårdsnavn fra Verdal omtalt i Norske Gaardnavne.....	126
I.I. Garør-navn i Verdal.....	127
I.II. Heim-navn i Verdal.....	127
I.III. Hus/by-navn i Verdal.....	127
I.IV. Lo-navn i Verdal.....	127
I.V. Set-navn i Verdal.....	127
I.VI. Stad-navn i Verdal.....	128
I.VII. Vin-navn i Verdal.....	128
I.VIII. Enstavede usammensatte naturnavn uten artikkel.....	129
I.IX. Flerstavede usammensatte naturnavn.....	130
I.X. Sammensatte naturnavn.....	130
I.XI. Navn med betydningen rydning, avsviing.....	131
I.XII. Egennavn fra naturformasjoner.....	131
I.XIII. Ødegårdsnavn.....	132
I.XIV. Gårdsnavn med personnavn og persontilnavn.....	133
II. Naturnavngårdene i Nedre Verdal.....	134
II.I. Berg, gnr. 276-278.....	134
II.II. Borgen (Borga), gnr. 20.....	135
II.III. Flåtten, gnr. 281.....	135
II.IV. Haga, gnr. 108, 119.....	136
II.V. Haug, gnr. 24.....	137
II.VI. Kråg, gnr. 106.....	138
II.VII. Kvam, gnr. 52.....	138
II.VIII. Kålen (Leirfallkålen), gnr. 259.....	139
II.IX. Lein, gnr. 38.....	139
II.X. Lund, gnr. 72.....	141
II.XI. Lyng, gnr. 109-111.....	142
II.XII. Mo, gnr. 107.....	142
II.XIII. Myr, gnr. 5.....	143
II.XIV. Næs (Ness), gnr. 118.....	143
II.XV. Oklan, gnr. 59.....	144
II.XVI. Rein, gnr. 267.....	144
II.XVII. Råen (Råa), gnr. 47.....	145
II.XVIII. Råen (Kirkeråen), gnr. 55.....	145
II.XIX. Sand, gnr. 57.....	146
II.XX. Skei, gnr. 103.....	146
II.XXI. Vist, gnr. 60.....	147
II.XXII. Vold, gnr. 16, 18-19, 21.....	148
II.XXIII. Volen, gnr. 131.....	149
II.XXIV. Åsen, gnr. 80.....	149
III. Vin-navngårdene i Nedre Verdal.....	150
III.I. Gudding, gnr. 130.....	150
III.II. Holme, gnr. 9.....	150
III.III. Reppe, gnr. 132.....	151
III.IV. Sende, gnr. 77 og 78.....	151
III.V. Tjeldrum (Tiller), gnr. 66.....	153
III.VI. Vinne, gnr. 262.....	153
III.VII. Ysse (Ydse), gnr. 12-14.....	154
IV. Heim-navngårdene i Nedre Verdal.....	156
IV.I. Hallem, gnr. 34-36.....	156
IV.II. Musem (Musum), gnr. 71, 76.....	157
IV.III. Oppem (Oppheim), gnr. 257.....	158
IV.IV. Rindsem, gnr. 275.....	158
IV.V. Sem, gnr. 2.....	159

V. Stad-navngårdene i Nedre Verdal	161
V.I. Gjermstad (Jermstad), gnr. 99-102	161
V.II. Hegstad, gnr. 31	161
V.III. Hofstad, gnr. 67.....	162
V.IV. Landstad, gnr. 58	162
V.V. Stiklestad, gnr. 27-30	163
V.VI. Tokstad, gnr. 48	165
V.VII. Trøgstad, gnr. 97-98	165
V.VIII. Valstad, gnr. 263	166
V.IX. Øgstad, gnr. 33.....	166
VI. Lo-navngårdene i Nedre Verdal	167
VI.I. Follo, gnr. 105	167
VI.II. Hello, gnr. 268	167
VI.III. Hætlo (Hetlo), gnr. 274.....	168
VI.IV. Kvello, gnr. 255.....	168
VI.V. Ravlo, gnr. 269	169
VII. Enkelte øvrige gårder i Nedre Verdal	170
VII.I. By, gnr. 264-265	170
VII.II. Forbregd, gnr. 37	170
VII.III. Minsås, gnr. 40.....	171
VII.IV. Rosvold, gnr. 112-116.....	172
VII.V. Trones, gnr. 6.....	173
VIII. Funnliste Eldre Jernalder	175

I. Gårdsnavn fra Verdal omtalt i Norske Gaardnavne

Under følger lister over de fleste av gårdsnavnene i Verdal som er omtalt av K. Rygh (1903). Enkelte av navnene kan tilhøre flere kategorier, eller ha flere ulike tolkninger og vil således bli nevnt i flere tabeller.

For å illustrere hvordan en mulig navneendring har foregått, har jeg satt opp den norrøne formen av navnet. I de fleste tilfeller der Rygh ikke har foreslått en norrøn form, har jeg selv forsøkt å rekonstruere denne ut fra Ryghs øvrige opplysninger. Disse er markert med stjerne (*). Det er viktig å være klar over at dette kun er en hypotetisk rekonstruksjon, og at gårdsnavnet ikke trenger å ha røtter tilbake til norrøn tid.

Siden gårdsnavn har stort potensiale innen historisk forskning, har jeg også tatt med det første tidspunktet gården blir nevnt i historiske kilder. Jeg har tatt i bruk både Karl Ryghs (1903) og Einar Musums (1930a, 1930b, 1931) publikasjoner til hjelp i dette arbeidet. Dette betyr at jeg ikke selv har gått gjennom det historiske materialet, og kan således ikke garantere for at det ikke finnes enda tidligere kilder.

For å skille ut enstavede naturnavn er det nødvendig å ha klart for seg hvordan ord deles inn i ulike stavelser. Det finnes noen klare regler, men til syvende og sist er det svært relativt hvordan stavelser skilles (jfr. Haugen 2001:33-34). Som regel finnes det kun én vokal i hver stavelse, men det kan også være flere. Jeg velger å skille mellom navn med og uten avledningssuffiks. De fleste ord i flertall (*Reitar*) vil da inneholde to stavelser, mens ord i entall (*Okla*) eller sterkt bøyde intetkjønnsord i flertall vil kunne være enstavede, til tross for flere vokaler.

I løpet av middelalder og nyere tid er det flere gårder som har forsvunnet helt, enten det er gjennom ras, sammenslåinger, ødeleggelse eller fraflytting. Noen slike navn føres opp av K. Rygh (1903:149-151). Jeg har valgt å ta med disse i oversikten under, men de vil ikke være del av analysen i selve oppgaven. Øystein Walberg (1994a:312) har forsøkt å gjøre ytterligere rede for disse navnene.

I.I. Garðr-navn i Verdal.

Gnr.	Navn	Norrønt Navn	Tidl. Hist. K.	Merknad
4	Mikkelsgarden	Mikjállsgarðr*	1430	
170	Lillegården	Litillgarðr*	1660	Trolig av nyere dato.
248	Slappgården	Skarpigarðr	1430	
250, 256	Bollgården	Bollagarðr	1430	Muligens to opprinnelig separate gårder.

Tabell 15: Oversikt over gårdsnavn med *garðr*-suffiks. Slike navn kan ha opprinnelse i senere tid.

I.II. Heim-navn i Verdal

Gnr.	Navn	Norrønt Navn	Tidl. Hist. K.	Merknad
2	Sem	Síeimr	1520	
34	Hallem	Halleimr	1430	
76	Musem	Múseimr	1549	
186	Bjartan	Bjarteimr	1664	Kan være naturnavn.
257	Oppem	Úppheimr	1430	
275	Rindsem	Síeimr	1430	

Tabell 16: Oversikt over gårdsnavn med *heim*-suffiks. Heim-navn viser et tydelig eldre språkpreg.

I.III. Hus/by-navn i Verdal

Gnr.	Navn	Norrønt Navn	Tidl. Hist. K.	Merknad
3	Fleskhus	Fletshús	1520	
7	Åkerhus	Akrahús	1520	
22	Gudmundhus	Guðmundshús	1520	
23	Fæby	Fébýr	1301	
45	Husan	Húsar	1334	
50	Huseby	Húsabýr	1520	
73	Karmhus	Karlshús* / Karmrhús*	1430	Siste ledd kan være elvenavn.
166	Byna	Býr	1520	
264	By	Býr	1313	

Tabell 17: Oversikt over gårdsnavn med *hus-* eller *by*-ledd. Enstavede *by*-navn kan være av høy alder.

I.IV. Lo-navn i Verdal

Gnr.	Navn	Norrønt Navn	Tidl. Hist. K.	Merknad
105	Follo	Forló	1430	Forsvunnet i Verdalsraset.
255	Kvello	Kvelló*	1520	
268	Hello	Herlóar	1430	
269	Ravlo	Refló* / Reflaló*	1520	
274	Hetlo	Hettuló	1520	Usikkert førsteledd.

Tabell 18: Oversikt over gårdsnavn med *lo*-suffiks. Se også kapittel 7.3.

I.V. Set-navn i Verdal

Gnr.	Navn	Norrønt Navn	Tidl. Hist. K.	Merknad
46	Skjærset	Skjerfasetr*	1520	
49	Græset	Grjótsetr	1520	
64	Tuset	Þúfusetr	1430	
134	Helset	Helgasetr	1520	
174	Sæter	Sætr	1559	

178	Nonset	Nunnusetr*	1664	
179	Leirset	Leirusetr*	1592	
219	Lindset	Línasetr* / Línusetr*	1673	
Forsv.	af Bryniasætre	Brynjusetr*	1313	Muligens Bremset i Sparbu.

Tabell 19: Oversikt over gårdsnavn med ledd på set/seter.

I.VI. Stad-navn i Verdal

Gnr.	Navn	Norrønt Navn	Tidl. Hist. K.	Merknad
27	Stiklestad	Stiklarstaðir	1313	Sammensatt med elvenavn. Nevnt i Olav d. Helliges Saga.
31	Hegstad	Heggsstaðir*	1491	Sammensatt med personnavn.
33	Øgstad	Eggstaðir	1333	Sammensatt med naturformasjon.
48	Tokstad	Tókustaðir	1430	Sammensatt med personnavn.
58	Landstad	Landormsstaðir*	1333	Sammensatt med personnavn.
67	Hofstad	Hópustaðir*	1520	Sammensatt med elvenavn.
97	Trøgstad	Þrýreksstaðir	1333	Sammensatt med personnavn.
99	Gjermstad	Geirmundarstaðir	1430	Sammensatt med personnavn.
144	Kulstad	Kúlustaðir*	1549	Sammensatt med persontilnavn.
155	Vangstad	Vangsstaðir*	1520	Sammensatt med naturformasjon.
165	Bjørstad	Bjórustaðir*	1520	Sammensatt med elvenavn.
167	Kolstad	Kolsstaðir	1520	Sammensatt med personnavn.
211	Storstad	Styrsstaðir	1520	Sammensatt med personnavn.
218	Årstad	Ormsstaðir	1520	Sammensatt med personnavn.
251	Kveldstad	Kvellustaðir*	1430	Sammensatt med elvenavn.
263	Valstad	Vallastaðir	1284	Sammensatt med naturformasjon.
Forsv.	af Høuilfstadom		1430	Haug skipreide.
Forsv.	af Mundastadom	Munda(r)staðir	1430	Veddrar skipreide.
Forsv.	af Radestadom	Raðastaðir* / Ráðastaðir*	1430	Raabyggja skipreide.

Tabell 20: Oversikt over navn med stad-suffiks. Alle slike navn kommer trolig av flertallsformen *-staðir*.

Personnavnledd indikerer vanligvis en senere etablering enn de øvrige stad-navn.

I.VII. Vin-navn i Verdal

Gnr.	Navn	Norrønt Navn	Tidl. Hist. K.	Merknad
9	Holme	Holmin	1520	Kan også være usammensatt naturnavn.
12-14	Ysse	Yssin	1325	
66	Tjeldrum	Tildrin*	1520	Noe usikkert vin-navn.
77	Sende	Sendin	1520	
130	Gudding	Guðinjar	1430	
132	Reppe	Reppin	1549	
262	Vinne	Vindin	1430	
Forsv.	af Stinnene ⁷¹	Stinnin*	1430	Faarens skipreide.
Forsv.	Skefftene	Skeptin		

Tabell 21: Oversikt over navn med vin-suffiks. Vin-navn blir ofte forbundet med opprinnelig eng-/beitemark.

⁷¹ Nevnes hos Walberg (1994b). Ifølge ham lå Stinne i Leirådalen og ble lagt øde i forbindelse med leirras. I dag kalles stedet Nybo.

I.VIII. Enstavede usammensatte naturnavn uten artikkel.

Gnr.	Navn	Norrønt Navn	Tidl. Hist. K.	Merknad
5	Myr	Mýrr	1520	
16, 18, 21	Vold	Vǫllr	1313	Oppdelt i middelalder.
20	Borgen	Borg	1414	
24	Haug	Haugr	1267	Også nevnt i Olav d. Helliges Saga.
38	Lein	Lein	1307	
43, 52	Kvam	Hvammr	1430	
47	Råen	Rá	1430	
55	Kirkeråen	(Eystra) Rá*	1430	Muligens engmark.
57	Sand	Sandr	1520	
59	Oklan	Qkla / Qkull	1520	
60	Vist	Visti	1325	
72	Lund	Lundr	1491	
80	Åsen	Áss*	1590	Trolig av nyere dato.
103	Skei	Skeið	1430	
106	Kråg	Krá?	1520	
107	Mo	Mór*	1313	
108	Haga	Hagi	1303	
109-111	Lyng	Lyng	1280	
118	Ness	Nes*	1430	
131	Volen	Varða	1430	
140	Ekren	Ekra	1590	
176	Gren	Gren / Greni	1549	
186	Bjartan	Bjartr	1660	Kan være heim-navn.
206	Moen	Mór*	1607	Kalles Overmoen.
216-217	Holmen	Holmr	1520	
228, 231	Sul	Súl	1547	Også nevnt i Olav d. Helliges Saga.
241	Steine	Steinn	1313	
242/6	Stubbe	Stubbr	Ca 1880	
244-247	Nes	Nes	1430	Omtales v Nessletten.
259	Leirfallkålen	Hváll	1430	
267	Rein	Rein	1430	
277	Berg	Berg*	1325	
281	Flåtten	Fløtr	1590	
Forsv.	af Horne	Horn	1430	Ofanmyra skipreide.
Forsv.	af Re	Ré*	1430	Veddrar skipreide.
Forsv.	af Mell	Melr	1430	Raabyggja skipreide.
Forsv.	af Staf	Stafr	1200-t	Omtales i Olav Tryggvasons og Olav d. Helliges saga.
Forsv.	Lið	Lið	1333	Kan være Lien (24/4).
Forsv.	Sunde	Sundr	1559	
Forsv.	Wattnum	Vøtn*	1559	Flertallsform.

Tabell 22: Oversikt over de enstavede, usammensatte naturnavnene. Disse blir normalt regnet som våre eldste gårdsnavn. Navnenes form gjør imidlertid at enkelte av dem også kan være etablert i nyere tid.

I.IX. Flerstavede usammensatte naturnavn.

Gnr.	Navn	Norrønt Navn	Tidl. Hist. K.	Merknad
15	Reitan	Reitar	1520	
37	Forbregd	Forbrekkr	1520	
133	Bjørgan	Bjargir	1430	
145	Hjellan	Hjallar	1430	
147-151	Grundan	Grundir	1332	
164	Haugan	Haugar	1549	
243	Dillan	Dynjandi	1520	
266	Risan	Hrísar*	1549	
273	Hallan	Hallir	1430	
283	Kjæran	Kjarrir	1503	
284	Fætten	Fitjar*	1816	
Forsv.	Dallum	Dalar*	1559	

Tabell 23: Oversikt over de flerstavede, usammensatte naturnavnene. Enkelte av disse kan være på alder med de eldste enstavede navnene.

I.X. Sammensatte naturnavn.

Gnr.	Navn	Norrønt Navn	Tidl. Hist. K.	Merknad
6	Trones	Prondarnés	1382	
8	Svinhammer	Svínhamarr*	1520	
10-11	Norberg	Norðarberg*	1430	
15/4	Mælenget		1863	
20/2	Bakkenget		1836	
21/2	Digerenget		1877	
25	Bjartnes	Bjarknes	1516-21	
39	Sørhaug	Suðrhaugr*	1516-21	
40	Minsås	Mynnissáss	1333	
54	Solberg	Sólberg*	1520	
61	Skjørholmen	Skeiðisholmr	1430	
65	Aksnes	Aks-/Asknes	1549	
66/3	Aspåsen		1801	
74	Bunes	Búnes	1430	
75	Tømmeråsen	Timbrsáss*	1590	
85/3	Holmenget			
86	Bjørkenget		1822	
90	Steinslien		1875	Oppr. uteng under Rosvold.
91	Brandhaugen	Brandhaugr*	1810	Husm.plass u Fåren.
92	Landfall	Landfall*	1520	
93	Rognhaugen		1811	
94-96	Eklo	Eggsló	1430	
98/3	Leirdal	Leirudalr*	1886	
104	Lyngåsen	Lyngáss*	1430	Mulig tillegg Ljóðar-
112-116	Rosvold	Rásvöllr	1430	Nevnes i H. Hardrådes saga.
117	Lennes	Hléness*	1280	
135-138	Skin	Skineyjar	1430	Oppdelt i MA.
139	Bredeng	Breiðengr	1303	
141/4	Langdalsenget		1849	Tidl. del av Langdal.
154	Saukin	Sauðarkinn*	1747	Muligens av tilnavn.
160	Markedalsenget		1664	
168	Leirhagen	Leiruhagi*	1817	
169, 172	Langdalen	Langdalr*	1430	
171	Varslåtten		1590	Usikker opprinnelse.
175	Tosteigan	Tosteigir*	1645	
181	Telsneset	Telgness*	1626	

182	Kulslien	Kúluhlíð*	1590	Også mulig av tilnavn.
194	Brattåsen	Brattáss*	1673	
195	Storlunet	Mikillón*	1801	
203	Hjelmoen	Hjallmór*	1657	
213	Fossneset	Fossnes*	1655	Tidl. sagbruk.
215	Leirhaugen	Leiruhaugr*	1650	Kalles også Holmen
225	Stormoen	Mór*	1666	
226	Lillemoen	Lítilmór*	1659	
242/5	Bråttåenget		1882	
242/8	Sørmarken	Suðrmørk*	1881	
260	Leirfald	Leirfallar	1430	
270	Molberg	Molaberg	1430	
Forsv.	Gulberga	Gullberg*	1434	Vædra skipreide.
Forsv.	af Sioliidh	Sjóvarlíð		Trolig i Vinne sogn.

Tabell 24: Oversikt over de sammensatte naturnavnene. Enkelte av disse kan være på alder med de eldste naturnavnene, men kan også være blant våre yngste navn.

I.XI. Navn med betydningen rydning, avsviing.

Gnr.	Navn	Norrønt Navn	Tidl. Hist. K.	Merknad
24/2	Holmsveet	Holmssviða*	1784	
24/10	Svedjan	Sviður	1784	
70	Rødsenget	Ruðseng*	1778	Av nyere dato.
91	Brandhaugen	Brandshaugr*	1810	Har tidligere tilhørt Fåren.
96	Eklosvedjan	Eggslósviður*	1811	
210	Rød	Ruð	1325	
233	Brenna	Brenna	1723	Har tidligere tilhørt Sul.

Tabell 25: Oversikt over navn basert på rydning eller avsviing. Navnet henspiller trolig på etableringsmetoden for gården.

I.XII. Egennavn fra naturformasjoner

Gnr.	Navn	Norrønt Navn	Tidl. Hist. K.	Merknad
25	Bjartnes	Bjarknes	1516-21	Sammensatt med elvenavn Bjarka.
27-30	Stiklestad	Stiklarstaðir	1313	Sammensatt med elvenavn Stikla.
32	Uglen	Qgl	1433	Elvenavn
39	Sørhaug	Suðrhaugr*	1516-21	Fjellnavn
46	Skjærset	Skjærfusetr*	1590	Sammensatt med elvenavn Skjerfa.
51	Stavlund	Staflund*	1559	Elvenavn
53	Auglen	Qgl	1516-21	Elvenavn
61/5	Haukåa	Hauka	1872	Elvenavn
64	Tuset	Þúfusetr	1430-40	Sammensatt med fjellnavn Þúfa.
66	Tjeldrum	Tildrin*	1516-21	Sammensatt med elvenavn Tillra.
67	Hofstad	Hópustaðir*	1516-21	Sammensatt med elvenavn Hópa.
73	Karmhus	Karmusan	1430-40	Sammensatt med elvenavn Músa.
76	Musem	Múseimr	1549	Sammensatt med elvenavn Músa.
77-78	Sende	Sendin	1516-21	Sammensatt med elvenavn Senda.
79	Fikse	Figgiseið	1520	Sammensatt med sjønavn Figgir.
82	Skrove	Skrofa	1430-40	Elvenavn
88	Fåra	For / Fǫr	1325	Elvenavn
104	Lyngåsen	Ljóðarlyngáss	1430	Sammensatt med elvenavn Ljóð
105	Follo	Forló	1430	Sammensatt med elvenavn Fold?.
120	Skjördalen	Skyrudalr	1430-40	Sammensatt med elvenavn Skyra.
121	Bjørken	Bjarka	1430-40	Elvenavn

122	Garåen	Gara*	1783	Elvenavn
132	Reppe	Reppin	c. 1550	Sammensatt med elvenavn Reppa.
141	Vuku	Vaka	1345	Elvenavn
152	Grundfossen	Grunnfoss*	1430-40	Fosnavn
153	Uvilla	Uvilla*	1430-40	Elvenavn
157	Kluken	Kluðki	1516-21	Fjellnavn
162	Holmlien	Holmulíð	1430-40	Sammensatt med elvenavn Holma.
163	Flyan	Flya*	1430-40	Elvenavn
165	Bjørstad	Bjórustaðir*	1520	Sammensatt med elvenavn Bjóra.
178	Nonset	Nunnusetr*	1664	Sammensatt med elvenavn Nunna.
183	Elnes	Elgjarnes	1516-21	Sammensatt med fjellnavn eller elvenavn Elgja.
189	Skjækermoen	Skjækrumór*	1664	Sammensatt med elvenavn Skjækra.
190-191	Helgåsen	Helgáss*	1723	Sammensatt med elvenavn Helgåa.
192	Kleppen	Kleppr	1723	Fjellnavn
196, 198	Vera	Veri	1801	Innsjønavn
200	Juldalen	Juludalr*		Sammensatt med elvenavn Jula.
202	Julneset	Juluness*	1723	Sammensatt med elvenavn Jula.
220	Kvelnmoen	Kvelnumór*	1723	Sammensatt med elvenavn Kvelna.
222	Inndalen	Innudalr	1430-40	Dalnavn
235	Garnes	Gøruness*	1559	Sammensatt med elvenavn Garåa.
239	Grønningen	Grynningr		Innsjønavn
240	Molden	Molda*	1664	Elvenavn
251	Kvelstad	Kvellustaðir*	1430-40	Sammensatt med elvenavn Kvella.
253	Levring	Lifarengjar/ Lifruengjar	1430-40	Sammensatt med elvenavn Lif, Lifra.
255	Kvello	Kvelló*	1516-21	Sammensatt med elvenavn Kvella.
262	Vinne	Vindin	1430	Sammensatt med elvenavn Vinda.
268	Hello	Herlóar	1430-40	Sammensatt med elvenavn Herja.
275	Rindsem	Séimr	1430-40	Sammensatt med elvenavn Rind.

Tabell 26: Oversikt over navn som er avledet av egennavn fra naturformasjoner. Dette kan være elvenavn, fjellnavn, innsjønavn etc.

I.XIII. Ødegårdsnavn

Gnr.	Navn	Tidligste Historiske Kilde	Merknad
14	Ysseaunet	1814	
37/7	Forbregdaunet	1783	
42/4	Hesgreiaunet	1803	
123	Hamlen	1779	Også kalt Sundbyaunet.
215	Leirhaugen	1650	Også kalt Aunet.
258	Leirfaldaunet	1812	

Tabell 27: Oversikt over ødegårdsnavn. Dette er gårder som trolig har ligget øde en tid og så blitt tatt opp igjen på et senere tidspunkt.

I.XIV. Gårdsnavn med personnavn og persontilnavn.

Gnr.	Navn	Personnavn	Tilnavn	Tidligste Historiske Kilde
4	Mikkelsgården	Mikjáll		1430
17/2	Kausmo		Kausi	1430
22	Gudmundhus	Guðmundr		1520
30/2	Kolshaug	Kolr		1430
31	Hegstad	Heggr		1491
48	Tokstad	Tóka		1430
58	Landstad	Landormr		1333
73	Karmhus	Karll		1430
87	Montingseng	Morten		1646
97	Trøgstad	Þrýrekr		1333
99-100, 102	Gjermstad	Geirmundr		1430
134	Helset	Helgi		1520
144	Kulstad		Kúla	1549
154	Saukin		Sauðr	1747
156	Kjesbu		Kísi	1630
167	Kolstad	Kolr		1520
182	Kulslie		Kúla	1592
193	Otmoen	Otte		1669 (ryddet)
197	Sessilvolden	Sessil		1801
199	Tronsmoen	Trond		1800
207-209	Øverholmen	Hagbardr		1491
211	Storstad	Styrr		1520
218	Årstad	Ormr		1520
219	Lindset	Lína, Líni		1673
232	Karlgård	Karl		1672
250, 256	Bollgården	Bolli		1430
252	Jøssås	Jóarr		1430
271	Balhall	Bolli		1430
Forsv.	af Radestadom	Raði / Ráði		1430

Tabell 28: Oversikt over navn basert på personnavn eller tilnavn på personer. Dette blir tradisjonelt sett på som et yngre preg. Enkelte av de yngste personnavnene kan henføres til personer kjent i historiske kilder.

II. Naturnavngårdene i Nedre Verdal

II.1. Berg, gnr. 276-278

I 1325 er Berg nevnt i forbindelse med et skifte mellom Sigurd Jonssøn og Vigleik Aslakssøn. Allerede den gang besto Berg av 2 gårder. Dette er en inndeling som ser ut til å ha holdt seg opp til midten av 1500-tallet. I 1549 og 1559 nevnes Berg under ett navn, og det ser ut til at gården har vært samlet i perioden ca1550-ca1620. Fra dette tidspunkt ble gården igjen delt i Berg Vestre og Østre. Senere ble flere bruk skilt ut fra gården, og i dag finnes i alt 3 gårdsnummer på Berg. (Musum 1931:723-744). Hvilken plassering brukene hadde på 1300-tallet er i dag vanskelig å si, men ettersom en del eldre gårder ligger nokså tett omkring Berg, kan en anta at gården i dag ligger i noenlunde samme område som tidligere.

Det har trolig vært stor aktivitet på Berg helt tilbake til bronsealder. Dette kan vi se ut fra at Verdals eneste registrerte helleristningsfelt ligger på gården. Det er snakk om i alt 70 figurer av svært ulik art, spredt over et nokså stort område. Mesteparten er skålgroper, men det finnes også skipsfigurer, elgfigurer, sirkler og furer. Disse er datert til yngre steinalder og bronsealder (Bendiksen 1979, Sognnes 1986, ⁷²).

Få arkeologiske funn fra Berg kan dateres til eldre jernalder, men i forbindelse med beskrivelsen av funnet T 13260 er det fortalt at to graver trolig var blitt blandet sammen. Den ene skulle angivelig være en branngrav fra romersk jernalder. Johansen (2003:206) daterer funnet til 310-575 e.Kr.

I dag ligger Berg inne i et av Verdals største byggefelt, Baglan-Berg. Derfor har nok mye av det opprinnelige nærmiljøet omkring gården forsvunnet. Ved gården finnes det likevel et stort gravfelt med 22 fornminner. Gjennom dette, mellom By og Baglan, og videre mellom Baglan og Berg, skal det ha gått en oldtidsveg⁷³.

⁷² <http://askeladden.ra.no> (lokalitet 46734).

⁷³ <http://askeladden.ra.no> (lokalitet 7281 og 73561).

II.II. Borgen (Borga), gnr. 20

”20. Borgen. Udt. bór’rja, Dat. bór’rjen. -- i Borgh, i Borg DN. II 471f., 1414. Borg AB. 15. Borgh NRJ. II 209. Beriig 1559. (2 Gaarde). Borigh 1590. Borgen 1610. Borgenn 1626. Borgen 1664. 1723.”

- Karl Rygh (1903:121)

*”*Borg f., som i Gaardnavne dels kan betegne en Borg, befæstet Høide, hvorefter Gaarden har faaet Navn, dels en naturlig Høide med borglignende Udseende (Incl. S. 44).”*

- Karl Rygh (1903:110)

Gården er første gang nevnt i et diplom fra 1414, da den i sin helhet kom over i privat eie. I 1650 fantes det 2 Borgen-gårder; Store og Lille Borgen. Lille Borgen ble slått sammen med hovedgården på slutten av 1700-tallet. Med unntak av Bakkengenget, som ble fraskilt i 1836, har gården siden blitt drevet som ett bruk (Musum 1930a:200-210).

Dette navnet er et nokså usikkert naturnavn. Den bestemte formen av navnet ser ut til å ha kommet til en gang omkring 1600. Borg er ikke nødvendigvis et naturnavn, men navnet kan komme av at Borgen en gang var en befestet høyde, eller at topografien på stedet har hatt et borglignende utseende. Dagfinn Skre (1998:278-279) nevner at det på Romerike er et tydelig sammenfall mellom gårder med navn Borg og nærliggende bygdeborger. Øystein Walberg (1985) mener at det ved Borgen har ligget en bygdeborg en gang i folkevandringstid, og at dagens navn skriver seg fra denne. I dag finnes ingen muntlige eller skriftlige indisier på at det har vært en befestet høyde her, og eventuelle arkeologiske spor kan for lengst være vasket ut i Verdalselva.

II.III. Flåtten, gnr. 281

”Af fløtr m., en Sideform til fløt f., Flade, flad Strækning (Incl. S. 50).”

- Karl Rygh (1903:149)

Flåtten nevnes først i 1590. Den gang sto navnet i ubestemt form, og det ser ut til at den endres først et stykke ut på 1600-tallet. Den opprinnelige formen skulle da være *fløtr*, som henviser til en flate. Det finnes få indikasjoner på at Flåtten er et særlig gammelt bruk. Den nevnes ikke i noen manntall før 1590, og E. Musum mener at den derfor trolig er en del av en

tidligere gård Rostad (nevnt i appendiks I.VI). Denne forsvant etter svartedauden. Flåtten var på 1600-tallet hovedsakelig odelsgoods, men ble krongods i 1719. I 1769 var alle parter i gården blitt kjøpt opp av oppsitteren, og har siden vært i brukernes eie (Musum 1931:751-756). Øystein Walberg (1994a:46-47) mener også at Flåtten kan være en del av det opprinnelige Rostad. Mens Rostad, muligens pga. et ras omkring år 1400, har gått tapt, har Flåtten tatt over deler av Rostads vald, og forholdet er dermed snudd på hodet. Hvis dette er riktig, kan det være at Flåtten i denne oppgaven heller skulle hørt med blant stad-navnene under navnet Rostad.

II.IV. Haga, gnr. 108, 119

”Hagi m., indhegnet Jordstykke, Havnegang. Findes i samme Form ofte paa Østlandet. Nutidsformen maa være Dativ og kan neppe være fremkommen ved Lignedannelse af Vokalerne, hvorved der vel efter Dialekten vilde være fremkommen Haagaa.”

- Karl Rygh (1903:131)

Haga blir nevnt ved tre tilfeller allerede tidlig på 1300-tallet. Gården er imidlertid ikke å finne i noen senere kilder før i 1520. Deretter ser det ut til at Haga har vært drevet uten avbrudd helt fram til i dag. På 1500-tallet var gården delt i Haga Øvre og Nedre. Haga Øvre besto av jord på begge sider av Verdalselva, og disse delene ble adskilt i 1809 og ble til Haga Nordre Østre og Haga Søndre (Hammelen). Sistnevnte gård ble igjen delt året etterpå i Haga Søndre Søndre og Haga Søndre Nordre. Begge disse gårdene ble fullstendig ødelagt i Verdalsraset i 1893. Haga Nedre, senere kalt Haga Vestre, ble i 1833 delt i Haga Mellem og Haga Vestre. Da brukeren på Haga Vestre kjøpte Haga Mellem i 1906, ble gårdene slått sammen under navnet Haga Nordre Vestre. (Musum 1930b:355-365, 475-477). Den hyppige oppdelingen, og Hagagårdenes senere landskyld, viser at Haga i utgangspunktet må ha vært en svært stor gård.

Hvis vi ser på Ryghs tolkning av gårdsnavnet, har det nokså stor sammenheng med dagens betydning av ordet. Likevel kan vi ane noe om samfunnet bakenfor dette lille, enstavede navnet. Navnet indikerer at man ved gårdens etablering hadde et system med inndeling av jordstykker, og følgelig en privat bruks- eller eiendomsrett. Hedeager (1990:177) forteller at jordbruket i Danmark allerede fra eldre jernalders begynnelse hadde en inndeling av jorda i parseller for å lette fordeling av bruksretten.

II.V. Haug, gnr. 24

"Haugr m., Haug, Forhøining (Innl. S. 53). Den ældste Gaard maa have ligget nær Kirken, paa en til 3 Sider affaldende Udløber af en Terrasse."

- Karl Rygh (1903:121)

Haug var krongods allerede på 1000-tallet, og må derfor ha vært en viktig gård i området. Gården nevnes i sagaene i forbindelse med hendelsene forut for slaget på Stiklestad. I 1021 bodde kong Olav Haraldssons årmann Toralde på gården. Senere, på 1030-tallet nevnes Haug enda en gang i kongesagaene, da Magnus den Gode var på besøk der. Dette er de aller tidligste kilder vi har om en navngitt gård i Verdal. Senere blir gården nevnt i flere diplomer fra 1300-tallet og utover (Musum 1930a:236-271). Den status gården hadde på 1000-tallet viser oss at den var en stor og etablert gård i vikingtiden. Både Musum (ibid.) og Walberg (1993b:158) kaller den for bygdens kanskje viktigste gård, og trolig en av de aller eldste.

Gården ligger i dag et godt stykke fra Verdalselva, men det finnes gode belegg for at elva tidligere gikk like nedenfor gården. Terrenget i dag viser tydelig det gamle elveleiet (Walberg ibid.). Området Fæby (like sør for Haug), som i dag ligger nord for elva, tilhørte tidligere gården Vinne, sør for elva, noe som tyder på at elva en gang har gått nord for Fæby. Mye av det terrassen som Haug ligger på i dag har blitt vasket ut, og mulighetene for å finne arkeologiske spor etter bosetningen er dermed også redusert.

Einar Musum forteller at ifølge et gammelt sagn skulle det ligge fergested ved Haug, og trafikken til lands gikk like ved gården (Musum 1930a:238). Dette stemmer godt med spor etter en gammel veg som er registrert i nord-sørgående retning midt mellom Haug og Lein (Suul 1932, Smedstad 1996). Walberg (1985) argumenterer også for at det skal ha vært et viktig knutepunkt m.h.t. ferdselsveger akkurat ved Haug. Dette skulle kunne være forutsetningene for en eventuell bygdeborg ved Borgen (gnr. 20). Gården kunne således også ha vært et trafikknutepunkt av strategisk viktighet.

Navnet på gården har en noe usikker betydning selv om ordet i dag er lett forståelig. Haug kan vise til både stedets topografi og til en eventuell mindre haug på stedet. Gården ligger i dag oppe på en utpreget terrassekant, men dette trenger ikke å ha vært tilfelle i eldre jernalder. På 1700-tallet skal det ha ligget en monumental gravhaug på Haug (Walberg 1983:126), som siden har rast ut. Dette passer godt inn i Magnus Olsens (1926:262-271) argumentasjon om storhauger ved gamle fylkessentra (se kap. 5.2). Hovedkirken i Verdal i

middelalderen, St. Andreas kirke, var lokalisert på Haugs grunn (Walberg 1983). Dens funksjon ble imidlertid overført til Stiklestad kirke en gang i løpet av middelalderen da kirka raste ut. Det er ofte sammenheng mellom kirkesteder og tidligere hov, og det kan derfor også ha vært et tidligere fylkeshov på stedet (Musum 1930a:238). Hvis dette stemmer, styrker det påstanden om Haugs sterke posisjon, både strategisk, politisk og religiøst, noe som må ha røtter langt bakover i tid.

II.VI. Kråg, gnr. 106

”Findes neppe andensteds, og Navnet synes vanskeligt at forklare. Som en Formodning kunde jeg nævne, at det kunde være krá f., Vraa, Krog = det i Navne saa hyppige rá, idet g kunde være tilføjet i Udtalen, som det undertiden sker efter lang Vokal, saaledes jevnlig i Aag for Aa i Nordland, i Mogen for Moen i enkelte søndenfeldske Bygder og i Haagøina d. e. Haaøen i Askvold. Gaaet ud i 1893.”

- Karl Rygh (1903:131)

Denne gården har siden middelalderen vært eid av Verdalens prestebord. Først i 1767 ble gården skiftet over til private hender. Kråg er først nevnt i 1520 som [pa] Kraghe, og hadde allerede den gang den etterhengende g (Musum 1930b:339). Ryghs tolkning av navnet som et mulig *krá* er imidlertid underlig, ettersom gården før Verdalsraset lå nokså sentralt, uten noen avsides beliggenhet som kan påvises ved gården Råen (gnr. 47). Hele gården og dens grunn forsvant i Verdalsraset, og i dag ligger den nede i et smalt dalsøkk avgrenset mot øst og vest av bratte raskanter. Den gjenoppbygde gården ligger imidlertid et stykke fra 1800-tallets gård. Før raset lå gården omtrent 2,5 kilometer nord for dagens plassering, midt i rasgropa.

II.VII. Kvam, gnr. 52

”Hvammr m., kort Dal eller Sænkning, omgivent af Høider, med Aabning til en af Siderne. Gaarden ligger nu ikke paa sin oprindelige Plads, da den gamle Gaard gik ud ved et Jordskred i 1726.”

- Karl Rygh (1903:125)

Også denne gården nevnes for første gang i jordebøkene på 1400-tallet. De forteller at gården allerede i middelalderen var delt i tre; Myklahuamme, Øfra Huamme og Nædra Huamme. Den sistnevnte ble solgt til Trones på denne tid. Senere er Kvam omtalt gjennom

hele 15-, 16- og 1700-tallet, noe som indikerer en kontinuerlig bruk av gården fra 1400-tallet og fram til i dag.

I 1726 gikk det et større skred på stedet, og trolig raste både Nedre Kvam og deler av Store Kvam ut (Musum 1930a:528-9). Walberg (1994a:115-116) ser spor ette at det også tidligere har gått flere ras på stedet. Omkring 1400 gikk det første raset. Dette utløste trolig igjen flere ras. Disse rasene har ført til så omfattende skader at det vil være umulig å spore jernalderens gårder og landskap i dette området.

I dag finnes det to gårder ved navn Kvam og Kvamme, og Musum (1930a:528-529) antar at den opprinnelige Kvam har omfattet begge disse gårders grunn. Området mellom disse to gårdene ligger nettopp i en dyp forsenkning, omgitt av skråninger på tre kanter. Mot sør har området god utsikt over Yssemyra til Ysse, og videre til fjorden.

Det er ikke gjort arkeologiske funn på Kvam, men på Husan, som ligger på en bakketopp omtrent 700 meter vest for dagens Kvam, er det funnet et gravfunn (T 6100-6102) som av Johansen (2003:210) dateres til 210-240 e.Kr.

II.VIII. Kålen (Leirfallkålen), gnr. 259

”Hváll m., isoleret Høide, helst en rundagtig (Incl. S. 56). Ogsaa andensteds i Indherred er det nu blevet til Kaal.”

- Karl Rygh (1903:35)

I Aslak Bolts jordebok, tidlig på 1400-tallet, nevnes Kålen som en nokså stor eiendom. Den var dengang delt i 2 bruk; Øvre og Nedre Kålen. Skylden var imidlertid liten, sannsynligvis som følge av både svartedauden og elvebrudd. Den gang lå elveløpet rett nord for gården, mellom denne og Lennes. En gang i samme århundre har Kålen trolig blitt innlemmet i Vestre Leirfall og blitt husmannsplass. I 1815 ble Kålen igjen en selvstendig gård, og ble fire år senere delt i to; Leirfaldkålen Østre og Vestre. Leirfaldkålen Mellom ble utskilt fra Leirfaldkålen Østre i 1835 (Musum 1931:587-592).

II.IX. Lein, gnr. 38

”Lein f., Skraaning, Helding (Incl. S. 65). Ligger i en ikke meget brat Li.”

- Karl Rygh (1903:123)

Den aller første skriftlige kilde som nevner gården er et diplom fra 1307 der en hr. Eindrid på Gjørsv overdro gården til korbrødre i Nidaros. Lein forble i kirkens eie fram til reformasjonen, da den ble overført til Trondhjems katedralskole. Gården kom først i private hender ved auksjon i 1836. I 1887 ble gården delt i to parter, Lein Vestre og Østre. (Musum 1930a:409-419). Driftskontinuitet fra 1300-tallet fram til i dag vises gjennom de mange skriftlige kildene.

I 2001 ble det foretatt en utgravning like nedenfor Lein Vestre. I løpet av undersøkelsen ble det funnet en mengde stolpehull i området. Det var ikke mulig å utskille noen husstrukturer, men mengden stolpehull indikerer at det kan ha stått flere hus på stedet. Større områder med kulturlag vitner om en relativt stor bosetning, brukt over et langt tidsrom. Hele 9 ildsteder, 6 kokegroper og 56 stolpehull ble påvist. Den differensierte funnmengden tyder på at området har hatt en kontinuerlig bosetning fra eldre bronsealder og fram til i dag. (Skoglund 2002). Rapporten viser oss at det finnes spor etter bosetning i umiddelbar nærhet til dagens bygninger på Lein Vestre. Det ble foretatt 14C-datering av to kokegroper (T 22655), og dateringene pekte mot eldre til yngre bronsealder og yngre bronsealder til førromersk jernalder. Selv om det ikke ble registrert noen sikre huskonstruksjoner, mener jeg at mengden stolpehull konsentrert i et mindre område, sammen med kokegropene, gjør det overveiende sannsynlig at det har stått flere hus på stedet. Arne A. Stamnes (2008) mener også at strukturene fra Lein utgjør en boplass.

I 1985 ble to gravhauger og en hulvegtrasé undersøkt. Under en av gravhaugene ble det funnet en kokegrop som sannsynligvis kan dateres til 500 f.Kr. - 300 e.Kr. Mellom haugen og gropa lå det et matjordslag som tilsier at det har gått et relativt langt tidsrom mellom anleggelsen av gropa og haugen. Dette indikerer at det har vært kontinuerlig aktivitet på stedet siden gropas anleggelse (Herje 1985).

Kokegroper er i seg selv ingen direkte indikasjon på gårdsbosetning, og det vil derfor være vanskelig å knytte dateringene direkte opp mot en eksisterende gård på stedet. De viser likevel at det har vært aktivitet på stedet, og sannsynliggjør at det eventuelt senere kan ha blitt etablert en gård der.

På bruket Haugmark, ca. 100m nord for Lein Vestre, har det blitt funnet en celt av jern, typedatert til eldre jernalder (T 14550) (jfr. O. Rygh 1885:fig.151). Dette gir oss nok en indikasjon på at gårdens alder kan være så mye som mellom 1500 og 2000 år.

I 1985 ble det foretatt pollenanalyser på Leinsmyra, bare noen få hundre meter sør for Leingårdene. Her ble det påvist en nokså brå endring i mengden beiteindikerende arter (*Ranunculae*, *Rumex*, *Artemisia*, *Chenopodiceae*, *Brassicaceae*, *Urtica*). Dette skillet lå

mellom 215 og 205cm under dagens torvoverflate. En mengde kulturplanter, inkludert *Cerealia*, viser tydelig at mennesker har begynt å foreta omfattende, jordbruksmessige endringer i området. Dateringer i pollensøylen på 290 og 150 cm viser til 1005 +/-105 BC og 330 +/- 100 AD. Om vi antar at torvveksten har vært konstant mellom 290 og 150 cm, vil 205cm dateres til 296-93 f.Kr., mens 215cm vil dateres til 392-188 f.Kr. Vi ser da at den påviste endringen i vegetasjon sannsynligvis ligger mellom ca 400 og 100 f.Kr. De første spor etter beiteindikerende arter opptrer allerede omkring 2700 BP (750 f.Kr.), dvs. omkring begynnelsen av eldre jernalder, og det kan tenkes at husdyrhold ved Lein kan ha foregått allerede i denne perioden (Selvik 1985:73-74).

De to Leingårdene ligger i dag på hver side av en sadel i terrenget. Over hele denne sadelen har det tidligere ligget gravminner, og mange av dem eksisterer også i dag. Det dreier seg om til sammen 55 gravminner i området⁷⁴. En så stor mengde gravminner viser at gravlegging på Lein har foregått over lang tid. Hvis man har anlagt ett gravminne per generasjon (30 år) skulle det tilsa en brukstid av gravfeltet på minimum 1650 år.

II.X. Lund, gnr. 72

”*Lundr m., Lund, liden Skov (Incl. S. 66).”

- Karl Rygh (1903:127)

Allerede i 1520 var Lund delt i to gårder; Lund Vestre og Østre. På begynnelsen av 1500-tallet var gården eid både av kongen og Elgeseter kloster, men etter reformasjonen kom hele gården i kongens eie. (Musum 1930b:92-94).

På gården ble det i 1984 og 1986 foretatt to utgravninger av en gravhaug. Den lå i et nokså stort gravfelt som ligger i nærheten av gårdstunet. Gjennom gravfeltet går en vegtrasé som kan være av anselig alder. Den har trolig vært den gamle ferselsvegen mellom Nord- og Sørleksdalen. Inne i haugen ble det funnet en rekke graver og en komplisert stratigrafi som viser at haugen har blitt utbygd og gjenbrukt over en lang periode. I 1986 ble det sendt inn en 14C-prøve fra undersiden av sentrumsbegravelsen i haugen. Resultatet fra dateringen viser til 220-340 e.Kr. (kalibrert). Funnene fra haugen, sammen med stratigrafien viser at den trolig ble konstruert en gang senest i yngre romertid. (Stenvik 1985, 1986, 1987).

⁷⁴ <http://askeladden.ra.no> (lokalitet 7323, 26759, 36726, 36727, 46779, 46780, 56526, 66971, 73585 og 73586).

II.XI. Lyng, gnr. 109-111

” Lyng n., Lyng, som Gaardnavn vel: en lyngvoxet Strækning. Findes i Ental ogsaa paa Inderøen og paa nogle andre Steder i Flertalsformen Lyng. GN. 111 gaaet til Grunde ved Raset 1893.”

- Karl Rygh (1903:131)

I et skiftebrev fra omkring år 1280 etter baron Pål Sure, nevnes det flere personer som arvet deler av gården Lyng. Dette skiftet ble videre diskutert i flere diplomer fram mot 1313, da kongens embetsmann avgjorde tvisten. Utover på 1300-tallet finnes det flere diplomer som gir oss et godt bilde av Lyng i tidlig middelalder. Det ser ut til at gården har vært delt i to parter allerede i 1280, og i tre deler innen år 1325. Søndre lyng var udelt i 1520. Først i 1845 ble den delt i Lyng Søndre Østre og Lyng Søndre Vestre. Midt-Lyng ble utskilt fra Søndre Lyng omkring 1600, og i 1635 ble den delt i Lyng Mellom Østre og Lyng Mellom Vestre. Nordre Lyng er en av de to tidligste Lynggårdene. Under Verdalsraset i 1893 led alle Lynggårdene stor skade. Nord-Lyng, sammen med en del husmannsplasser ble totalskadd og oversvømt av leire. De øvrige fire Lynggårdene overlevde raset, men ble i ettertiden flyttet til høyere liggende områder. Lyngs jord lå delvis på det som i dag er vestsiden av elva, men etter Verdalsraset grov elven seg nytt løp gjennom Lyngs områder. Lynggårdene lå svært tett, og de ble flyttet omkring flere ganger i løpet av de siste århundrene slik at det i dag er umulig å si nøyaktig hvor Pål Sures gård på 1200-tallet lå. (Musum 1930b:367-409, Walberg 1993b:259-262).

Musum (ibid.) mener gården må ha tilhørt en eller flere mektige slekter i forhistorisk tid på grunnlag av den store landskylden og de innflytelsesrike personene som bodde der på 1200-tallet. Dette kan støttes av at det på Lyng Mellom Vests grunn ligger et kirkested fra middelalderen⁷⁵.

II.XII. Mo, gnr. 107

Mo er for første gang nevnt i forbindelse med en eiendomstvist angående Lyng. Her nevnes brukeren *Æirik a Mohe*, som er den eneste kjente oppsitteren før svartedauden. Senere nevnes gården flere ganger, både på 15, 16 og 1700-tallet. Gården ble i 1860 delt i to. Eieren beholdt Mo Nordre, og overdrog Mo Søndre til sin bror. Begge gårdene lå ved samme tun. Av disse gårder ble det senere fraskilt flere små parter (Musum 1930b:345, 372-373, Walberg 1993b:333).

⁷⁵ <http://askeladden.ra.no> (lokalitet 73577).

II.XIII. Myr, gnr. 5

”*Mýrr f., Myr (Innl. S. 68).”

- Karl Rygh (1903:119)

Myr tilhørte i middelalderen Bakke kloster, og er belagt i skriftlige kilder for første gang på 1500-tallet. Etter reformasjonen ble den lagt til Frue kirkes prestebord, og en liten del til lektoratet. I 1723 var gården lagt øde, men 20 år senere ble den solgt til Erik Simonsen Hustad, og har siden vært brukernes eiendom. (Musum 1930a:41).

Omkring 1870 kom det inn en mengde funn fra en gravhaug på Myr (T 330-346). Disse funnene er ifølge tilveksten datert til eldre jernalder. Johansen (2003:212) diskuterer imidlertid funnkonteksten og har kommet fram til at T 330/331 stammer fra bronsealder mens T 346 er fra yngre jernalder. De øvrige funnene dateres typologisk til C2-C3, dvs. 250-400 e.Kr.

II.XIV. Næs (Ness), gnr. 118

I dag er det lite som minner om et nes ved Ness. Dette er imidlertid ikke noe underlig med tanke på at Verdalselva renner like forbi gården og gjennom tidene har skiftet løp flere ganger. Øystein Walberg (1994a:248) har forsøkt å rekonstruere middelalderens elveløp, og den gang lå trolig Ness på et stort nes. Gården nevnes i middelalderen sammen med gårdene sør for elva. Før skredet i 1893 lå gården på elvesletten i bunnen av dalen, og alle de tre brukene ble totalt ødelagt. Etter dette ble husene gjenoppbygd på det høyere partiet sør for rasmassene. (Musum 1930b:452-464, Walberg 1993b:356-384)

Første historiske kilde som omtaler Ness kan være Aslak Bolts jordebok som nevner ”fregadrigx nesi”, trolig en part av gården. I 1491 nevnes for første gang selve gården. Ness var på 1500-tallet delvis eid av erkestolen, men etter reformasjonen gikk denne del over til kongen under Stiichtenns gods. I 1650 var det flere gods som eide deler av gården, men på slutten av 1600-tallet kom Ness i oppsitterens eie og siden vært selveie. I 1777 ble gården delt i to parter; Ness Østre og Vestre. Ness Vestre ble den største parten og utgjorde 2/3 av skylden. Fra denne gården ble det i 1807 utskilt et bruk kalt Ness Mellom. (Musum 1930b:452-464)

I likhet med Mo (gnr. 107) blir Ness ikke videre diskutert av K. Rygh (1903:132). Navnet var allerede i de tidligste kilder Ness, og trenger derfor ingen ytterligere forklaring. Navnet er et typisk enstavet naturnavn som henviser til de topografiske forhold i nærheten av

gården. Havnivået har i eldre jernalder ikke gått så langt opp som til Ness, så om gården stammer fra jernalder eller senere, må det være snakk om et nes i Verdalselva.

Selv om Ness ligger på sørsiden av dalen, fikk gården omfattende skader under Verdalsraset. Det kan ha ligget en rekke kulturminner i området som har blitt ødelagt. På Ness er det registrert 2 gravhauger i samme område litt vest for dagens hovedgård. En flatmarksgrav inneholdt en hellekiste hvor det ble funnet en spydspiss (T 17539) og kniv (T 19030) av jern. Disse er typologisk datert av Torkel Johansen (2003:212-213) til ca 400-450 e.Kr.

Det er også funnet en beltestein av kvarts (T 1685) på Ness (Johansen 2003:264), og slike steiner blir datert til eldre jernalder.

II.XV. Oklan, gnr. 59

”Vel af økla n., Ankel, Folkespr. Okla n. (eller af en Sideform økull m., S. Bugge), hvoraf ogsaa endel andre Stedsnavne er dannede. Gaarden ligger oppe i en meget høi Li, som danner Holdingen ned fra Fjeldet og kunde vel saaledes opfattes som liggende paa Fjeldets Ankel (Thj. VSS. 1891 S. 218).”

- Karl Rygh (1903:125)

Oklan nevnes først under den noe eiendommelige formen Kolff i 1520. Siden den gang har den vært drevet kontinuerlig, men ofte med dårlig resultat. Det ser ut som om gården gjennom 15-, 16- og 1700-tallet har vært tungvunnet og har lite skog eller andre ressurser. (Musum 1930a:584-587).

Ett arkeologisk funn fra Oklan (T 7278) skriver seg til eldre jernalder. Det er funn av en lansespiss fra en mulig gravhaug. Johansen (2003:213) har typedatert gjenstanden til 350-400 e.Kr.

II.XVI. Rein, gnr. 267

” Rein. Navnet findes ogsaa i Strandvik Sogn i Søndhordland, i Rissen, i Stadsbygden og i Egge og desuden paa flere Steder i Flertalsformen Reine. Navnet sees nu saavel her som i Rissen (Bd. XIV S. 111) i MA. at være bøiet som m. eller n., men maa dog være samme Ord som rein f., Rein, Græskant (Incl. S. 70). I Indherred bruges Ordet ogsaa om en ikke for sterkt heldende Li, hvilken Betydning ogsaa passer med denne Gaards Beliggenhed.”

- Karl Rygh (1903:147)

I 1430 nevnes gården under oppregningen av erkestolens gods. På 1500-tallet var Rein del av Tautra klostres eiendommer, og ble overført til Reinsklostres gods i 1561. 100 år senere ble gården solgt til oppsitteren og kom dermed i private hender. (Musum 1931:640). Gården har i nyere tid blitt flyttet et stykke nedover til bunnen av skråningen.

II.XVII. Råen (Råa), gnr. 47

”Rá f., Vraa, Afkrog (Incl. S. 69); jfr. Hegre GN. 62. Gaarden ligger tilbagetrukket i en liden Sidedal.”

- Karl Rygh (1903:124)

Allerede i 1430 var gården eid av erkestolen i Nidaros. Den er tydelig adskilt som Nedre Råen fra Østre Råen, kalt Kirkeråen i dag. Både på 15- og 1600-tallet er Råen nevnt i flere kilder, og har vært i kontinuerlig bruk siden 1400-tallet (Musum 1930a:508-513).

På 14- og 1500-tallet ser det ut til at Råen ble omtalt i ubestemt form. Fra 1600-tallet er Råen imidlertid utelukkende omtalt i bestemt form.

II.XVIII. Råen (Kirkeråen), gnr. 55

”Jfr. GN. 47. Tillægget Kirke- maa her som almindelig betegne, at Gaarden har været Kirkegods.”

- Karl Rygh (1903:125)

Kirkeråen ligger, i likhet med Råen, i en liten sidedal. Den adskilles fra Råen (gnr 47) i Aslak Bolts jordebok som Østre Råen. Trolig har den blitt eid av Stiklestad kirke etter at erkestolen kvittet seg med den på 1400-tallet, hvorfra navnet Kirkeråen kommer. Gården dukker igjen opp i skriftlige kilder i 1665 og 1723 som slåttemark uten oppsitter. Først på slutten av 1700-tallet ble gården igjen bebygd (Musum 1930a:558-560). Dette kan bety at gården kun var et slåtteområde som aldri hadde vært bebygd. Råen kan i Aslak Bolts jordebok være benevnelse på et engområde ut fra sine topografiske forhold, og ingen selvstendig gård. Eventuelt kan en tidligere gård ha blitt tatt av ras, og området siden blitt ubeboelig.

Siden Kirkeråen blir omtalt med et beskrivende tillegg (raa i østha gardenom), og Råen (gnr 47) ikke blir omtalt med tillegg, er det grunn til å tro at Kirkeråen er en del yngre

enn Råen. Mangelen på arkeologiske og historiske kilder gjør det imidlertid umulig å avgjøre dette.

II.XIX. Sand, gnr. 57

*”*Sandr m., Sand. Jordbunden er her Sandmuld, medens den paa flere omliggende Gaarde mest er Ler.”*

- Karl Rygh (1903:125)

Navnet forekommer først i 1520, da eid av brukeren Torels. Omkring 1660 var gården delt i to bruk, men ble samlet igjen på slutten av 1600-tallet. (Musum 1930a:561-565).

II.XX. Skei, gnr. 103

*”*Skeið n., hyppigt Gaardnavn, som vel oftest maa opfattes i Betydning af Bane til Kapløb eller Kapridning eller dertil skikket Grund (Incl. S. 75).”*

- Karl Rygh (1903:22)

Denne betydningen av ordet er mye omdiskutert (Stenvik 2001:65-67). Lars F. Stenvik gjør rede for de ulike tolkningene omkring navnet når han undersøker gården Skei på Sparbu. Han foreslår betydningen ”skille”, noe som blir støttet av Pellijeff (1989). De ulike tolkningene som Pellijeff gjør rede for, peker mot det urnordiske *skaiða, som har avledninger både i norrønt, finsk og samisk. Ordet skulle ha betydningen ”*högre terräng mellan vatten eller vattendrag, vattendelare*” (Pellijeff 1989:284). Dette passer svært godt til Verdals skeigårds lokalisering. Den ligger oppe på et høydedrag mellom Leksdalsvatnet i nord, Verdalselva i sør og Leiråa i øst. Derfor mener jeg det for Verdals vedkommende har et naturgeografisk navn framfor et kulturgeografisk (betydningen vegskille) slik som Stenvik tolker Skei på Sparbu (Stenvik 2001:66).

Gården har delvis blitt eid av Erkestolen under middelalderen, og noe av den har tilhørt Kronen. Først i 1846 ble gården solgt til private hender, og har siden vært brukerens eiendom. Den har tilsynelatende aldri vært delt i flere bruk, og det nevnes ingen brann på gården i historisk tid (Musum 1930b:323-328). Derfor er det grunn til å tro at gårdstunets plassering har vært relativt stabil de siste århundrer.

II.XXI. Vist, gnr. 60

”Dette Navn findes i Formen Vist ogsaa paa Inderøen og i Sparbuen og i Formen Viste i Vaage, i V. Slidre og i Hetland. Da man her og paa Inderøen, hvor middelalderske Former kjendes, har Dativ paa -i, er det antaget (Thj. VSS. 1882 S. 19), at den gamle Form ogsaa i de nordenfjeldske Navne er Visti n., hvori Endelsen i senere Tid er afkuttet. Derimod taler dog, at Navnet udtales som Enstavelsesord og ikke med den eiendommelige Betonning, hvorpaa Tostavelsesord med sløifet Endestavelse kjendes. Man har ogsaa ellers Exempler paa, at Ord gaar over til et andet Kjøn, naar de bruges som Stedsnavne (jfr. Aasen GN. 64). Som Flertalsord i Hunkjøn, Vister og Viste, findes Navnet i Eidsberg og i Tune. Samme Stamme har man vel i Fjordnavnet Visten (Vistir eller Visti m.?) paa Helgeland og i Bygdenavnet Vistdalen i Romsdalen, sandsynlig opr. Vistardalr af et Elvenavn Vist f. Dette Elvenavn synes ogsaa at ligge til Grund for Gaardnavnet i Vaage og mulig ogsaa i Inderøen. Ogsaa her gaar der en Bæk østenfor Gaardene. Vist maa være dannet af vera (vesa), være. Som Fællesord betyder det i Oldn.: Væren, Ophold paa et Sted; Opholdssted, Bolig; Fødemidler, Kost. I Stedsnavne kan Ordet mulig være anvendt i forskjellige Meninger; Betydningen Opholdssted, Bolig ligger dog nærmest (Bd. I S. 154. IV, 1 S. 76).”

- Karl Rygh (1903:126)

Karl Rygh mener at navnet kommer av det gammelnorske verbet *vesa* (i dag ”å være”). Verbformen *vesa* finnes i mange eksempler fra gamle tekster, hovedsakelig runeinnskrifter, som er godt egnet for datering (Hagland 2004:381). *Vesa*-formen opptrer på Island langt inn i middelalderen, men ettersom den i Norge kun opptrer sporadisk i de aller eldste manuskriptene, kan en anta at endringen her fant sted allerede i løpet av jernalderen, og kan derfor stå som terminus ante quem for Vist-navnet.

Magnus Olsen (1926:186) tar for seg gårdsnavnet Viste på Jæren og argumenterer for at det er enda eldre enn heim-navnene. Han tilskriver ordet samme betydning som Rygh (opphold, oppholdssted), og mener at det kan settes sammen med de usammensatte naturnavnene. De tidligste skrivemåtene for Vist er nettopp *a Visti, af Viste, af Wiste og Visthe*. Dermed vil en gårdsnavndatering ifølge Olsen kunne strekke seg helt ned mot det første århundre e.Kr. Også Sandnes (1997:34) og K. Rygh (1905:16) setter navnet Vist sammen med de enstavede naturnavnene.

Vist nevnes allerede i 1325, da *Oleifver a Visti* bodde der. I 1346 nevnes to brukere på gården, men den har trolig ikke vært todelt. Senere dukker gården opp med jevne mellomrom i flere kilder helt fram til i dag. Det tyder på en kontinuerlig bruk av gården. På slutten av 1700-tallet ble gården delt i Øvre og Nedre Vist, en inndeling som har holdt seg helt fram til i dag (Musum 1930a:592-597).

Det finnes også gravfunn fra gården som kan dateres til eldre jernalder. Funnene, 2 keramikkskår, dateres av Johansen (2003:215) til hhv. 150-575 e.Kr. og 525-575 e.Kr.

II.XXII. Vold, gnr. 16, 18-19, 21

” **Nezti Vøllr, den nederste Gaard Vold. Denne Gaard tilligemed GN. 18, 19 og 21 kan sluttes at have været Parter af en ældre, samlet Gaard Vold. Denne Gaards Deling maa være foregaaet mellem 1313 og 1430. Nestvold ligger ikke lavere end de andre Voldgaarde, men nærmere Fjorden. Se Thj. VSS. 1891 S. 215; jfr. Skogn GN. 92. (...)*

**Mikli Vøllr, d. e. Store Vold, af Adj. mikill, stor. Denne maa fra først af have været den betydeligste Part af det delte Vold. (...)*

Margrétarvøllr, sms. med Kvindenavnet Margrét (Personn. I Stedsn. S. 181). Jfr. GN. 16.”

- Karl Rygh (1903:120)

En rekke gårder innenfor et nokså lite område nord for Verdalsøra har suffikset –vold, noe som kan tyde på at de en gang har tilhørt samme bruk. De tre gårdsnumrene svarer til hhv. Nestvold, Mikvold og Maritvold. I 1313, i sammenheng med en rettslig tvist om Lyng, nevnes *Arne a Vælli*. Dette viser at gården i tidlig middelalder trolig fortsatt var samlet. I 1430 nevnes gårdene *a Austvallom* og *af Margaretævellæ*. Dermed må gården ha blitt delt en gang i dette tidsrommet. Mikvold (gnr. 18) kommer av det norrøne *mikill*, som betyr ”stor”. Derfor var denne part trolig den største ved delingen. Mikvold var kirke- og krongods fram til den ble pantsatt i 1659. Siden ble den solgt til brukerne i 1739. Parten Nestvold (gnr. 16) nevnes først i 1520, men Einar Musum mener denne gården også var med i delingen på 13-1400-tallet. På 1700-tallet ble Nestvold delt i fem bruk, og i 1907 var det gamle Nestvold fordelt på 25 bruk. Maritvold (gnr. 19) kommer av kvinnenavnet *Margarét*, som kan være navnet på den første eieren av gården da den ble skilt ut fra det gamle Vold. På 1500-tallet var gården i hovedsak krongods, og kom senere i Trondhjem domkapitels eiendom. Siden 1762 var gården i brukernes eie. Maritvold er den sørligste av Vold-gårdene, og dens grunn er i dag fullstendig bebygd, og utgjør store deler av byen Verdalsøra. Den opprinnelige Østvold eksisterer ikke

lenger i dag, men ligger som et bruk under Haugslie og har eget gårdsnummer. (Musum 1930a:139-155, 169-196).

II.XXIII. Volen, gnr. 131

Første kjente bruker på Volen er en Bjørn, som skal ha eid deler av gården på 1500-tallet. [af] *Wordo* er imidlertid nevnt allerede i Aslak Bolts jordebok i 1430. Det er mulig at gården har vært delt på to brukere en gang på slutten av 1500-tallet, men det nevnes kun én oppsitter omkring 1600. Det nevnes på 1700-tallet at Volen var svært utsatt for elvebrudd. Omkring 1800 ble gården delt i Volen Vestre og Østre. Brandhaugen (gnr. 91) nevnes som underbruk under Volengårdene på denne tid, og ble delt mellom dem i 1810. Tidligere hadde den trolig vært underbruk under Fåren. I 1893 ble begge gårdene oversvømt av leire, og ble flyttet et lite stykke mot nord. De lå altså den gang i dalbunnen. Volen Østre ble delt i to i 1908, og gårdens part av Brandhaugen (91/1) ble dermed skilt ut som eget bruk. Resten av gården forble under navnet Volen Østre (131/2) (Musum 1931a:248-249, 536-545).

II.XXIV. Åsen, gnr. 80

”Aasen. Udt. å’sen. -- Ossenn 1590. Aaßumb 1626. Aaß 1664. Aass 1723.”

- Karl Rygh (1903:128)

Musum (1930b:176-180) mener at Åsen neppe er noen gammel gård, da den ikke forekommer i noen skriftlige kilder fra før 1590. Etersom den i 1590 var krongods, er Åsen trolig ryddet kort tid før dette. Åsen har vært brukernes eiendom siden 1890. Vesteråsen (gnr. 80/3) ble skilt ut som eget bruk i 1903. På slutten av 1880-tallet kjøpte daværende eier en del land fra nabogården Skrove (ibid.:179), så det kan være at eventuelle arkeologiske funn fra Åsen heller burde tilhøre Skrove. På Skrove er det ellers en del gravhauger og noen enkeltfunn som kan indikere lengre tids bosetning enn Åsen.

På Vesteråsen (80/3) har det blitt funnet en grav som inneholdt en del brent bein iblandet knust kvarts og deler av en beinkam (T 17730, T 17805) (jfr. O. Rygh 1885:fig. 159). Graven er typologisk datert til folkevandringstid.

Det er usikkert om gårdsnavnet opprinnelig har hatt ubestemt form. I 1590 heter gården Ossenn, mens den i 1664 heter Aaß og i 1723 Aass. Dermed blir det også usikkert om gården skal tilhøre denne navneklassen.

III. Vin-navngårdene i Nedre Verdal

III.I. Gudding, gnr. 130

”Guðinjar, en Sms. med vin. Navnet maa sigte til, at Gaarden har staaet i et eller andet Forhold til den hedenske Gudsdyrkelse. Samme Navn er Gudin i Stod. Med Hensyn til Nutidsformen jfr. Aasen GN. 13.”

- Karl Rygh (1903:133)

Gudding har vært delt i to bruk, Østre og Vestre Gudding, så lenge den omtales i kildene. De har i middelalderen tilhørt Bakke kloster, men ble solgt i 1675. I 1906 ble gårdene fordelt på ulike eiere. Landfallraset på 1700-tallet gjorde stor skade på gården. Blant annet endret elva løp og ødela til sammen 184 mål av jorda på Gudding Vestre og 110 mål på Gudding Østre (Musum 1930b:526-535). Øystein Walberg (1994a:74) nevner at det i 1520 fantes hele tre Gudding-gårder.

III.II. Holme, gnr. 9

*” Nogle ældre Former tyder paa, at det er en Sms. med vin, opr. *Holmin, ligesom Holmen i Aker; dertil passer ogsaa den nuv. Form; Iste Led holmr m., i en af de Indl. S. 56 nævnte Betydninger. Hvis Navnet er usms., maa Nutidsformen være Dativ.”*

- Karl Rygh (1903:119)

Holme er nevnt i 1520 da *Anders på Holmyn* betalte tiendepengeskatt. Det ser ut som om gården udelt har vært i privat eie fram til 1743. Da ble en mindre del, Holme Nordre (gnr. 9/1) skilt ut som eget bruk. (Musum 1930a:82-85).

Det finnes arkeologiske spor (T 2287-2289) fra Holme Nordre, som av Johansen (2003:210) blir datert til mellom 400 og 475 e.Kr., det vil si tidlig folkevandringstid. Det dreier seg om funn av et ubrent lik i en steinrøys. En bøylespenne, en ring av bronse og et knivblad av jern ble funnet sammen med liket. Et annet funn, som ifølge tilvekstkatalogen kan være fra folkevandringstid er et håndteinshjul av sandstein (T 13507). Det oppgis ingen typehenvisninger, og det er således en nokså usikker datering. Blant andre funn kan nevnes flere bergartsøkser, noe som indikerer tidlig bosetning.

III.III. Reppe, gnr. 132

*”Reppin, en Sms. med vin. Iste Led kunde være Elvenavnet Reppa, som endnu er bevaret i Sundalen (jfr. Reppedalen i Haus og Gaardnavnet Reppa i Bindalen); dette kan komme af Adj. rapp, som antagelig er gammelt, opr. *hrappr (S. Bugge).”*

- Karl Rygh (1903:42)

”Der gaar en Bæk ovenfor Gaarden; men ogsaa her har Terrainet vist delvis undergaaet Forandringer.”

- Karl Rygh (1903:134)

Reppe var kapitelgods i en tid i middelalderen, og ble overført til Domkirkens Prestebord ved reformasjonen. Siden den gang nevnes gården ved flere anledninger på 15- og 1600-tallet. Gjennom hele sin historiske periode har Reppe aldri vært delt, men enkelte småparter har blitt fraskilt (Musum 1930b:547-553).

Walberg (1994a:140) nevner at Reppe var en nokså stor gård i tidlig middelalder. Kanskje så tidlig som på 1300-tallet gikk det et større skred her, og nye ras fulgte fram til midten av 1500-tallet.

Det er ikke gjort noen daterbare gravfunn fra eldre jernalder på Reppe, men på nabogårdene Efskin og Lundskin er det gjort flere funn som kan dateres til eldre jernalder (T 4006-4007, T 14557 og T 21884-21885).

III.IV. Sende, gnr. 77 og 78

*”Formen Sendene i Cap., som i Regelen synes at følge ældre Jordebøger, viser utvivlsomt, at den opr. Form er *Sendin, en Sms. med vin. Iste Led er dog neppe sandr m., Sand; thi der findes 20 Navne paa vin, dannede af dette Ord, og i alle disse har man a i Iste Stavelse. Dertil kommer, at der skal være Lerjord paa Gaarden. Sandsynlig indeholder Iste Led Elvenavnet Senda, som endnu bruges om en Elv i Vaage, en paa Valdres- fjeldet, to i Vossestranden og en i Lærdal. Der gaar en Bæk forbi Gaarden.”*

- Karl Rygh (1903:128)

I middelalderen nevnes to Sendegårder. Sende Nedre (gnr. 77) ble i middelalderen eid av Bakke kloster, og ble beslaglagt av Kronen ved reformasjonen. I 1748 ble gården solgt til daværende oppsitter, og har siden vært brukernes eiendom. I 1855 ble Sende Nedre delt i to

deler; Sende Nedre Søndre (kalt Nedre Sende) og Sende Nedre Nordre (kalt Midtre Sende). Nok en deling fant sted i 1892, da Sendre Vestre ble utskilt fra Sende Nedre Søndre. Sende Øvre (gnr. 78) var i middelalderen eid av Verdalsens prestebord, men en liten del var fra 1660-årene odelsgods. Den ble solgt til brukeren i 1872 (Musum 1930b:153-164). Begge gårder er nevnt i 1520, og det er vanskelig å fastslå hvor den opprinnelige Sendegården har ligget. De mange gravhaugene i området kan kanskje indikere at den gamle Sendegården har ligget i nærheten av Sende Øvre. Bruker på Musem, Oddbjørn Brattaker, har fortalt at det tidligere ikke fantes noen bebyggelse på myrene ned mot Leksdalsvatnet ettersom det var for fuktig. Først etter at dreneringsteknikker ble bedre, kunne også områdene ned mot vannet dyrkes opp. Derfor er det liten tvil om at Sende må ha ligget på høydedraget ovenfor de tidligere myrene. Det kan være at denne sletten i det hele tatt ikke eksisterte i jernalderen. Øystein Walberg (1994a:169) mener at flere store ras i dalen mellom Sende og Musem i middelalderen har ført store masser ned på sletten ved Leksdalsvatnet og bygget opp tykke lag og en stor grunne.

Gården ligger på leirejord, og det er lite trolig at navnet stammer av det gammelnorske *sandr*. Derimot mener K. Rygh (1903:128) at navnet kommer av elvenavnet Senda sammensatt med suffikset –vin. Når det gjelder språklige endringer i Sende-navnet, kan vi se en betydelig alder. Olsen (1939:29) foreslår et urnordisk **Sanda-winju* som utgangspunkt for det norrøne **Sendin*. Dagens form er påvirket av i-omlyd, og må derfor ha blitt skapt en gang før i-omlydens opprinnelse i tiden etter ca. 500 e.Kr. (ibid, Stemshaug 1973a:96). Det er i dette tilfelle språklydene som har endret seg, og navnet har dermed blitt endret i takt med språket. Navn konstruert av *sandr* etter omlydsperioden ville ikke ha blitt endret av denne prosessen (f.eks. **Sandin*).

Det er registrert mange gravhauger og røyser på Sende, men få av dem ligger organisert i gravfelt. Likevel finnes det 10 gravhauger og 1 røys på gårdens Sende Øvres grunn⁷⁶. Dette skulle tilsi en nokså lang bosetningskontinuitet, og sannsynliggjøre at Sendes opprinnelige plassering er omkring dette bruket. Ingen av gravhaugene er utgravde, og en kan derfor ikke si noe om gårdens alder ut fra gravfunn.

Sende ligger på sørøstsiden av Leksdalen, et område som ligger inntil Leksdalsvatnet (ifølge O. Rygh (1892:175) tidligere *Figgsjór* eller *Figgir*). Ferdelsvegen fra Hallem og østover gikk trolig over åsen Blommen (jfr. fig. 23). Denne har en svært bratt kant mot nord, og for å komme ned til Leksdalen, måtte man først gå et godt stykke inn i landet mot øst. Når man så kommer ned fra Blommen, kommer man direkte til Sende. Dette stedet blir således

⁷⁶ [Http://askeladden.ra.no](http://askeladden.ra.no) (lokalitet 7308, 7309, 7310, 26796, 26797, 26798, 46769, 46771, 56509 og 63698).

forbindelsen mellom Leksdalen i nord, Leirådalen i sør og Hallem i vest. Bygdevegen videre nordover i Leksdalen har etter middelalderen gått langs høydedraget mot Musem og Lund og øst for myrene ved Leksalsvatnet. Lenger mot vest synker terrenget, og det er både myrlendt og kupert.

III.V. Tjeldrum (Tiller), gnr. 66

”Se Skatval GN. 46. Med Hensyn til den Form, Navnet har her, kan sammenlignes, at Tildren i Aasen (GN. 54) i AB. skrives af Tieldrom. Der er en Bæk ved Gaarden.”

- Karl Rygh (1903:127)

” Navnet indeholder vistnok et Elvenavn, som endnu findes bevaret i Tillra (tostav. Betoning) i Støren, og som synes at ligge til Grund for flere Gaardnavne: det forsvundne Tildrar i Støren, Tildran i Singsaas, Tilder i Klæbu, Tildren i Aasen og vel ogsaa i Tjeldrum i Værdalen. Formen i AB. er utvivlsomt feilskreven; men den kan antyde, at vi her har en Sms. af Elvenavnet med vin, saa at den rette Form skulde have været af Tildrene”

- Karl Rygh (1903:25)

Når det gjelder denne gårdens klassetilhørighet, er det noe usikkert om den kan være en vin-gård.

På 1500-tallet bodde *Pedher på Keldrom* på gården, og har trolig eid deler av gården. Tiller har vært en samlet gård til slutten av 1500-tallet. I begynnelsen av det 17. århundre var gården delt i Søndre (66/8) og Nordre Tiller (66/5). Begge gårder ser ut til å ha vært svært tungdrevne på slutten av 1600- og begynnelsen av 1700-tallet. I 1797 ble Tiller Søndre delt i tre deler; Tiller Søndre, Aspåsen og Dalamarken. I 1800 brant begge Tillergårder. I 1831 ble Tiller Nordre delt i Nordre og Nedre Tiller (Musum 1930b:46-60).

III.VI. Vinne, gnr. 262

*”Vindin, en Sms. med vin. Iste Led er uden Tvivl Elvenavnet Vinda, som endnu findes i Brug i Ø. Slidre og i Singsaas og desuden er bevaret i Elvenavnet Vindøla i Opdal og i Surendalen og i flere Gaardnavne, navnlig Vindal. Tildels maa Elvenavnets opr. Form have været *Vind, jfr. Vinderen (Vindarin) i Aker. Det maa hænge sammen med vinda, at*

sno, og betegne "den bugtede". Her maa Navnet have tilhørt en Bæk strax vestenfor Gaarden."

- Karl Rygh (1903:147)

Vinne er først omtalt i Aslak Bolts jordebok ca. år 1430. Gården hette da Vindine, og Vinne Nedre var underagt Valstad (gnr. 263). Dette viser at gården den gang var delt. Vinne Nedre var imidlertid den minste av Vinnegårdene. I 1669 hadde Domkrikens prestebord bygselsretten over begge gårdene. 30 år senere er gårdene slått sammen og drevet som ett bruk (Musum 1931:606-611). I dag ligger gården ca. 50 moh, men terrenget er svært flatt nedenfor gården og bortover mot Verdalselva.

Også denne gården har gravfunn fra eldre jernalder. De stammer fra en stor gravhaug som ble utgravd i 1972 av Lyder Marstrander (1975). Inne i haug 1 ble det funnet en brannflakgrav som kan dateres til eldre jernalder. Den er sannsynligvis samtidig med haug 2, som kan dateres til folkevandringstid. Haug 2 inneholdt en hellekiste med branngrav. Funn fra haug 2 (T 19180) bestod av en krumkniv av jern, del av jernbeslag, 2 små jernfragmenter, del av spanntformet leirkar, 2 andre leirkarskår, brent leire, 10 beinfragmenter og en del brente bein. Ut fra keramikken daterer Johansen (2003:215) graven til 310-575 e.Kr. Det er også registrert som løsfunn en beltestein (T 4535) fra Vinne (Johansen 2003:264). Slike steiner forekommer ifølge Hjørungdal (1991:53-54) i eldre jernalder.

III.VII. Ysse (Ydse), gnr. 12-14

*" Yssin, en Sms. med vin. Navnet findes ellers kun i Sørum, hvor det nu heder Yssi (i MA. i Yssini). Bd. II S. 256 formodes det, at Formen Yrfini fra 1325 kan være feilskreven for Yrsini, og at dette kan være en ældre Form; men Navnets Forklaring bliver alligevel usikker. Yssin kunde mulig forklares af Ysa eller Ysja, der opføres som Elvenavne i Snorra-Edda. Der gaar en Aa forbi Gaarden (nu Ysseelven). *Yrsin antager S. Bugge mulig kunde høre sammen med orri, Aarfugl, og staa i samme Konsonantforhold dertil som f. Ex. versna til verri."*

- Karl Rygh (1903:120)

Den første kjente oppsitter på Ysse er *Heðen på Yrfini* i 1325. Fra ca. 1600 ser det ut til at gården har vært delt i to, men gjennom hele middelalderen har gården vært ett bruk. De to brukene har noenlunde vært tilsvarende Ysse Vestre og Østre. Ysse Vestre ser ut til å ha blitt drevet godt gjennom 16-, 17- og 1800-tallet. Ysse Østre har derimot i perioder falt

drastisk i verdi, og lå øde i 1719 som resultat av svenskenes herjinger året før. Gården økte i velstand på slutten av 1700-tallet (Musum 1930a:102-119). Den store forskjellen mellom de to gårdene antyder at Ysse Vestre ligger på den beste jorda. Det kan være en indikasjon på at det er her gården opprinnelig har ligget.

Benevningene på gården antyder en opprinnelig navneform *Yssin*, sammensatt av elvenavnet *Ysa/Ysja* og *-vin*. Rekonstruksjonen av det gamle navnet på Ysseelva er likevel noe problematisk. Lengre oppe i dalen har Rygh tolket Ysseelvas tidligere navn til *Staflund*. Dermed kan det se ut som om avledningen av et elvenavn er noe for enkel, iallfall i ett av tilfellene. Det kan imidlertid være at elva har hatt to ulike navn før og etter sammenløpet med Skardsbekken, eller at elva har skiftet navn ved flere anledninger. Stavlund og Ysse er trolig anlagt på svært ulike tidspunkt.

Av arkeologiske funn fra Ysse finnes det flere. K. Rygh (1879:136) nevner at det mellom Ysse Vestre og Østre er gjort funn fra en hellekistegrav. Innholdet i graven er av både K. Rygh (ibid.) og Johansen (2003:216) datert til eldre jernalder. Funnene er i dag tapt, men besto av en bronsekjele, lanse, spyd, gullarmring og noen brente bein.

Ved fylkesveg 173, rett SV for Ysse Vestre, ble det i 1998 lagt en søkesjakt før bygging av gang-/sykkelveg, og funnene førte til utgravning året etter. Over et relativt lite område ble det funnet lag av skjørbrent stein og kull. Området blir tolket som et kulturlag av samme karakter som daterte lag fra Østlandet til perioden 500-1200 e.Kr. En trekullprøve fra et lag med skjørbrent stein i utgravningen viste imidlertid en datering til 45 f.Kr.-130 e.Kr (Stomsvik 2000, Skogseth & Gulliksen 2000). Dette skulle tilsi at det på Ysse finnes bosetningsindikerende aktivitet fra førromersk til romersk jernalder.

IV. Heim-navngårdene i Nedre Verdal

IV.I. Hallem, gnr. 34-36

”Halleimr, en Sms. med heimr, hvor Iste Led vel er Adj. hallr, heldende. Findes ogsaa paa Inderøen i Formen Hellem og som forsvundent Navn i Rakkestad (Bd. I S. 128).”

- Karl Rygh (1903:123)

Hallem består av to ledd; *hallr* og *heimr*. Den norrøne versjonen skulle da bli *Halleimr*. Sturla Brørs (1964:6-7) mener prefikset også kan komme av ordet *hall* (norrønt *holl*). Uten omlyd har dette ordet stammevokal 'a'.

Allerede ved den første matrikkelen i 1650 var gården delt i tre deler; Hallem Søndre, Nordre (Øvre) og Nedre. Hallem Nordre er nevnt i 1430 som *Øfra Halleime*, og i middelalderen var Hallem Nedre kalt Store Hallem (*Mykla Halleime*). Store Hallem var den klart største av de tre deler, og i 1763 ble gården delt i Hallem Nedre og Hallem Vestre. Hallem Nedre ble på slutten av 1800-tallet stykket opp og solgt. Restene av gården ble solgt til Hallem Vestre. Dermed eksisterer ikke lenger Hallem Nedre som eget bruk. (Musum 1930a:378-396).

Tidligere har det ligget en større myrstrækning mellom Hallem, Stiklestad og Øgstad. Denne skal ifølge Walberg (1994a:77) har rast ut gjennom flere, mindre ras på 1500-tallet.

I 1870 ble det av Karl Rygh foretatt utgravninger på gravfeltet Himmelen på Hallem. En grav på feltet besto av en steinring med en rekke funn på innsiden. Det fantes rester etter en begravelse, og en bøylespenne (T 579) og rester av et leirkar (T 580) kom for dagen (K. Rygh 1879:139). Disse funnene blir av Johansen (2003:207) datert til slutten av folkevandringstid til tidlig merovingertid. Rett vest for denne graven ble enda en steinring gravd ut. Den inneholdt rester av et ubrent lik, beltespenne og sverd-, spyd- og øksefragmenter (T 581-584) (K. Rygh 1879:139). Johansen (2003:207) har datert funnene til 70-160 e.Kr. I feltets største haug ble det funnet brente bein, rester etter to spenner og en bronsesil, samt noe kobberblikk (T 586-590). Vest for denne haugen ble det i en mindre haug funnet en rekke gjenstander av jern og bronse (T 591-605) (K. Rygh 1879:141). Den første haugen blir datert til 250-320 e.Kr., mens den andre haugen sannynligvis er fra 350-400 e.Kr. (Johansen 2003:208). Både K. Rygh og Johansen nevner en fjerde funnkontekst som kom for dagen ved pløying av ytterligere en haug. Det var en bøyleformet spenne (T 669) som kan

dateres til samme periode som T 579-580 (K. Rygh 1879:142, Johansen 2003:209). Så sent som i 2008 ble det utgravd en gravhaug øst på gravfeltet på Hallem Vestre, og funn derfra (T 24120) ble datert til eldre jernalder. I forbindelse med funnforklaringen for funnet T 13151 i tilvekstkatalogen for Vitenskapsmuseet nevnes en utbredt teori fra Ryghs tid om at de eldste gravene på Hallem ligger lengst vest i feltet, og at gravene blir stadig yngre mot øst.

Vi ser altså at det på Hallem finnes en rekke graver som nokså sikkert daterer aktiviteter i området til romertid og folkevandringstid.

IV.II. Musem (Musum), gnr. 71, 76

*”*Múseimr, en Sms. med heimr. Iste Led er udentvivil Elvenavnet Musa, som ogsaa findes i Dovre, i Øier, i V. Gausdal og i Støren. Der gaar en Bæk forbi Gaarden. Jfr. ogsaa GN. 73.”*

- Karl Rygh (1903:128)

Den første historiske kilden der Musum er nevnt, er Stenviksholms lens regnskaper av 1549. Ettersom den ikke er nevnt i tidligere jordebøker må gården ha vært i annet enn geistlig eie. Sannsynligvis har den ligget øde en tid omkring år 1520 ettersom den ikke er nevnt i skattemanntallet dette året. På slutten av århundret er det Kronen som har bygselsretten, og i 1650 eier kongen hele gården. Etter at Musem ble solgt i 1728, har brukerne vært eier av gården. I 1738 solgte brukeren Arnt Pedersen halve gården, men hans sønn kjøpte tilbake en fjerdepart noen år senere, og i 1775 var $\frac{3}{4}$ av Musem samlet under navnet Store Musum. Den resterende $\frac{1}{4}$ ble kalt Lille Musum. I 1802 ble Store Musum igjen delt i Østre og Vestre Musum. Alle de tre gårdene brant ned i 1805, da de lå like ved hverandre. Musum Vestre brant nok en gang i 1862. Lille Musum forble samlet til 1824 da en tredjedel ble solgt og fikk navnet Musum Lille Nordre. Resten fikk navnet Musum Lille Søndre. Disse to gårder ble igjen samlet i 1919. Dermed finnes det i dag 3 Musemgårder; Vestre, Østre og Lille Musem (Musum 1930b:131-146).

Omkring Musem Vestre⁷⁷, og på Sætran (tidligere seter under Musem)⁷⁸ finnes det en del gravhauger, men ingen av dem kan dateres noe nærmere enn jernalder. Om ikke annet, så viser dette oss at gården har vært i bruk noenlunde kontinuerlig fra jernalder og fram til i dag.

⁷⁷ [Http://askeladden.ra.no](http://askeladden.ra.no) (lokalitet 7307, 26794, 26795, 46770 og 63697).

⁷⁸ [Http://askeladden.ra.no](http://askeladden.ra.no) (lokalitet 7314, 7315, 16699 og 56513).

Vi ser også at selv om Musem ikke er nevnt i noen kilder før i nyere tid, tyder gravhaugene på at den likevel er en gård av betydelig alder.

En beltestein av kvarts (T 12497) er funnet på Musem, og denne kan dateres til eldre jernalder (O. Rygh 1885:fig156).

IV.III. Oppem (Oppheim), gnr. 257

*”*Uppheimr, den høie Gaard. Navnet findes 1819 Gange, mest paa Vestlandet, nordenffjelds foruden her ogsaa i Aasen, Værdalen, Inderøen og Sparbuen.”*

- Karl Rygh (1903:35)

Gården er først nevnt i Aslak Bolts jordebok i 1430, under navnet *Vpheime*. Trolig har gården blitt solgt av kirken etter en stor nedgang i verdi i tiden etter svartedauden. I 1530 finnes ikke gården i skattemanntallet, og den har trolig ligget øde i en periode. Først i 1557 dukker gården igjen opp i kildene. På 1600-tallet er det Stiklestad kirke som har bygselsrett over gården. Gården kom først i private hender på midten av 1700-tallet. Oppem Søndre ble utskilt fra Oppem i 1925, og i 1928 ble Oppem Nordre fraskilt. (Musum 1931:580-586).

Omkring begynnelsen av 1400-tallet skal det ifølge Walberg (1994a:75) ha gått flere ras i området omkring Oppem. Som følge av dette har trolig gården blitt sterkt redusert i størrelse.

Det finnes ingen arkeologiske funn fra gården som kan tilskrives eldre jernalder, men det er gjort flere funn fra yngre jernalder (T 11220, T 11221, T 13947).

IV.IV. Rindsem, gnr. 275

”Sieimr, samme Navn som GN. 2. Til Adskillelse fra den anden Gaard i samme Præstegjeld har dennes Navn fra det 16de Aarh. af faaet Tillægget Rind-, som er Navnet paa den ved Levanger GN. 1 omtalte Elv, ved hvilken Gaarden ligger.”

- Karl Rygh (1903:148)

I 1430 hette gården *af Sieime*, noe som tyder på at navnet den gang var identisk med Sem (gnr. 2). En gang på slutten av 1500-tallet har navnet så fått prefikset Rind- som svarer til elva som renner forbi gården. Gården har siden 1400-tallet vært i kirkens eie, men på 1600-tallet tilhørte en liten del av gården Peder Olsen i Trondhjem. Ca år 1700, og deretter 1728 ble Bakke klostets og Kronens part kjøpt opp av private eiere. Disse delene, sammen med resten av gården ble til slutt samlet under én eier i 1806. (Musum 1931:716-717).

En grav fra Rindsem kan ut fra gravkistens utforming dateres til eldre jernalder. En slik datering vil være nokså usikker ettersom gravkistenes form kunne variere noe utover hele jernalderen. Karl Rygh går imidlertid så langt som å anta at haugen stammer fra yngre romertid (K. Rygh 1909:21). Johansen (2003:213) sier imidlertid at gravskikken godt kan stamme fra bronsealder. Likevel vil dette hentyde at gården eksisterte en gang i tidlig eldre jernalder. I samme område har det blitt funnet en rekke andre graver, men kun én av dem var funnførende (T 8956). Den blir datert til 310-575 e.Kr. (ibid).

Et stykke nedenfor gården, på et tidligere nes i fjorden, ble det i 1983 gravd ut et område med dårlig bevarte gravminner. I en av gravhaugene ble det funnet rester av et enegget sverd (T 20404) som kan tidfestes til yngre jernalder. Haugen var delvis oppbygd av et stort, kullholdig jordlag der det ble funnet spor etter brent flettverksklining, utvilsomt rester av et nedbrent hus. Ettersom restene av huset er brukt til å bygge haugen, må huset være eldre enn denne. Ytterligere funn ble ikke gjort, og uten 14C-dateringer kan en ikke tidfeste huset nærmere enn vhja. Strandlinjen, noe som gir en nedre grense på ca. 2000 f.Kr. (Sørheim 1983a, b). Utgravningens resultater gir likevel bevis for at det har vært bosetning på Rindsem i løpet av bronsealder eller jernalder.

Vi kan også forsøke å finne en noenlunde datering på Rindsem i henhold til havnivået. Navnet *Síeimr* antyder at gården har ligget ved sjøen den gang den ble etablert. Gården ligger i dag på ca 30 moh. I begynnelsen av eldre jernalder ville havet ligget på ca 12-13 moh (Sveian 2002). Hvis vi antar at gården ble anlagt nede ved sjøkanten tilsvarer dette ca. 2000 f.Kr. (Sveian & Olsen 1984). I dag ligger det imidlertid et bredt, myrlendt elvedelta nedenfor Rindsem, og trolig har det vært likedan i tidligere tider. Derfor vil jeg anta at Rindsem ble anlagt litt ovenfor dette nivået, og da vil dagens plassering eller området utgravd i 1983 være naturlige valg.

IV.V. Sem, gnr. 2

*”*Síeimr, en i den nordligere Del af Landet brugt Sideform af det almindeligere Sæeimr, af sær m., Sø, og heimr. Jfr. Skogn GN. 154,4. Gaarden ligger nede ved Fjorden.”*

- Karl Rygh (1903:118)

Gården ligger ca. 25 meter over havet, noe som er godt over havnivået i eldre jernalder. Navnet *Síeimr* skulle bety gården ved sjøen (evt. havet, fjorden, innsjøen). Et slikt navn vil være naturlig å finne helt nede ved fjorden på et sted som Sem. I begynnelsen av

For Syns Skyld

eldre jernalder lå havnivået omtrent 12-13 meter høyere enn i dag, og gården ville ligget bare 13 høydemeter fra sjøen. Ved en anleggelse på lavere nivå ville gården vært svært utsatt for springflo. Ettersom vi ikke vet om den opprinnelige gården lå på samme sted som i dag, kan en derimot ikke bruke en slik metode for å datere gårdens etablering.

Gjennom hele middelalderen har gården vært eid av Verdalens prestebord. Så sent som i 1857 ble den solgt til en privat eier, og har siden vært brukernes eiendom. Sem blir nevnt i flere kilder helt fra 1520 og fram til i dag. (Musum 1930a:17).

V. Stad-navngårdene i Nedre Verdal

V.I. Gjermstad (Jermstad), gnr. 99-102

”**Geirmundarstaðir, sms. med Mandsnavnet Geirmundr (Personn. i Stedsn. S. 84). Den gamle Form er bedst bevaret i Cap., der her som ofte skjønnes at have fulgt ældre Kilder. Navnet findes ogsaa i Stange og i Sparbuen og desuden i Formerne Gjermundstad og Gjermestad i I. Holmedal og Egersund. Af disse Gaarde er nu kun GN. 102 tilbage, de to andre gik ud i 1893.*”

- Karl Rygh (1903:130)

Gjermstad nevnes i jordebøker på 1400-tallet som *Germastadom*. Gjermstad var allerede på 1400-tallet delt i 3 gårder; *Westre, Øystre og Øfsta Germastad*. På begynnelsen av 1600-tallet var Øvre Gjermstad delt i to, men den ene brukeren satt på begge odelsparter. Gården ble igjen samlet i 1665. Gården, med hus og folk forsvant i Verdalsraset, men ble gjenoppbygd senere på året. Gjermstadspandet, tidligere drevet under Fåren, ble eget bruk en gang på midten av 1600-tallet. Den gikk ut med raset i 1893. (Musum 1930b:296-318).

En av beboerne på Øvre Gjermstad kunne fortelle at gården overlevde helt ute på raskanten i 1893 (se fig. 10), og ble deretter flyttet et stykke opp. Da et eterras gikk like ved gården en stund senere på året, ble gården enda en gang flyttet til dagens posisjon på fast berggrunn.

V.II. Hegstad, gnr. 31

”*Kan være sms. med Mandsnavnet Heggr (Personn. i Stedsn. S. 122). Jfr. GN. 33.*”

- Karl Rygh (1903:122)

Gården nevnes i Gattes jordebok fra 1491 under navnet *Heggestad*, og benevnes som krongods, men trolig var Kronens del av gården så liten at bygselsretten lå på andre hender. Den tilfalt imidlertid Kronen en gang før 1592. Først i 1663 kom gården på private hender. Hegstad opplevde Verdalsraset på nært hold, da over halvparten av gårdens mark ble dekket av leire. (Musum 1930a:351-358).

Et enegget sverdfunn finnes fra Hegstad (T 12502), tilsvarende O. Rygh (1885:fig. 498). Dette funnet ble gjort under åkermark, på et sted som i tilveksten tolkes som en mulig flatmarksgrav fra folkevandringstid.

Av andre funn kan nevnes to dateringer i forbindelse med undersøkelsen av tunanlegget i Hegstadmarka. Det ble tatt ut 14C-prøver fra et ildsted og en kokegrop. Disse viste til hhv. 990-1025 e.Kr. og 605-670 e.Kr. (Strøm 2007:40).

V.III. Hofstad, gnr. 67

*”Her er det sandsynligt, at Navnet intet har med hof n. at gjøre. Iste Led turde snarest være et Elvenavn, maaske *Hópa, en Sideform til Ópa, der findes paa et Par Steder, ligesom Verbet hopa har Sideformer uden h”*

- Karl Rygh (1903:127)

Hofstad forekommer ikke i noen skriftlige kilder før på 1500-tallet. Astrid på *Hopestad* er den første kjente oppsitter. Etter dette har en god oversikt over brukerne. I 1760-årene ble gården av Major Klüver delt i to deler, Hofstad Øvre og Nedre (Musum 1930b:60-68).

V.IV. Landstad, gnr. 58

”Navnet findes ellers kun i Sparbuen. Det maa være sms. med et ellers ikke kjendt Mandsnavn Landormr, formodentlig egentlig Ormr med Land- tilføiet som Tilnavn. Det er tænkeligt, at den samme Mand kan have eiet begge Gaarde (Personn. i Stedsn. S. 172). Tilnavnet tør vel ogsaa hentyde til Rigdom paa land d. e. Jordeiendom.”

- Karl Rygh (1903:125)

Dette gårdsnavnet forekommer tre ganger på 1300-tallet, for første gang i 1333 i forbindelse med en rettslig tvist mellom Kristkirken i Trondheim og Vigleik Aslaksson på Lyng. Siden den gang nevnes gården jevnlig, og det er tydelig at Landstad har vært kontinuerlig bebodd gjennom de siste 700 år (Musum 1930a:566-567). Den har aldri vært delt, noe som kan tyde på at den har hatt en nokså stabil lokalisering gjennom tidene.

På Landstad er det i en haug ved grensen til Sand funnet en samling brente bein og noen gjenstander (T 3037-3038). Disse funnene er av Johansen (2003:211) datert til ca. 150-575 e.Kr. Siden funnet er gjort nærmere gården Sand, er det mulig at graven opprinnelig har tilhørt denne.

V.V. Stiklestad, gnr. 27-30

*”Stiklarstaðir? Dette er sandsynlig den mest oprindelige Form, som allerede tidlig har faaet Mellemstavelsen noget afslidt. Navnet findes kun her. Iste Led kan antages at være et Elvenavn *Stikl, som man i svag Form (Stikla) synes at have i Stiklen i Trøgstad og Stikle i Aremark. Det maa høre sammen med stikla, at hoppe (Bd. I 22. 192). Der gaar en Bæk mellem de to østligste Gaarde.”*

- Karl Rygh (1903:122)

Som Rygh nevner ovenfor har trolig mellomstavelsen blitt avslutt. Dette må ha skjedd svært tidlig ettersom den allerede i Heimskringla blir omtalt som Stiklastaðir. Det er imidlertid vanskelig å fastslå presis når denne forkorting fant sted. Enten skjedde endringen en gang før slaget på Stiklestad, eller en gang mellom slaget og den tid Snorre skrev ned sine sagaer. Snorre baserte mye av sin litteratur på allerede gamle sagn og kvad. I tillegg bodde han på Island og har hatt mindre muligheter for å skaffe beretninger direkte fra stedet, så det er lite trolig at han i sine sagaer tok i bruk samtidens muntlige navn på gården. Jeg ser dette som en indikasjon på at gårdsnavnet var brukt i lang tid allerede før 1030, og dermed trolig har sin opprinnelse før vikingtid.

Magnus Olsen nevner spesifikt Stiklestad som eksempel på en gård som har sin opprinnelse et godt stykke forut for vikingtid. Han mener at de eldste stad-navn skiller seg fra de yngre ved at de er sammensatt med navn på naturelementer, framfor personnavn. Mange av disse har senere blitt kirkesteder, og har sannsynligvis hatt både høy status og en lang historie forut for middelalderen. Olsen (1939:26) daterer Stiklestads opprinnelse til ca. 600-800 e.Kr. Jeg mener imidlertid at gården er enda eldre enn dette, og kan spores helt tilbake til eldre jernalder.

I kongesagaene nevnes gården Stiklestad som stedet der kong Olav Haraldsson døde i 1030. Den gang var Torgils Halmason bruker på gården. Det var ham, sammen med sønnen Grim, som reddet kongens lik til Nidaros etter slaget. Torgils' gård var trolig tilsvarende dagens Stiklestad Øvre. Gården ble tidlig delt, og i middelalderen fantes det to Stiklestadgårder: Stiklestad Øvre (gnr. 30) og Stiklestad. Stiklestad (Nedre) ble på 1500-tallet delt i S. Østre, Vestre og Nordre. Stiklestad Østre ble igjen delt i S. Østre og Mellem. Således finnes det i dag fem Stiklestadgårder; Øvre (30), Mellom (29/2), Østre (29), Vestre (27) og Nordre (28). (Musum 1930a:306-346).

Ca 1490 gikk det et stort leirskred på Stiklestad (ibid:307-308, Walberg 1994a:191-192). Dette kan påvises gjennom et tykt leirelag ovenpå den gamle åkermarken (Prestvold 1997), samt tydelige skredgroper (Walberg 1994a:191). Dette har overdekket gamle strukturer på gården og kompliserer det forhistoriske bildet av området.

På Stiklestad er det påvist et anlegg av bosetningsspor bestående av 36 strukturer. 32 av disse er tolket som stolpehull. I et av dem ble det funnet et keramikkskår som er datert til romertid. De resterende strukturene var 4 kokegroper, hvorav 1 er 14C-datert til 240-560 e.Kr. (kalibrert). Oppe i denne kokegropa ble det registrert et stolpehull, noe som indikerer bruk i flere faser (⁷⁹, Prestvold 1997).

Like ovenfor Stiklestad, på en åsrygg som vender mot gården, ble det under samme undersøkelse funnet flere ansamlinger av stolpehull og minst ett hus. Ingen av stolpehullene er daterte, men en kokegrop er 14C-datert til 390-650 e.Kr. (kalibrert) (⁸⁰, Prestvold 1997). På samme høyderugg ligger det en svært stor gravhaug⁸¹. Den er i dag nesten helt nedpløyd, og vises som en svak forhøyning i åkeren. I 2004 kunne Richard og Kari Støren Binns (R. Binns 2004, K. S. Binns & R. Binns 2005) ved hjelp av geofysisk kartlegging påvise en stor hellekiste inne i haugen. Denne typen grav er vanligst i eldre jernalder.

I 2003 ble det foretatt en utgravning i forbindelse med vegomlegging på Stiklestad. Det foreligger ingen dateringer fra undersøkelsen, men det ble påvist mulige ard- og plogspor under et 60cm tykt lag av rasmasse. (Ystgaard & Solheim 2003).

En tredje utgravning, ved Stiklestad Vestre, ble foretatt i 2004. To kokegroper herfra ble datert til 705-890 e.Kr. og 60 f.Kr.-75 e.Kr. (kalibrert) (Fløttum 2004, Skogseth & Gulliksen 2005).

Spor etter huskonstruksjoner er påvist flere steder. Nede på flaten ved den sørlige kirkegården er det funnet en rekke stolpehull. Den store mengden indikerer at det har stått ett eller flere hus på stedet. Oppe på høyden nordenfor Stiklestadgårdene er det med sikkerhet påvist et treskipet langhus, og en rekke andre stolpehull. Dette, sammen med dateringene, viser at det har vært stor aktivitet og bosetning på Stiklestad i tidlig jernalder.

⁷⁹ [Http://askeladden.ra.no](http://askeladden.ra.no) (lokalitet 106690).

⁸⁰ [Http://askeladden.ra.no](http://askeladden.ra.no) (lokalitet 106694).

⁸¹ [Http://askeladden.ra.no](http://askeladden.ra.no) (lokalitet 16709).

V.VI. Tokstad, gnr. 48

”Tókustaðir, sms. med Kvindenavnet Tóka (Personn. i Stedsn. S. 253). Citatet af AB. maa efter Navnets Plads i Jordebogen vedkomme denne og ikke en anden, nu forsvunden Gaard af samme Navn i dette Herred.”

- Karl Rygh (1903:124)

På Aslak Bolts tid lå Tokstad under gården Trones. Den finnes ikke i erkebiskopenes jordebøker i tiden mellom 1430 og 1530, og må dermed ha vært utenfor erkestolens eie. I 1550 er den delvis eid av Tautra kloster, og ble overført til kongen etter reformasjonen. Under skattemanntallet i 1520, var det ingen brukere på gården, og den har trolig vært fraflyttet en tid på slutten av middelalderen. 30 år senere nevnes imidlertid *Ostenn på Togstaenn* som gårdens bruker. Siden hans tid har gården kontinuerlig vært bebodd (Musum 1930a:46, 513-517).

V.VII. Trøgstad, gnr. 97-98

”Samme Navn, omend i lidt forskjellige Former i MA., findes ogsaa som Sognavn i Smaalenene og fremdeles i Ullensaker, i Norderhov, paa Ytterøen og i Sparbuen. I Personn. i Stedsn. S. 266 f. og i Thj. VSS. 1882 S. 39 er det antaget sandsynligt, at det er sms. med Mandsnavnet Þrýrekr, altsaa opr. Þrýreksstaðir. Bd. I S. 1 og II S. 306 har O. R. imidlertid opgivet denne Tydning, især fordi den i MA. oftere forekommende Skrivemaade Þriugs- (jfr. Ytterøen GN. 28) da vilde være uforklarlig. Mod en anden Forklaring, at Iste Led er þrjúgr m., Truge, Snesko, kan det indvendes, at det ikke er rimeligt, at dette Ord skulde have været i saa udbredt Brug som Tilnavn, at det kunde give Ophav til saa mange Gaardnavne i forskjellige Dele af Landet. Gaardene gik ud ved Raset i 1893.”

- Karl Rygh (1903:130)

Þrygstadum er nevnt i 1333, og senere i 1337. Navnet forekommer i ulike kilder helt fram til 1893, da alle Trøgstadgårdene ble tatt av Verdalsraset. (Musum 1930b:281-290).

Øystein Walberg nevner at gården kan føre sine røtter tilbake til folkevandringstid, og dermed eldre jernalder. Den tilhører samme tradisjon som de andre nærliggende stad-gårdene Stiklestad, Hegstad, Øgstad, Jermstad og Tokstad. Landskylden var på 1600-tallet svært stor, og har tilhørt kategorien storgårder. (Walberg 1993b:458).

V.VIII. Valstad, gnr. 263

*”*Vallastaðir, sms. med valla, Gen. Flt. af vøllr m., Vold. Navnet findes ogsaa i Skedsmo, Nes Rom., S. Odalen, Lier, Indre Holmedal, Kinn, Orkedalen og Værdalen (Bd. III S. 177, jfr. Personn. I Stedsn. S. 274 f.).”*

- Karl Rygh (1903:24)

I et diplom fra 1284 ble deler av gården *Wallinstadum j Ueradale* testamentert bort til Elgeseter kloster. Dette er første kjente skriftlige kilde hvor Valstad er nevnt. I de neste 200 år har den trolig tilhørt samme kloster før den på 1400-tallet har tilhørt erkestolen. Tilhørende Valstad nevnes gården Vinne. På midten av 1600-tallet ser det ut til at gården har ligget øde (bygselløs), og Musum mener den må ha vært en nokså uattraktiv eiendom. I 1773 brant alle gårdshusene. I 1827 ble gården delt i to; Valstad Østre og Vestre (Musum 1931:612). Siden den gang har de to gårdene ligget uforandret.

Gården ligger like sør for Vinne og kan ved hjelp av gravfunn dateres til 250-320 e.Kr (Johansen 2003:214-215), noe som er litt eldre enn de arkeologiske dateringene fra Vinne.

V.IX. Øgstad, gnr. 33

”Hvis de to Citater fra 14de Aarh. vedkommer denne Gaard, skulde man slutte, at den opr. Form var Eggstaðir, af egg f., Egg, Jordryg. Et saadant Navn vilde imidlertid ikke passe til Gaardens Beliggenhed, og den nuv. Udtale kunde neppe heller være fremgaaet deraf; staðir pleier heller ikke at sammensættes med saadanne Ord. Navnet findes ikke andensteds, og jeg kan ikke give nogen rimelig Forklaring af det.”

- Karl Rygh (1903:122-123)

Gården forekommer kanskje for første gang i skriftlige kilder i 1333 og 1337, men det kan også være snakk om Hegstad (gnr. 31). Første sikre henvisning finnes i 1520. Den gang tilhørte gården bakke kloster, som ved reformasjonen ble beslaglagt av Kronen. I 1600 var gården eid av Bakke kloster, Domkirken og Stiklestad kirke. Bakkes del ble overdratt til private hender i 1675, og hele gården kom i privat eie i 1749. Siden den gang ser det ut til at gården har ligget uforandret på samme sted som i dag (Musum 1930a:370).

VI. Lo-navngårdene i Nedre Verdal

VI.I. Follo, gnr. 105

*”Findes ogsaa i Orkedalen. Sidste Led er utvivlsomt det under Aasen GN. 64 omtalte ló f. (jfr. Indl. S. 66). O. R. antager det for muligt, at Navnet er opstaaet ved Assimilation af *Forló, som da vel maatte betyde: Eng eller Mark, som ligger foran et Fjeld. Det kunde vel ogsaa være muligt, at Iste Led indeholder et Elvenavn (Fold?). Udgaet i 1893.”*

- Karl Rygh (1903:121)

I tillegg til Ryghs tolkning vil jeg selv foreslå at ordet **Forló* kunne ha sammenheng med opprinnelsen til Fåren, nemlig *For* eller *Før* (se gnr. 88-89). Ifølge Musum (1930b:220) går det et gammelt elveleie for Leiråa nedenfor gården. Dette leiet strekker seg vestover under Fåren og munner ut nettopp ved Follo.

Sannsynligvis var Follo delt i to da den nevnes for første gang i 1430. Siden er det ingen tegn til at Follo har vært delt. Gården ble fullstendig ødelagt i Verdalsraset (Musum 1930b:333-339).

VI.II. Hello, gnr. 268

”Herlóar. Sidste Led er det almindelige ló f., her i Flt. (se Aasen GN. 64); Forklaringen af Iste Led er usikker. Det kunde være et Elvenavn af Stammen her, nærmest det oftere forekommende Herja; dette maatte da have tilhørt Bækken vestenfor Gaarden. Det kunde vel ogsaa være Dyrenavnet heri m., Hare, ligesom man har Bjørlo af bjórr, Bæver.”

- Karl Rygh (1903:147)

På Aslak Bolts tid ble Hello og *Myklaby* drevet under én bygsel, men de ble adskilt kort tid senere da skylden igjen hadde tatt seg opp etter svartedauden. En gang på 1500-tallet kan det synes som om Hello har hatt to oppsittere, men fra 1600 har det kun vært én oppsitter. Gården ble etter hvert tungdrevet, og har vært ubygset en periode. Dette ser ut til å ha bedret seg utover på 1700-tallet da skogen ble en sterk inntektskilde (Musum 1931:644-650).

Fra Hello er det beskrevet et funn av en skafthulløks fra yngre bronsealder (T 17766), tilsvarende O. Rygh (1885:fig 38). Dette kan indikere aktivitet i området like før eldre jernalder tok til.

VI.III. Hætlo (Hetlo), gnr. 274

*”Sidste Led er det alm. ló f. Med Hensyn til Iste Led synes det tvivlsomt, om det kan være det samme som i det paa Vestlandet saa hyppig forekommende Hetland, der er opstaaet af Hesliland af hesli n., Hasselskov. Paa disse Kanter vilde et opr. *Hesliló vel nu være udt. Hæhlloa. Mulig kunde det være opr. *Hettuló, jfr. Hætte i Ramnes (S. Bugge).”*

- Karl Rygh (1903:148)

Hetlo var delvis i brukerens eie i 1520, men har hovedsakelig tilhørt Verdals prestebord. I 1718 nevnes ikke noen krigsskade på gården, og det har derfor trolig ikke bodd noen der. Fem år senere hadde imidlertid gården en bruker og en husmann. I 1730-årene var gården delt mellom to brukere, men ble igjen samlet i 1777 (Musum 1931:712-716).

VI.IV. Kvello, gnr. 255

”Sidste Led er ló f., jfr. Aasen GN. 64, Incl. S. 66. Om en sandsynlig Forklaring af første Led se ovf. GN. 251. Samme Navn findes ogsaa i Selbu.”

- Karl Rygh (1903:146)

Gården nevnes i 1520, da brukeren *Bellioth j Qwale* betalte tiendepengeskatt. Eiendomsforholdene er derimot vanskelige å fastslå før på 1600-tallet, da mesteparten av gården var i privat eie. Fra 1549-ca.1600 og ca.1650-ca.1690 fantes det to oppsittere på Kvello, men gården er nevnt under ett nummer (Musum 1931:566).

I 1969 og 1970 ble det foretatt en omfattende utgravning i en gravhaug (Stallhaugen) under låvebroen på Kvello. En mengde funn ble gjort, og flere strukturer ble avdekket, både i og under haugen. Ifølge tilveksten er funnene (T 19006) med god sikkerhet datert til folkevandringstid. Johansen (2003:211) daterer funnene typologisk til ca. 250-300 e.Kr., noe som tilsier midten av romertid. Fra tre groper under haugen ble det tatt ut trekullprøver, datert til hhv 20 f.Kr.–160 e.Kr, 80 f.Kr –80 e.Kr. og 130-330 e.Kr. En fjerde prøve fra kanten av haugen ga dateringer til 200-340 e.Kr. (Farbregd 1977). Dette tyder på at selve haugen er fra folkevandringstid, mens flere begravelser under haugen stammer fra overgangen mellom førromersk og romersk jernalder.

I 2003 og 2006 ble det foretatt ytterligere utgravninger på et platå nedenfor Kvello. Det ble avdekket 130 anleggsspor som besto av stolpehull, kokegroper, ildsteder, nedgravninger, konstruksjonsspor og mulige graver. Det ble tatt ut kullprøver, men ingen forhistoriske gjenstander ble funnet. De mange stolpehullene indikerer at det har stått

stolpebygde hus på stedet. Gravene i undersøkelsen blir datert til eldre jernalder. Dateringene viste en svært lang aktivitetsperiode; 1495-1265 f.Kr. (kokegrop), 815-550 f.Kr. (kulturlag), 800-430 f.Kr. (grøft), 370-165 f.Kr. (nedgraving) og 1040-1215 e.Kr. (stolpehull). (⁸², Birgisdottir 2007).

De ovennevnte kildene viser oss at Kvello har vært bosatt i svært lang tid. De eneste sikre bosetningsspor er på flaten nedenfor hovedgården. Kun ett av stolpehullene er datert, men det indikerer at det sto et hus her i tidlig middelalder. Kokegroper, kulturlag og graver viser oss at det høyst sannsynlig var bosetning her i løpet av nesten hele bronsealderen. At de fleste av dateringene fra eldre jernalder ligger høyere oppe, ved dagens gård, kan indikere at bosetningen i denne perioden også har ligget her.

VI.V. Ravlo, gnr. 269

*”Da alle Skriftformer indtil c. 1700 har e i 1ste Stavelse, maa dette ansees for det oprindelige, skjønt Overgangen til a i den nuv. Form er usædvanlig. 1ste Led kunde være Dyrenavnet refr m., Ræv; men det er vel ogsaa tænkeligt, at det kunde være refill m., Strimmel (jfr. Frosten GN. 66), og den opr. Form *Reflaló, hvorved det "tykke" l i Udtalen er lettere at forklare.”*

- Karl Rygh (1903:148)

Den første brukeren vi kjenner til er *Arne j Refflo* i 1520. Det ser ikke ut til å ha vært noen oppsitter på Ravlo på slutten av 1500-tallet og omkring 1615, og gården har da muligens ligget øde. På begynnelsen av 1600-tallet og fra 1620 nevnes imidlertid oppsittere på Ravlo. I 1680-årene har det vært to oppsittere, men gården har likevel vært samlet under ett bruk. Det kan se ut som om Ravlo har vært vanskelig å drive utover på 1700-tallet, særskilt på grunn av frost. I 1713 ser vi to ulike bruk; Ravlo Østre og Vestre. Ravlo Østre ble delt i 1851, og ble til Ravlo Østre og Nedre, men de ble samlet igjen fem år senere. Ravlo Vestre ble i 1899 solgt og oppstykket (Musum 1931:653-659).

⁸² <http://askeladden.ra.no> (lokalitet 106884)

VII. Enkelte øvrige gårder i Nedre Verdal

VII.I. By, gnr. 264-265

”Byr m., Gaard (Indl. S. 47).”

- Karl Rygh (1903:147)

I Aslak Bolts jordebok fra 1430 står det nevnt at By var erkestolens gods. Etter reformasjonen ble hele gården beslaglagt av Kronen. Den kom ikke i privat eie før i 1754 da den ble solgt til generalauditør Lars Kierulf. Gården besto i 1650 av to gårder; By Nordre og Søndre (også kalt Østre). Likevel ser vi at gården må ha vært delt allerede i middelalderen ettersom *Myklaby* nevnes i 1430. I 1774 ble begge By-gårder drevet under ett bruk, før de igjen ble delt i 1819. Året etter ble By Søndre delt i to deler; By Søndre (også kalt By Øvre) og By Mellem. Disse ble igjen samlet i 1844. I 1862 ble By Nordre delt i By Nordre Østre og By Nordre Vestre (Musum 1931:620-635).

Det eneste eldre jernalderfunn fra By som nevnes i tilveksten er en bronsekjele (T 4123) som ble funnet i en stor gravhaug, blant en del store steiner (Th. Petersen 1932) på By Østre (gnr 265). Den oppgis å være tilnærmet formen R 352 (K. Rygh 1885:fig. 352), og kan på den måten dateres til eldre jernalder. Johansen (2003:206) daterer funnet til 150-260 e.Kr.

VII.II. Forbregd, gnr. 37

”Navnet findes ogsaa i N. Fron og i Opdal. Det maa være et Hunkjønsord, dannet af Adj. forbrekkr, heldende, gaaende nedover Bakke, altsaa sigtende til Beliggenhed i sterkt skraanende Terrain. Gaarden ligger øverst i en Li lige under et brat Fjeld. Lignende Beliggenhed har de to andre Gaarde af dette Navn (Thj. VSS. 1891 S. 179. Bd. IV, 1 S. 112. XIV. S. 182).”

- Karl Rygh (1903:123)

Ettersom K. Rygh nevner at Forbregd har en lignende plassering som de øvrige Forbregdgårder, antar jeg at dagens lokalisering er noenlunde lik den opprinnelige.

Den tidligste kilde fra gården er tiendepenningskatten i 1520, da *Tord j Fforbregth* bodde der. I 1651 ble gården bygslet til kapten Grabow fra Tyskland. Han satte gården i stand, men den brant ned og ble gjenoppbygd før hans død. I 1723 hadde gården både skog til tømmer, brensel og gjerder, seter og kvernsted, men ikke fiskerettigheter. En rekke graver fra eldre jernalder ble visstnok ødelagt ved rydning av en slette nedenfor eller sørøst for gården i

1770-årene. Forbregdsauget, nedenfor myrene sør for gården, ble utskilt i 1783. I 1803 ble gården delt i Vestre og Østre Forbregd, men disse ble igjen samlet under én eier i 1837. Dette skjedde også en gang på slutten av 1800-tallet. Siden har Forbregd blitt drevet som ett bruk. I 1865 fantes det i alt 12 husmannsplasser under gården, deriblant Haukåen. Lademo i Haukåa ble fraskilt i 1886 (Musum 1930a:396-405). Ut fra utbredelsen av husmannsplasser ser vi at Forbregd omfattet et nokså stort område. Dette strekker seg over hele åskammen mellom Vist/Lein og Hallem, langs Leksdalsvatnet.

Karl Rygh (1879:142-143) nevner en enorm mengde graver på Forbregd. Han sier at rektor Schøning beskriver et felt på 43 brolagte steinringer, fra 7-43 meter i diameter, på en mo nedenfor eller sørøst for gården. De fleste av disse skulle være ødelagt ved dyrking innen 1774. Det fantes spor etter kull og brent stein i og rundt ringene. Nord for gården var det enda en samling på 12 ringer (6-27 m i diameter). Senere beskriver Klüwer et felt som ble ødelagt en gang før 1817. Det besto av 53 brolagte steinringer med diameter mellom 2 og 19 m. I tillegg fantes det 3 firkantede steinlegninger. Blant disse ble det gjort funn av perler (bl.a. T 16) og diverse jerngjenstander. K. Rygh (ibid.) mener å ha gjenfunnet dette feltet nordøst for gården, og undersøkt enkelte av dem uten resultat i 1870. Oluf Rygh kaller feltet ”*Den største Samling af stenlagte Kredse, som vides at have været til i Norge (...)*” (O. Rygh 1869:156). Videre mener han at funnene herfra svarer til det man ellers har funnet i gravhauger fra EJA.

Om disse kildene er korrekte, har det eksistert over hundre slike steinlegninger på og under det høydedraget som i dag rommer boligfeltet Forbregd-Lein, i tillegg til feltene på Hallem og Lein. K. Rygh sier at alle disse graver må skrive seg fra tidlig eldre jernalder (ibid.). Disse gravene er typiske for førromersk og romersk jernalder (Henriksen 1997, Solberg 2003:76). Jeg vil på grunnlag av dette si at det langs hele høydedraget mellom Leksdalsvatnet og hoveddalen har vært stor aktivitet i eldre jernalder.

VII.III. Minsås, gnr. 40.

”*Mynnisáss eller Minnisáss. O. R. forklarer Navnet, utvivlsomt rigtigt, af mynni eller minni n., Gab, Munding, saa at det betegner en Aas, som paatvers lukker for Aabningen af et Dalføre. Dette passer fuldstændigt til Gaardens Beliggenhed. Den ældste Gaard maa være den nordre, som ligger oppe paa Aasen.”

- K. Rygh (1903:124)

Minsås nevnes så tidlig som i 1333 i samme rettstvist som nevnt under Lyng. Gården har vært delt før Aslak Bolts tid, da Nordre Minsås nevnes. Det ser ut til at denne parten har vært den største. Fra begynnelsen av 1600-tallet har mesteparten av gården vært i bøndenes eie. Det nevnes i 1694 at Minsås Nordre en tid var øde og ubebodd, men den kom snart i bruk igjen (Musum 1930a:451-470). Siden ser det ut til at begge bruk har vært kontinuerlig bebodd.

VII.IV. Rosvold, gnr. 112-116

”Det er vel sandsynligt, at det er denne Gaard, som menes ved Rásvöllr i Harald haardr. S. og ikke (som Munch, n. F. H. III S. 181 formoder) Rosvold i Børsen, hvis gamle Navn formodentlig er Rauðsvöllr (Bd. XIV S. 305). Forøvrigt findes Navnet, men ialfald tildels med forskjellig Oprindelse i Edø, Leksviken (Refsvöllr, se S. 50) og Vefsen. Iste Led kan vel være rás f., Løb, som ogsaa brugtes om Hestes Løb, saa at Navnet kunde betegne en Vold, som brugtes til Væddeløb, eller som var skikket til dette Brug.”

- Karl Rygh (1903:131-132)

Rosvold har i tidligere tider vært en av de største gårdene i Verdal. Den nevnes allerede i Harald Hardrådes saga, da en Jon Sterke bodde på **Rásvollr* (Sturluson 2003:484). Det diskuteres om hvoviddt det er snakk om Rosvoll i Verdal eller i Børsa, men både Musum (1930b:409) og Walberg (1993b:391) mener å kunne hevde at det var i Verdal. Rosvoll i Børsa har trolig en annen navnehistorie. Walberg mener også at Rosvoll kan skrive sin historie tilbake til romertid. Dette faktum baserer han på at grunnen ble tørrlagt omkring år 0.

Rosvold ble på et tidlig tidspunkt delt i ulike parter. Musum mener at dette trolig har skjedd på grunn av naturkatastrofer. Rosvold ligger omtrent midt i Verdalen der spor etter elveløpets endringer er mest tydelige. En gang før 1400-tallet har elva trolig ligget på sørsiden av Rosvold, da gården nevnes sammen med gårdene på nordsiden. Delingen av gården må ha foregått en gang på 1400-tallet eller først på 1500-tallet. Samlet må imidlertid Rosvold ha vært svært stor, og jorda har trolig omfattet en betydelig del av elvedeltaet mot Lyng og Stiklestad (Musum 1930b:409-410).

Andre indikasjoner finnes på at det på Rosvold bodde en mektig ætt i begynnelsen av middelalderen. Oluf Rygh Müller (1930:22) forteller at trolig var erkebiskop Eystein Erlendson født på denne gården, og hans ætt var vel ansett.

VII.V. Trones, gnr. 6

” *Próndarnes, ofte forekommende Navn. Af denne Grund er det lidet rimeligt, at det skulde være sms. med Mandsnavnet Próndr. Der maa have været et Fjeldnavn af samme Stamme, som endnu er bevaret i Tronn i Tønset og Tronffjeldet i Opdal. Dette kan mulig staa i Forbindelse med det af Snorra-Edda kjendte Skaldeord þróndr, Galt (Personn. i Stedsn. S. 264). Galten bruges ogsaa som Fjeldnavn, og rani, Tryne, Svinetryne, bruges oftere i Stedsnavne saaledes, at det maa sigte til fremstikkende Nes. Gaarden ligger paa et temmelig høit, i Fjorden sterkt fremspringende Nes.*”

- Karl Rygh (1903:119)

Dette navnet er i utgangspunktet et naturnavn, men er sammensatt av to ord. Navnet *Prondarnes* er et navn som forekommer mange steder, og Musum mener derfor det er usannsynlig at det er sammensatt med mannsnavnet *Próndr*. (Musum 1930a:46). Denne ordsammensetningen kan ha skjedd i forbindelse med at det fantes et annet Nes-navn i området, nemlig Ness (gnr. 118). Navnet kan også være et tidlig etablert naturnavn.

Trones ligger i dag på en svært tydelig halvøy som stikker ut i Trondheimsfjorden fra nordvestre del av Verdalen. Halvøya er nokså høytliggende, men ved foten er landet en del lavere. Det vil si at Trones en gang har vært en øy. Halvøyas fot, vest for gårdene Åkerhus og Myr, ligger akkurat på 25 moh. Ut fra havnivået ville dette ha skjedd omkring 2000 f.Kr. (Sveian 2002). Ettersom gården Myr, som er et enstavet naturnavn, trolig ble etablert før Trones, vil dette kunne tilsi at Trones' grunn kun har bestått av selve halvøya.

Allerede på 1300-tallet må Trones ha vært en selveiergård bebodd av folk som eide mye jordegods i Verdalen. I 1382 nevnes Gudrun Grimsdatter på Trones i forbindelse med overdragelse av gården Rød. En gang før 1430 har Trones vært delt i Trones Nordre og Søndre. Det var fra Trones Søndre at Tokstad ble fraskilt en gang på 1500-tallet. På slutten av 1600-tallet kom begge gårdene igjen under samme eier, og har siden forblitt samlet. (Musum 1930a:46-62).

Gårdens grunn inneholder en svært stor mengde gravhauger og røyser, men kun ett funn (T 578) kan dateres til eldre jernalder. I alt er det registrert 27 gravhauger, 33 gravrøyser, 1 steinlegning og en del bautasteiner over hele Troneshalvøya⁸³. Likevel vitner dette trolig om en begravelsestradisjon som har foregått over lang tid, sannsynligvis et stykke tilbake i eldre

⁸³ [Http://askeladden.ra.no](http://askeladden.ra.no) (lokalitet 7336, 7338, 7339, 16714, 26821, 26824, 26825, 36738, 36739, 46797, 56074, 56075, 56076, 73594 og 73595).

jernalder. Gårdene omkring har også en del gravminner, og det kan derfor vanskelig være snakk om et fellesområde for gravlegging på Trones. Musum mener på grunn av dette at gården fra eldgammel tid må ha vært sete for mektige folk (ibid.). Hvis man tenker seg én gravleggelse per generasjon (30 år), vil det tilsi en brukstid på 1530 år. Dette dekker hele jernalderen, men de mange røysene kunne godt være anlagt i bronsealder. Hvis alle gravene stammer fra yngre jernalder tilsier dette at en måtte konstruere ett gravanlegg per 15. år. De mange gravminnene tyder derfor på at Trones har sin opprinnelse i tidlig eldre jernalder, men trolig også aktivitet tilbake til bronsealderen. I denne perioden ble gravene ofte anlagt i utmark, og ofte finner man tallrike gravrøyser på holmer og øyer langs kysten (Stenvik 1978:22, Sognnes 1996:13-14). Slike graver ble som oftest plassert litt utenfor den vanlige bebyggelsen, og en kan derfor ikke påstå at Tronesgården eksisterte i bronsealderen.

VIII. Funnliste Eldre Jernalder

Mus. nr.	Type	Sted	Datering	Dat.metode	Kilde
C 4965	Gullhalsring	Fåravollen	EJA	Tilvekst	Johansen 2003:207
T 16	Mosaikkperle	Forbregd (37)	EJA	Typologisk?	K. Rygh 1879:143
T 61	Ringnål	Ukjent	EJA	Tilvekst	
T 228:a	Gravfunn	Vist (60)	150-575 AD	Typologisk	Johansen 2003:215-216
T 228:b	Gravfunn	Vist (60)	525-575 AD	Typologisk	Johansen 2003:215-216
T 332-345	Gravfunn	Myr (5)	250-400 AD	Typologisk	Johansen 2003:212
T 578	Steinperler	Trones (6)	EJA	Tilvekst	Johansen 2003:214
T 579-580	Gravfunn	Hallem (34-36)	525AD →	Typologisk	Johansen 2003:207
T 581-585	Gravfunn	Hallem (34-36)	70-160 AD	Typologisk	Johansen 2003:207
T 586-590	Gravfunn	Hallem (34-36)	250-320 AD	Typologisk	Johansen 2003:207-208
T 591-605	Gravfunn	Hallem (34-36)	350-400 AD	Typologisk	Johansen 2003:208-209
T 669	Spenne	Hallem (34-36)	525AD →	Typologisk	Johansen 2003:209
T 1685	Beltestein	Ness (118)	EJA	Typologisk	Johansen 2003:264
T 2025	Beltestein	Sagmoen	EJA	Typologisk	Johansen 2003:264
T 2175-2186	Gravfunn	Valstad (263)	250-320 AD	Typologisk	Johansen 2003:214-215
T 2287-2289	Gravfunn	Holme N. (9/1)	400-575 AD	Typologisk	Johansen 2003:209-210
T 3037-3038	Gravfunn	Landstad (58)	150-575 AD	Typologisk	Johansen 2003:211
T 4006-4007	Gravfunn	Lundskin (136)	250-350 AD	Typologisk	Johansen 2003:211-212
T 4123	Bronsekjele	By N. (264-265)	150-260 AD	Typologisk	Johansen 2003:206
T 4535	Beltestein	Vinne (262)	EJA	Typologisk	Johansen 2003:264
T 6100-6102	Gravfunn	Husan (45)	180-260 AD	Typologisk	Johansen 2003:210
T 7278	Lansespiss	Oklan (59)	350-400 AD	Typologisk	Johansen 2003:213
T 8915- 8916, T 8959-8960	Gravfunn	Rindsem (275)	EJA	Tilvekst	Johansen 2003:213
T 8955-8957	Gravfunn	Rindsem (275)	310-575 AD	Typologisk	Johansen 2003:213-214

For Syns Skyld

Mus. nr.	Type	Sted	Datering	Dat.metode	Kilde
T 8959-8960	Se: T8915-8916				
T 12497	Beltestein	Musem Øv. (76)	EJA	Typologisk	Johansen 2003:265
(T 12502)	Eneget Sverd	Hegstad (31)	FVT?	Tilvekst	
T 12758, T 13902?	Gravfunn	Hjellan Ø. (146/2)	EJA	Typologisk	Johansen 2003:209, Tilvekst
T 13228	Gravfunn	Holmli Ø. (162/3)	Y. FVT	Tilvekst	
T 13260	Gravfunn	Berg (276-278)	310-575 AD	Typologisk	Johansen 2003:206
(T 13902?)	Se: T 12758				
T 14021	Gravfunn	Holmlimo V. (162)	310-400 AD	Typologisk	Johansen 2003:210
T 14409	Beltestein	Sulstugu (230-231)	EJA	Typologisk	Johansen 2003:265
T 14550	Jerncelt	Haugmark (38/10)	EJA	Tilvekst	
T 14557	Beltestein	Lundskin (136)	EJA	Typologisk	Johansen 2003:264
T 14634	Fallosstein	Flåtten (281)	EJA	Typologisk	Beverfjord 2007, Tilvekst
T 16968	Gravfunn	Skjærset (46)	EJA	Typologisk	Johansen 2003:214
T 17539, T 19030	Gravfunn	Ness Mel. (118/3)	400-450 AD	Typologisk	Johansen 2003:212-213
T 17682	Beltestein	Østgård (128)	EJA	Tilvekst	
T 17723	Gravfunn	Haugen (185)	310-400 AD	Typologisk	Johansen 2003:209
T 17730	Gravfunn	Vesteråsen (80/3)	150-575 AD	Typologisk	Johansen 2003:215
T 17737	Gravfunn	Holmlimo V. (162)	310-400 AD	Typologisk	Johansen 2003:210
T 19006	Gravfunn	Kvello (255)	250-300 AD	Typologisk	Johansen 2003:210-211
T 19007	Gravfunn	Kvello (255)	310-400 AD	Typologisk	Johansen 2003:211
T 19008:b	Trekullprøve	Kvello (255)	160 BC-20 AD	14C	Nydal 1971
T 19008:c	Trekullprøve	Kvello (255)	80 BC-80 AD	14C	Gulliksen 1971
T 19008:d	Trekullprøve	Kvello (255)	130-330 AD	14C	Gulliksen 1971
T 19008:e	Trekullprøve	Kvello (255)	200-340 AD	14C	Gulliksen 1971
T 19009	Funn fra gravhaug	Kvello (255)	EJA	Tilvekst	
T 19030	Se: T 17539				
T 19180	Gravfunn	Vinne (262)	310-575 AD	Typologisk	Johansen 2003:215

Mus. nr.	Type	Sted	Datering	Dat.metode	Kilde
T 19928	Beltestein	Ukjent	EJA	Typologisk	Johansen 2003:264
T 20722:a-f	Gravfunn	Lund (72)	Y. RT	Typologisk	Stenvik 1985, 1986
T 20722:g-n	Gravfunn	Lund (72)	Y. RT	Typologisk	Stenvik 1985, 1986
T 20722:æ	Trekullprøve	Lund (72)	220-340 AD	14C	Gulliksen & Nydal 1987
T 21884-21885	Gravfunn	Efskin/Auskin (137-138)	EJA	Typologisk	Johansen 2003:206-207
T 22003	Beltestein	Sende (77-78)	EJA	Typologisk	Johansen 2003:264
T 22655:5	Trekullprøve	Lein Ø. (38)	760-395 BC	14C	Skoglund 2002
T 23073:5	Trekullprøve	Stiklestad V. (29/1)	60 BC-75 AD	14C (kal)	Fløttum 2004, Skogseth & Gulliksen 2005
T 23422:23	Prøve fra nedgraving	Kvellomoen (255/3)	370-165 BC	14C	Birgisdottir 2007
T 23422:30	Prøve fra grøft	Kvellomoen (255/3)	800-430 BC	14C	Birgisdottir 2007
T 24120	Gravfunn	Hallem V. (36/3)	EJA	Tilvekst	
Ukjent	Pollenanalyse	Leinsmyra	392-93 BC	14C/Kontekst	Selvik 1985
Ukjent	Jernvinneanlegg	Sessilvolden (197/2)	410-560 AD	14C	Askeladden (lokalitet 103697)
Ukjent	Keramikkskår	Stiklestad V. (29/1)	0-400 AD	Typologisk	Prestvold 1997, Tilvekst
Ukjent	Prøve fra kokegrop	Stiklestad Ø. (30)	240-560 AD	14C (kal)	Prestvold 1997
Ukjent	Prøve fra kokegrop	Stiklestad Ø. (30)	390-650 AD	14C (kal)	Prestvold 1997
Ukjent	Jernvinneanlegg	Vangstadvollen	80-210 AD	14C	Askeladden (lokalitet 103700)
Ukjent	Jernvinneanlegg	Værdalsbruket A/S	EJA	Typologisk	Askeladden (lokalitet 103698)
Tapt	Gravfunn	Ysse (12)	EJA	Typologisk	Johansen 2003:216
Ukjent	Trekullprøve	Ysse V. (12)	45 BC-130 AD	14C (kal)	Stomsvik 2000, Skogseth & Gulliksen 2000

Tabell 29: Oversikt over arkeologiske funn fra eldre jernalder i Verdal.